

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

QORAQALPOQ DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI

**“O'ZBEKISTON TARIXI FANIDA INNOVATSIYALAR:
TEXNOLOGIYALAR VA MODELLAR” MODULI BO'YICHA**

O'QUV-USLUBIY MAJMUUA

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi yo'nalishi: O'zbekistan tarixi

Tinglovshilar kontingenti: Oliy ta'lim muassasalari pedagoglari

NUKUS -2023

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2023 yil
__ ____-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va dastur asosida
tayyorlandi.

Tuzuvchi: tarix fanlari buyicha falsafa doktori, dotsent Gulnara Seydametova

Taqrizchilar: tarix fanlari doktori, professor Baxit Koshanov,
tarix fanlari nomzodi, dotsent Sultan Saymanov

O‘quv-uslubiy majmua Bosh ilmiy-metodik markaz Ilmiy-metodik Kengashining
2023 yil __ ____dagi ____ - sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

MUNDARIJA

I.	IShChI DASTUR	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA‘LIM METODLARI	9
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	17
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	85
V.	GLOSSARIY	93
VI.	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	104
VII.	TAQRIZLAR.....	110

I. IShChI O‘QUV DASTURI

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlarida hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797 sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamdainnovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

I. Modulning maqsadi va vazifalari

“O‘zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar va modellar” modulining maqsadi: pedagog kadrlarni innovatsion yondoshuvlar asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat. “O‘zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar va modellar” modulining vazifalari:

- “O‘zbekiston tarixi” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;
- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;
- mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali tatbiq etilishini ta‘minlash;
- maxsus fanlar sohasidagi o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarini o‘zlashtirish;

“O‘zbekiston tarixi” yo‘nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o‘zaro integratsiyasini ta‘minlash. Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kompetentligiga qo‘yiladigan talablar:

“O‘zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar va modellar” moduli bo‘yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetentsiyalarga ega bo‘lishlari talab etiladi:

Maxsus fanlar bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- O'zbekistonning o'ziga xos istiqloq va taraqqiyot yo'lini;
 - O'zbekiston davlatchiligi tarixini davrlashtirish masalalari;
 - Respublikani yanada rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini;
- O'zbekistonda davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi, huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish, mamlakatni yangilash va modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy ta'limoti – taraqqiyotning o'zbek modeli ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi, bu boradagi yutuqlar, istiqbol rejaları, maqsad va vazifalari bilishi kerak.

Tinglovchi:

- O'zbekiston jahon sivilizatsiyasi o'choqlaridan biri, Vatanimiz naqadar qadimiy va boy tarixga ega ekanini, bu tarixning yaratuvchisi, uning haqiqiy egasi ham shu zaminda yashayotgan xalq ekanini anglab tarixiy tafakkurga ega bo'lish, tarixiy haqiqatni bugungi kun bilan solishtirish, tahlil qila bilish;
- o'z ona yurtini dunyoda tengsiz, muqaddas Vatan deb bilish va undan g'ururlanish hissiga ega bo'lish va buni o'zining amaliy ishlarida namoyon etish;
- ajodlarimizning tarixiy merosni o'qib-o'rganish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- tarixiy voqea va hodisalarni taqqoslash orqali ulardan o'zi, jamiyat uchun muhim xulosalar chiqarish, bugungi erkin va ozod hayotning qadriga yetish;
- jamiyat taraqqiyotida xalqning, siyosiy yo'l boshchilarning o'rni va ahamiyati naqadar katta ekanini anglab, ularga haqqoniy baho berish, aksincha turli xavf-xatarlarning bu boradagi zararini tushuntira bera olish, tarixiy misollar asosida ma'rifiy targ'ibot yuritish, xalqning saviyasini oshirishga intilish;
- tarixiy voqealar va hodisalar bo'yicha og'zaki va yozma nutq orqali, adabiy til qoidalari asosida o'z nuqtai nazarini erkin ifoda etish, ilmiy asoslangan, mustaqil fikriga ega bo'lish va ularga ongli munosabat bildira olish malakalariga ega bo'lishi zarur.

Tinglovchi:

- O'zbekistonda olib borilgan islohotlarning nazariy kontseptual masalalarini;
- O'zbekistonda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, uning mazmun va mohiyatini;
- Iqtisodiy islohotlar, uning bosqichlari;
- Mustaqillik yillarida tarix fanida amalga oshirilgan tadqiqotlarda innovatsiya va yangiliklarning amalga oshirilishi va uning ahamiyatini tahlil qila olish kabi kompetensiyalariga ega bo'lishi lozim.

Modul buyisha soatlar taqsimoti:

	Modul	Tinglovshining uquv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya uquv yuklamasi				Mustaqil ta'lim
			Jami	Jumladan			
				Nazariy	Amaliy	Kushma mashgulot	
1.	O'zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar,modellar va metodlar fanining predmeti,tadqiqot doirasi,maqsadi va vazifalari	2	2	2			
2.	O'zbekiston tarixi fanida yondashuvlar.Tadqiqot metodlari	2	2		2		
3.	O'zbekiston tarixi fanida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi	2	2	2			
4.	Elektron manbalarning tarixiy tadqiqotlardagi ahamiyati	2	2		2		
5.	Tarixiy tadqiqotlarda elektron matnning o'rni	2	2		2		
6.	Tarix sohasiga oid«elektronkitob»lar	2	2	2			
7.	Internet va uning tarixchi uchun imkoniyatlari	2	2		2		
8.	Tarixiy tadqiqotda qidiruv tizimlaridan foydalanish	2	2	2			
9.	Masofaviy ta'lim va uning ahamiyati	2	2		2		
	Jami:	18	18	8	10		

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: O'zbekiston tarixi fani da innovatsiyalar: texnologiyalar,modellarva metodlar fanining predmeti, tadqiqot doirasi, maqsadi va vazifalari (2 soat)

Reja:

1. Fanning tarixiy tadqiqotlar tizimida tutgano'rni. Uning maqsadi, vazifalari.
2. Tarix ta'limida axborot texnologiyalarning o'rni va ahamiyati.

3. Informatсионqilobtushunchasi.
4. O‘zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar faniningboshqafanlarbilanaloqadorligi.

2-mavzu: O‘zbekiston tarixi fanida axborot texnologiyalarining qo‘llanilishi(2 soat)

Reja:

1. Tarixfanidaaxborottexnologiyalarifanitarraqqiyoti.Tarixvainformatika.
2. «Tarixiyinformatika»yo‘nalishi.
3. «DigitalHistory»(RaqamliTarix)tushunchasivauningtadqiqotdoirasi.
4. Tarixiy tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanishtajribasi.

3-mavzu: Tarixsohasigaoid«elektronkitob»lar (2 soat)

Reja:

1. Kitoblartizimsifatida.
2. Kitobatsan'atian'analari.
3. Matnninashrgatayyorlashningzamonaviyusullari.
4. Elektronkitobtushunchasi.Elektronkitoblarningahamiyati.

4- mavzu: Tarixiy tadqiqotda qidiruv tizimlaridan foydalanish (2 soat)

Reja:

1. Globaltarmoqimkoniyatlari.
2. Elektronpochta,WEB-sayt,gipermatn.
3. Qidiruvtizimlari.Google,Yandex,Rambler,Yahoo.
4. Qidiruvso‘rovlariningtuzilishi.Internetdasamaraliqidiruvmuammolari.

ixi.

2. Masofaviy ta'limning o‘ziga xos xususiyatlari: imkoniyatlari va afzalliklari.
3. Masofaviy ta'lim metodlari va unda axborot texnologiyalarining o‘rni.

MUSTAQIL TA'LIM

Turkiston ASSR Milliy ishlar xalq komissarligi (1918-1924) faoliyatini o‘rganish tarixiga zamonaviy qarashlar.

O‘zbekiston tarixi bo‘yicha yangi materiallar (Yakkabog‘ da'fn epigrafiyasi materiallari asosida).

Korakalpogiston tarixini yoritishdayangi arxeologik malumotlardan foydalanishning axamiyati.Uzbekiston Respublikasi oliy ta'limini isloh qilishni o‘rganishda innovatsiya masalalari.

O‘zbekiston tarixi fanini o‘qitishda shaxsiy fondlaridan foydalanish

Tinglovchi mustaqil ishni modulni xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi

shakllardan foydalanib tayyorlashi tavsiya etiladi:

- o'quv, ilmiy adabiyotlardan va me'yoriy xujjatlardan foydalanish asosida modul mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi dasturlar bilan ishlash;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha modul bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- tinglovchining kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan modul bo'limlari va mavzularni chuqur o'rganish;
- fanga oid statistik ma'lumotlarni o'rganish, ularni tahlil qilish.

II. MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA'LLIM METODLARI

Mashg'ulotlar jarayonida "Aqliy hujum" va "Xotirani charxlaymiz" usullari qo'llaniladi.

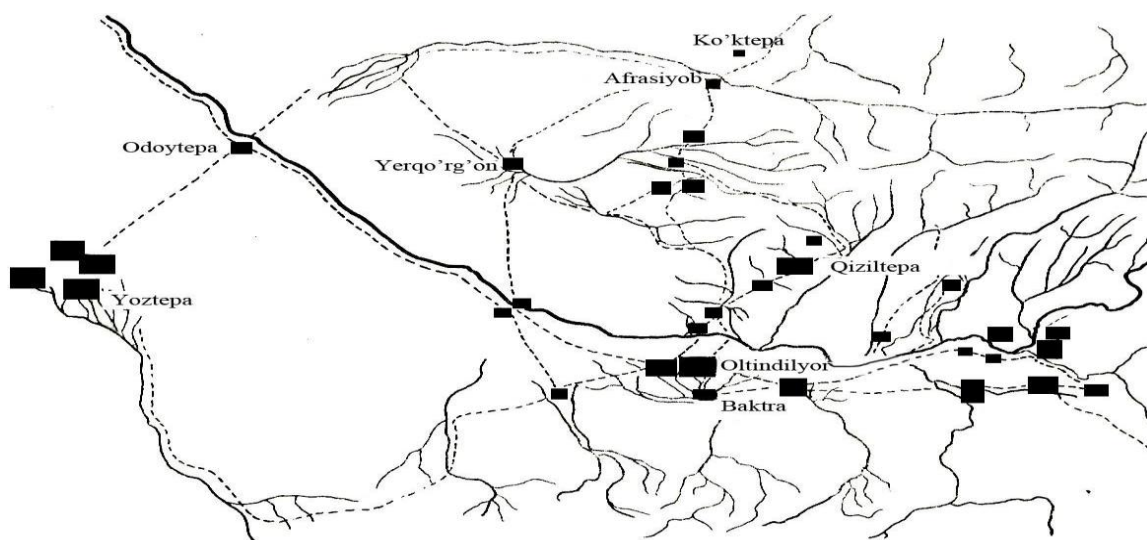
Aqliy xujum	(breynstorming – miya bo'roni), amaliy va ilmiy muammolarni yechishda jamoa bilan ma'lumot yig'ish
Usulni asosiy g'oyasi	- g'oyalar to'plash, ularni baholash va tahlil qilish, ajratish. "Aqliy hujum"niolib boruvchining hatti-harakati uchun bu g'oya asosiy ko'rsatgich bo'lib, ishtirokchilarni imkoniyat qadar ko'p g'oyalar taklif qilishga undaydi. Xotirani charxlaymiz usuli bo'yicha savollar ekranda namoyish qilinadi.
Qoidalari	imkoni boricha ko'proq g'oyalarni taklif etish (jamlash), ularni talqin qilish, muammolarni yechish va ularni qayd etish.
Ta'lim beruvchi	- ishtirokchilarni qo'llab-qo'vvatlaydi (imo-ishora, jilmayish, ha-yo'q so'zlari bilan);
Fidbeyk	- so'rovga kirishib ketishiga yordam berish va psixologik to'sqinlikni yo'qotish uchun, oldingi yoki shu darsdan kutilmagan, original savollar berib mashq o'tkazadi (blits so'rov). Qatnashchilarni javoblarini tahlil qiladi umumiy xulosa beradi.

O'QITISH SHAKLLARI

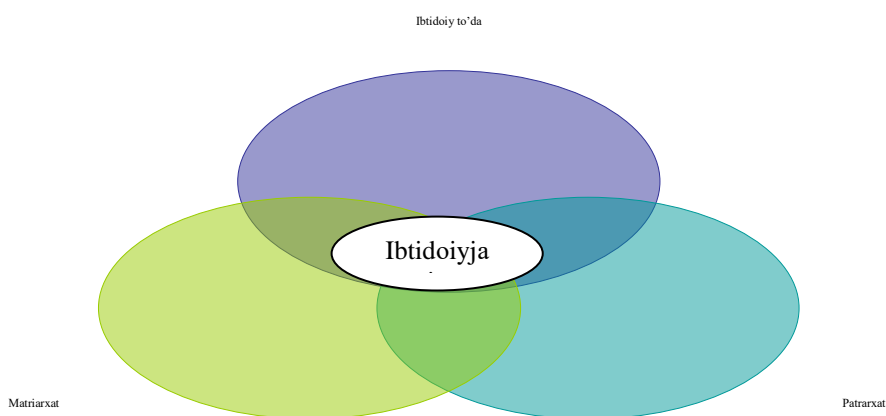
Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

ILOVALAR

Марғиёна, Бактрия ва Сўғдиёна илк темир даври ёдгорликлари

*Hurmatli tinglovchilar quyidagi sanalar sizga nimalarni eslatadi
Hamkorlikda xotiramizni charxlaymiz marxamat !*

1989 йил 21 октябрь

1989 йил 24 июнь

1990 йил 5 июнь

1990 йил 24 март

1990 йил 21 март

1990 йил 20 июнь

1991 йил 18 ноябрь

1991 йил 31 август

1992 йил 8 декабрь

1991 йил 29 декабрь

2010 йил 12 ноябрь

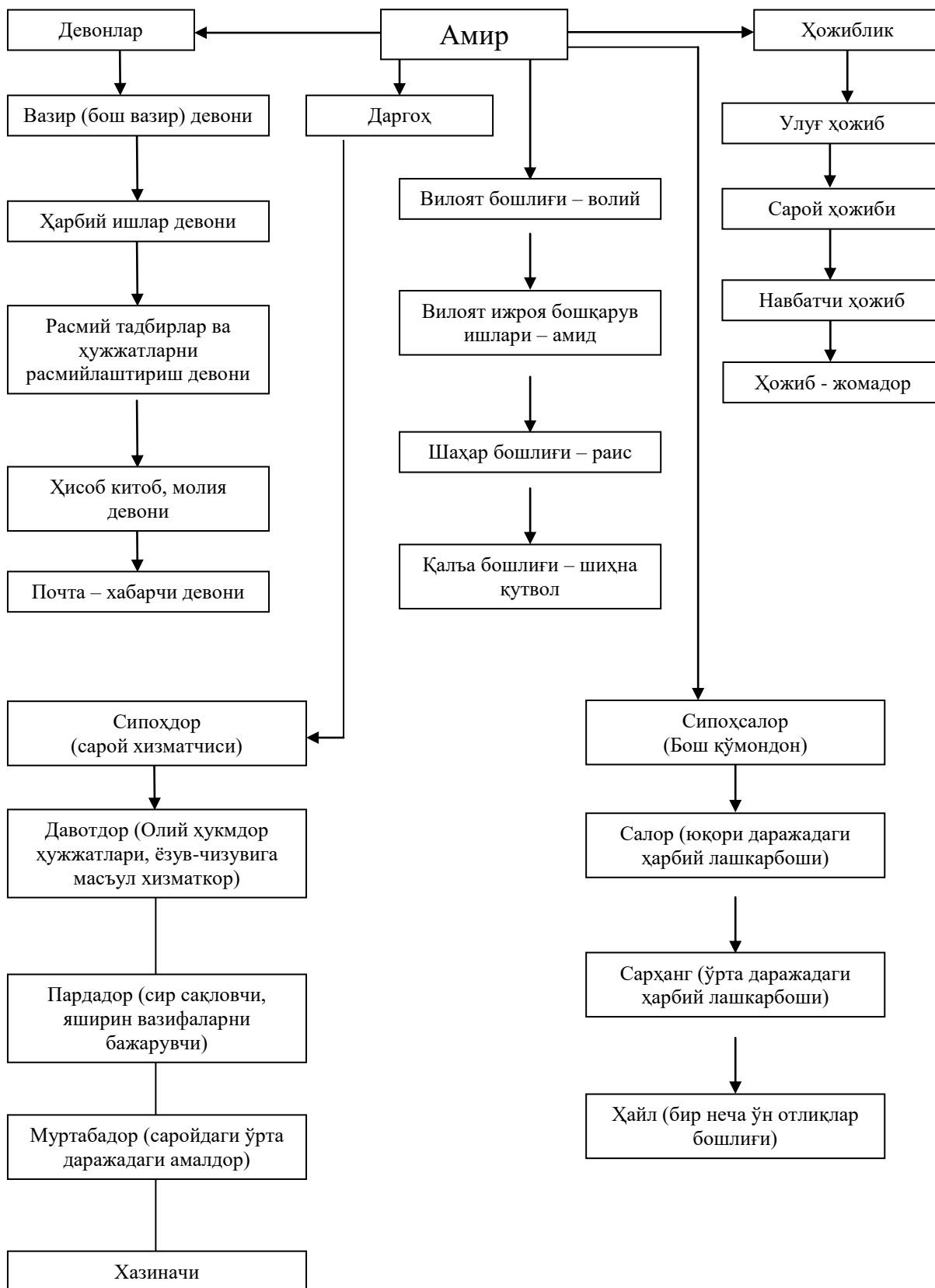
1997 йил 29 август

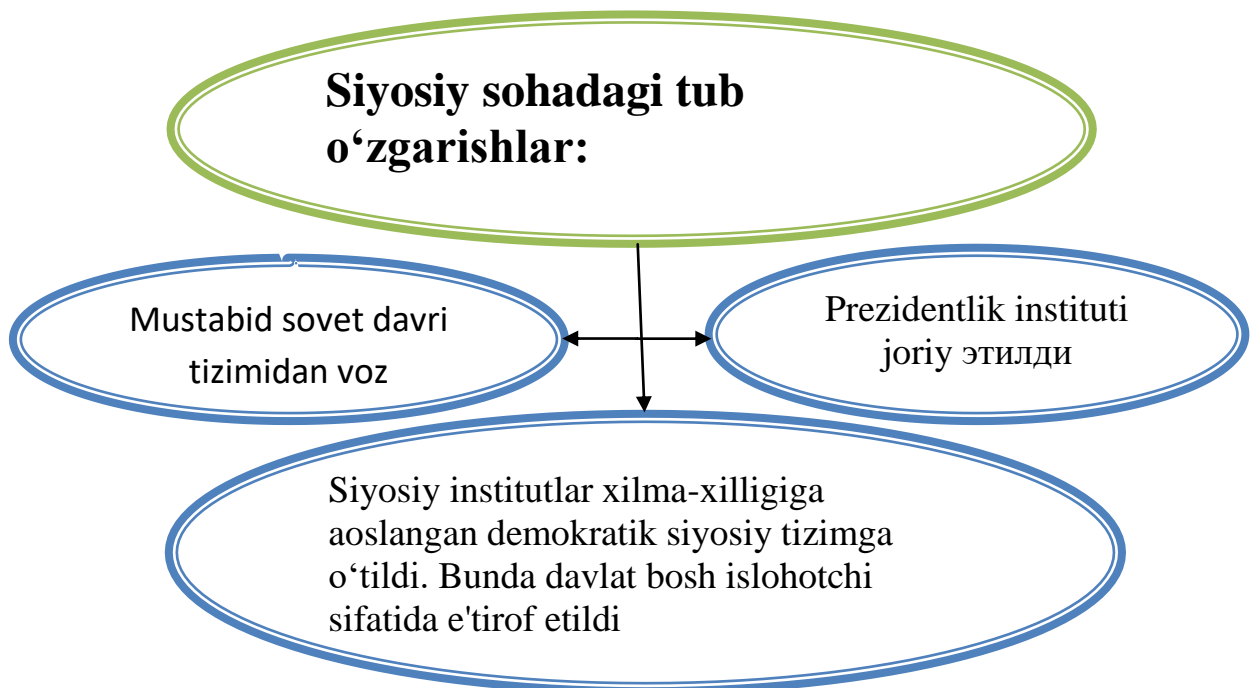
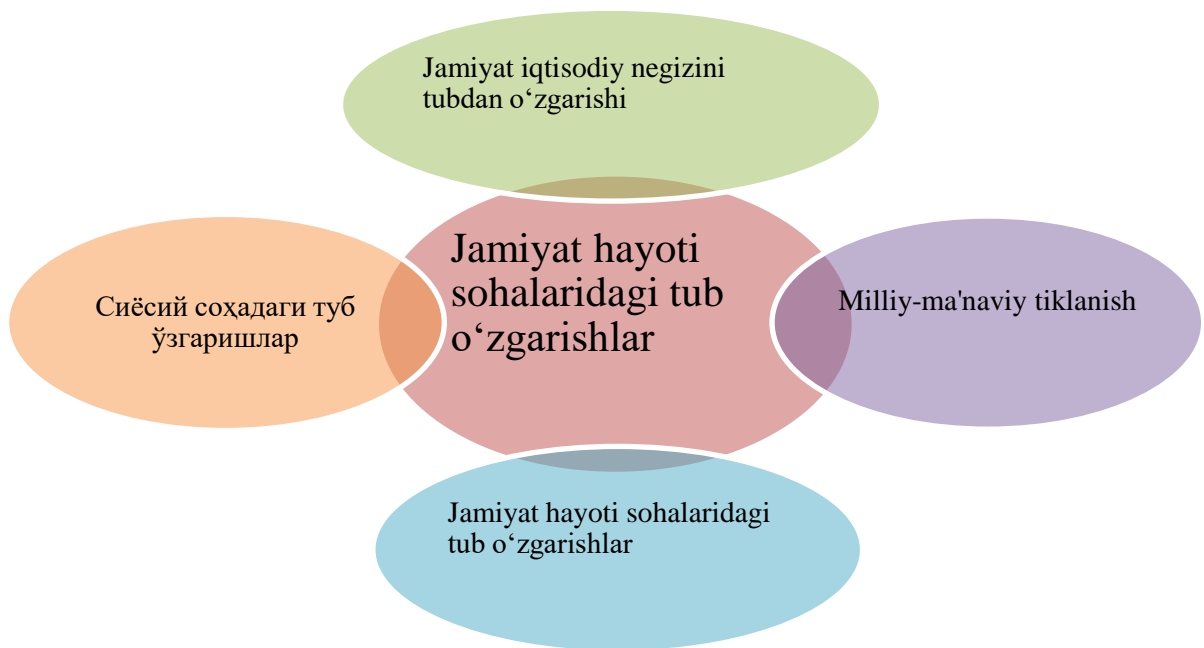
BIRGALIKDA TEKSHIRAMIZ

<p>1989 yil 24 iyunъ I.Karimov Respublika hukumati majlisida “Biz bundan buyon eskicha yasholmaymiz va bunday yashashga zamonning o‘zi yo‘l qo‘ymaydi” deb, qat‘iy bayonot bergan.</p>	<p>1989 yil 21 oktyabrъ “O‘zbekiston SSRning Davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilingan.</p>
<p>1990 yil 5 iyunъ O‘zkompartiyaning XXII s‘ezdida I.Karimov ta‘lim-tarbiyaga e‘tibor qaratib, Xalq ta‘limi, yosh avlodga ta‘lim va tarbiya berish sohasi tubdan yangi yondashuvlarni talab qilishi bo‘yicha ma‘ruza o‘qigan.</p>	<p>1990 yil 20 iyunъ O‘zbekiston SSR Oliy Sovetining XII chaqiriq II sessiyasida Mustaqillik deklaratsiyasi qabul qilingan</p>
<p>1990 yil 21 mart Navro‘z umumxalq bayrami sifatida nishonlandi.</p>	<p>1991 yil 31 avgust XII chaqiriq O‘zbekiston SSR Oliy Kengashining</p>
<p>VI-sessiyasida O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligi e‘lon qilingan. “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan.</p>	<p>1991 yil 18 noyabrъ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi Qonun qabul qilingan.</p>
<p>1991 yil 29 dekabrъ Referendum. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi o‘tkazilgan.</p>	<p>1992 yil 8 dekabrъ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan.</p>
<p>1997 yil 29 avgust O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni, Kadrlar tayorlash milliy dasturi qabul qilingan.</p>	<p>2010 yil 12 noyabrъ Mamlakatimizda demakratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi qabul qilingan.</p>
<p>1989 yil 24 iyunъ I.Karimov Respublika hukumati majlisida “Biz bundan buyon eskicha yasholmaymiz va bunday yashashga zamonning o‘zi yo‘l qo‘ymaydi” deb, qat‘iy bayonot bergan.</p>	<p>1989 yil 21 oktyabrъ “O‘zbekiston SSRning Davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilingan.</p>
<p>1990 yil 5 iyunъ O‘zkompartiyaning XXII s‘ezdida I.Karimov ta‘lim-tarbiyaga e‘tibor</p>	<p>1990 yil 20 iyunъ O‘zbekiston SSR Oliy Sovetining XII chaqiriq II sessiyasida Mustaqillik deklaratsiyasi qabul qilingan</p>

qaratib, Xalq ta'limi, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish sohasi tubdan yangi yondashuvlarni talab qilishi bo'yicha ma'ruza o'qigan.	
1990 yil 21 mart Navro'z umumxalq bayrami sifatida nishonlandi.	1991 yil 31 avgust XII chaqiriq O'zbekiston SSR Oliy Kengashining
VI-sessiyasida O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi e'lon qilingan. "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida"gi qonun qabul qilingan.	1991 yil 18 noyabr O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi Qonun qabul qilingan.

Gʻaznaviyilar davlat boshqaruvida mansablar va xizmatlar.

Quyidagi savollarga aniq va asosli javob bering.

1. O'zbekiston Respublikasi qanday rivojlanmoqda?
2. Qo'lga kiritayotgan natijalarimizni nima uchun butun dunyo tan olayotir?
3. Xalqaro maydonda obro'-e'tibori ortib, o'ziga munosib o'rinni egallayotganining boisi nimada?

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINI YaNADA RIVOJLANTIRISH BO‘YICHa HARAKATLAR STRATEGIYaSI: IJTIMOIIY HAYoTDA AMALGA OShIRILAYoTGAN TUB DEMOKRATIK O‘ZGARISHLAR

XURMATLI TINGLOVChILAR, QUIYIDAGI SANALAR BILAN BOG‘LIQ ISLOHOTLARNI YoDGA OLAMIZ

2016 yil 8 sentyabr

2016 yil 9 sentyabr

2016 yil 14 sentyabr

2016 yil 18 oktyabr

2016 yil 4 dekabr

2016 yil 5 dekabr

2016 yil 30 dekabr

2016 yil 7 dekabr

2016 yil 14 dekabr

JAVOBLARIMIZNI ANIQLASH TIRAMIZ

2016 yil

8 sentyabr O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi nutqi. Vaqtincha Prezidentlik vazifasini bajarishga kirishish.

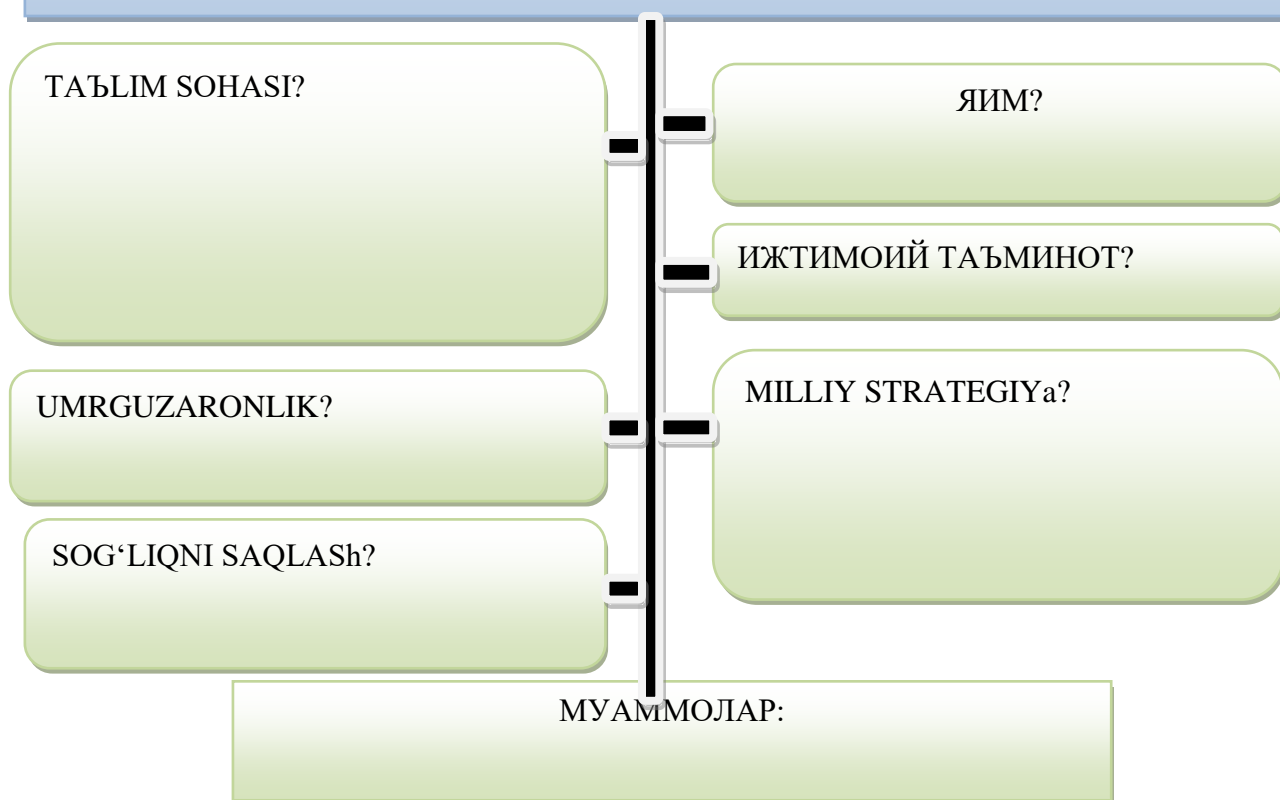
2016 yil

9 sentyabr 2016 yilning 9 sentyabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining majlisi bo‘lib o‘tdi. Majlisni Markaziy saylov komissiyasi raisi M. Abdusalomov boshqardi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 96, 117-moddalari hamda «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi Qonunning 8-moddasiga, «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»gi Qonunning 5 va 9-moddalariga muvofiq 2016 yil 4 dekabr, yakshanba kunini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi kuni deb belgilash to‘g‘risida qaror qabul qilindi.

2016 yil	14 sentyabrъ 2016 yil 14-sentyabrda yangi tahrirda “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” qonun qabul qilindi. Qonun 4 bob va 33 moddadan iborat.
2016 yil	18 oktyabrъ Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning «Ta'lim va ma'rifat – tinchlik va bunyodkorlik sari yo‘l” mavzusidagi Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi
2016 yil	4 dekabrъ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi kuni
2016 yil	5 dekabrъ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining brifingi. Saylov natijalari e‘lon qilingan kun.
2016 yil	30 dekabrъ Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Mamlakatimiz ilmiy jamoatchiligi vakillari bilan uchrashuvda “Ilm-fan yutuqlari vatanimiz ravnaqiga xizmat qilsin” mavzusida ma'ruza qildi.
2016 yil	7 dekabrъ Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24-yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq manfaatlarining garovi” nutqi
2016 yil	14 dekabrъ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisi. Innaguratsiya marosimi.

2-мавзу учун (3-илова)

O‘ZBEKISTONDA JAMIYAT HAYOTI SOHALARIDA AMALGA OSHRILGAN TUB ISLOHOTLAR NATIJASIDA O‘TGAN 28 YIL MUHIM YutuQLARGA ERISHILDI. UNI SIZ QANDAY IZOHLAYSIZ?

1. 2-mavzu bo‘yicha savollar::

- 1. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik.**
- 2. “Inson manfaati har narsadan ulug‘” ekanligi.**
- 3. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining ishlab chiqilishi, uning ustuvor vazifalari.** Халқ ва виртуал қабулхоналарнинг ташкил этилиши
- Ёшларнинг Ўзбекистон жамияти ижтимоий ҳаётидаги ўрни ва фаол иштирокини таъмиллаш омиллари
- 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясининг асосий йўналишлари ва инсон капиталини ривожлантириш масалалари
- Таълим-тарбия ривожини - жамиятни модернизациялашнинг, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти тараққиётининг муҳим омили сифатида
- Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш стратегиясининг асосий йўналишлари

III. NAZARIYMA SHG'ULOT MATERIALLARI

1-MAVZU: O'ZBEKISTON TARIXI FANIDA INNOVATSIYALAR: TEXNOLOGIYALAR, MODELLAR VA METODLAR FANINING PREDMETI, TADQIQOT DOIRASI, MAQSAD VA VAZIFALARI. (2 soat)

REJA:

1.1.

Fanning tarixiy tadqiqotlar tizimida tutgan o'rnini. Uning maqsadi, vazifalari.

1.2. Tarixda axborot texnologiyalarining o'rnini ahamiyati.

1.3. Informatsoning qilob tushunchasi.

1.4. O'zbekiston tarixi fanida innovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar fanining boshqalar bilan aloqadorligi.

Tayanch iboralar: Tarix fani, innovatsiya, texnologiya, model, metod, tarixiy tadqiqotlar, informatsoning qilob

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Aripov M. vaboshq. Axborot texnologiyalari. – T.: Noshir, 2009.
3. Информационные технологии для историков: учеб. пособие к практикуму по курсу «Информатика и математика» / Red. L.I. Borodkin. – M.: Izd-vo MGU, 2006.
4. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida talimning samaradorligini shirish yo'llari. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. – Qarshi: Nasaf, 2000.
6. Xrolenko A.T. Sovremennyye informatsonnyye texnologii dlya gumanitariya: prakt. ruk. A.T. Xrolenko, A. V. Denisov. – M., Flinta: Nauka, 2010.
7. Erqo'ziyev A.A., Dadamirzayeva G.A. Tarix fani da innovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar fanidan o'quv-uslubiy majmua. – Namangan: 2019.
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

9. <https://www.terabayt.uz/post/innovatsiya-tushunchasi-haqida>

Bugungi kundatarixfaniyangibosqichgako‘tarilib, uningsahifalariniyanadaboyitishva kengaytirishdaungayangiinnovatsiong‘oyalar va texnologiyalarni joriy etish muhim rol o‘ynaydi. Jamiyatning barcha qatlamlari, ayniqsa yoshlarning fikrlash darajasining kengayishi, axborot olish imkoniyatining osonlashishi, tarix fanini o‘qitish

jarayonidainnovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar bo‘lgan ehtiyoj ortmoqda. Ushbu fan tarixiy tadqiqotlar tizimida ham o‘ziga xos o‘ringa egabo‘lib, zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish orqalinazariyaamaliy ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Shuni aytish lozimki, fanning mazmunivaa hamiyatini anglashda fanga doir bo‘lgan asosiylar so‘zlarning mohiyatini o‘rganish lozim.

«Innovatsiya» atamasilotincha «Novatio» so‘zidan olingan bo‘lib,

«yangilanish» (yoki «o‘zgarish»), «In» qo‘shimchasialotinchadan

«yo‘nalishida» deb tarjima qilinadi, agar buni yaxlit «Innovatio» ko‘rinishida tarjima qilsak – «o‘zgarishlar yo‘nalishida» deb izohlanadi. Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o‘zgartirish gaxizmat qilsa innovatsiya (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma'lum kontseptual yondoshuv asosida amalga oshirilib, uning natijasim uayyanti tizimning rivojlanishigayo ki unitubdano‘zgartirish gaxizmat qilsa, u innovatsiya (yangilik kiritish) deb yuritiladi.

Novatsiya va innovatsiyalar o‘rtasidagi asosiy farqlar

No	Asosiy farqlar	
	Amaldagi nazariya	doirasida qo‘llaniladi. Tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi.
1	Ko‘lam va vaqt bo‘yicha	chegaralanadi. Ma'lum amaliyotdagi faoliyat
2	tizimni loyihalaydi.	Metodlari yangilanadi. Sub'ektlarning faoliyat to‘la
3	yangilanadi.	Natija avvalgi tizimni
	takomillashtiradi. Yangi texnologiyalar yaratiladi.	Faoliyatdagi sifat natijalariga
4	erishiladi.	Amaliyotning o‘zini yangilanadi.
5	Asosiy farqlar	Novatsiya Innovatsiya
6	Amaldagi nazariya	doirasida qo‘llaniladi. Tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi.

Innovatsiya—muayyan tizimning ichki tuzilishini oʻzgartirishga qaratilgan faoliyatdir. Innovation tushunchasi birinchi boʻlib XIX asrning ilmiy tadqiqotlarida paydo boʻldi. Bu tushuncha oʻzining yangi hayotini «innovatsion kombinatsiyalar»ni tahlil qilish, iqtisodiy tizimlarning rivojlanishidagi oʻzgarishlarni natijasida XX asrning boshida avstriyalik va amerikalik iqtisodchi Y. Shumpeterning ilmiy ishlarida boshlagan. Y. Shumpeter 1900 yillarda iqtisodda shu buterinni ilmiy qoʻllashga kiritgan dastlabki olimlardan edi.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz oʻzimiz. Keng tarqalgan yangi fikrlashlarga qaraganda innovatsiyalarning kashfiyotlardan farq qiladi.

Innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi:

- Ilm-fan—buna lummablagʻlarni bilimlar va gʻoyalarga aylantirish.
- Innovatsiyalar—bu bilimlar va gʻoyalarni mablagʻlarga aylantirishdir.
- Ixtiro—buyangi kontseptsiyani yaratish demak.
- Innovatsiya — bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib koʻrsatish va unimuvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish.

Innovatsiyaning 10 ta amri:

- Maqsadning izni ifodalang;
- Jamoangizni ilhomlantiring;
- Diqqatingizni xaridorga qaratib;
- Harking oʻxshamang;
- Hammanarsanishubhagʻalviridanoʻtkazibkoʻring;
- Sinergiya (grekcha—«hamkorlik»), «oʻzaromunosabat») yarating;
- Jarayonni yarating;
- Harqanday xatarni oldindan koʻrabiling;
- Oʻzgarishlarning etkisiga aylaning;
- Tashabbuskor boʻling.

Texnologiya (yunoncha—techno- «hunar», «usta» va logos -«fan», «taʼlim»)

-ilmiy-amaliyotasidaxom-

ashyonitayyormahsulotga aylantirishning usullari. Texnologiya (yunoncha—techno- «sanʼat», «mohirlik»), «oʻquv» va

...logiya)-sanoat, qurilish, transport, qishloq xoʻjaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga ishlov berish va ularni qayta ishlash usullari tartibga solingantizim; shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shugʻullanadigan fan. Har bir sohaning oʻziga xos texnologiyasi boʻladi: kon

ishlari texnologiyasi, mashinasozlik texnologiyasi, qurilish texnologiyasi, qishloq xoʻjaligi texnologiyasi va boshqalar. Hozirgi vaqtda texnologiya atamasining ishlab chiqarish da qoʻllanilishi quyidagi qoʻrinishlarga ega:

- oldingi qatordagi texnologiya;
- qoldiqsiz texnologiya;
- ishlab chiqarish va qayta ishlash texnologiyasi;
- xalqaro standartga mos texnologiya.

XX asrning oxirlaridan deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimiga innovatsion texnologiyalar kirib keldi va hatto nufuzli YUNESKO tashkiloti tomonidan ham tanolinib, qo'llab-quvvatlandi. Hozirda ko'pgina mamlakatlarda muvofaqiyatli qo'llanilib, ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishda, o'quvchilar o'zlashtirishini oshirishda sezilarli yutuqlarga erishdilar. M. Ochilovning «Yangi pedagogik texnologiyalar» nomli o'quv qo'llanmasida «innovatsion texnologiya» atamasiga quyidagicha tarif berilgan. «Tizimli, texnologik yondashuvlarasosida ta'lim shakllarini qulaylashtirish, natijasini kafolatlash va ob'ektiv baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o'zaro ta'sirini inobatga olib, ta'lim maqsadlarini oydinlashtirib, o'qitish va bilim o'zlashtirish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlarni majmuidir». U innovatsion texnologiyaga ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va metodlarni majmuidi deb qaraydi. «Innovatsion texnologiyaga ta'lim-tarbiyaning ob'ektiv qonuniyatlari, diagnostik maqsadlarasosida o'quv jarayonlari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir», - deb ta'rif beradi.

Innovatsion texnologiyaning fansifatidagi vazifalarini o'qitishning har bir bosqichida ta'limning mazmunini belgilash, ta'lim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, predmetning mazmuniga kiritish uchun vaziyatli matnlar, testlar tayyorlash, shaxsda shakllantirish nazarda tutilgan kasbiy sifatlar va ma'naviy fazilatlarini o'zlashtirishga yunaltilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ta'limning natijasini o'zlashtirish darajasini aniqlash ularni ob'ektiv baholash uchun test vazifalarini tayyorlash kabi artashkil qiladi.

Model (lotincha – modulus - «o'lchov», «me'yor») - biror ob'ekt yoki ob'ektlar tizimining obrazi yoki namunasidir. Masalan, Yerning modeli deb globusni, osmon va undagi yulduzlar modeli deb planetariy ekranini, harbirodamning modelisifatida esap sportidagi suratini olish mumkin.

Modelni tuzish jarayoni modelashtirish deb ataladi. Modelashtirish deganda biror ob'ektni uning modellari yordamida tadqiq qilish, mavjud predmet va hodisalarning modellarini yasash va o'rganish tushuniladi. Modelashtirish uslubidan hozirgi zamon fanlari keng foydalanmoqda. U ilmiy-tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ba'zi hollarda esa murakkab ob'ektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi. Mavhum ob'ekt, o'lisda joylashgan ob'ektlar, juda kichik hajmdagi ob'ektlarni o'rganishda modelashtirishning ahamiyati beqiyosdir. Fizika, astronomiya, biologiya, iqtisodiyot fanlarida ob'ektning faqat ma'lum xususiyat va munosabatlarini aniqlashda ham modelashtirish uslubidan foydalaniladi.

Modellarni tanlash vositalariga qarab ularni uch guruhga ajratish mumkin: abstrakt, fizik va biologik. Narsa yoki ob'ektni hayoliy tasavvur qilish orqali formula va chizmalar yordamida o'rganishda qo'llaniladigan model abstrakt model hisoblanadi. Abstrakt modelni «matematik model» deb atasa ham bo'ladi. Shuning uchun abstrakt modelni matematik va matematik-

mantiqiy modellarga ajratiladi. Matematik model deb, o'rganilayotgan ob'ektning matematik formulayoki algoritm ko'rinishida ifodalangan xarakteristikalar orasidagi funktsional bog'lanishga aytiladi.

Fizik model o'rganilayotgan ob'ektning kichiklashtirib yasash yordamida tadqiqot o'tkazishda qo'llaniladigan model hisoblanadi. Fizik modellarga ob'ektlarning kichiklashtirilgan maketlari, turli asbob va qurilmalar, trenajyorlar va boshqalar misol bo'ladi. Fizik modellarsamolyot, kema, avtomobil, poyezd, GES va boshqa ob'ektlarni o'rganishda yoki ularni yaratishda qo'llaniladi.

Biologik model turlitirib ob'ektlar va ularning qismlari-molekula, hujayra, organizm va boshqalarga xos biologik tuzilish, funktsiyava jarayonlarni modellashtirishda qo'llaniladi. Biologik model odam va hayvonlarda uchraydigan ma'lum bir holat yoki kasallikni laboratoriyada hayvonlarda sinab ko'rishimkonini beradi.

Metod (yunoncha – metodós – «bilish» yoki «tadqiqot yo'li», «nazariya», «ta'limot») – voqelikni amaliy va nazariyega o'lchash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l-yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usulini hisoblanadi.

Tarixiy tadqiqotlar esa kognitiv (lotincha – cognitio – «bilish») faoliyatning o'zigaxosturisi sifatida tarixiy haqiqatning kognitiv modellashtirilib ilan bog'liq bo'lib, uning maqsadima'lum ilmiy vositalar va ilmiy-tadqiqotishlar orqali yangi tarixiy bilimlarni olishdir. Ilmiy tadqiqotlarni tajribalar orqali tarixiy bilimlarni yaratish va tarixiy haqiqatning turli modellarini tarixiy fan tilida ramziy shaklda ifodalangan

rasmiy ravishda tuzilgan tasvirlari yoki tasavvurlari sifatida ifodalaydi. Tarixiy tadqiqotlar : 1) belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olishga qaratilgan nazariy va empirik jarayonlar tizimi; 2) yangi bilimlarni yaratishdan iborat bo'lgan maxsus bilim faoliyati.

Fanni o'qitishning maqsadi –

talabalarda tarix fanini chuqurroq o'rganishda zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanishning nazariy va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Fanni o'qitishning vazifalari – tarix jarayonlarni anglashda axborot texnologiyalarining o'rnini tahlil etish, fanning asosiy yo'nalishlariga oid innovatsion yondoshuvlarni tahlil va tadqiq qilish malakasini hosil qilish, davlat va jamiyattaraqqiyotni igrivojlanish omillarini tahlil qilishda fanning o'rnini tushuntirish, talabalarga tarix faniga oid elektron manbalardan, internetimkoniyatlaridan foydalanish, tarixiy tadqiqotlarda axborot texnologiyalarini qo'llashni o'rgatishdan iborat.

Tarixni o'qitishda innovatsion texnologiyalarning asosiy sifatlarini quyidagilarda ifoda etiladi:

1. Konseptuallik. Tarix fanida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyada ta'lim maqsadlariga erishish tarixiy - falsafiy, psixologik, didaktik va ijtimoiy - pedagogik asoslarini ichiga oluvchi ma'lum ilmiy konseptsiya yaratish xos bo'lishi kerak.
2. Tizimlilik. Tarix fani o'qitishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyatizimli bo'lishi kerak. Tarix o'qitishda texnologik jarayonning mantiqi, uning hamma qismlarini bog'liqligi, yaxlitligi.
- 3.

Boshqariluvchanlik. O'qitish jarayonini diagnostik maqsadni ko'zlash, rejalashtiri

sh, loyihalashtirish, bosqisma-bosqichdiagnostika qilish, natijalarni tuzatish maqsadida vosita va metodlarni o'zlashtirish mumkinligini ko'zda tutadi.

4. Ta'limdagi kompetentlik (moslik). Kompetentlik degan shaxsning bilim, ko'nikma, malakasining ijtimoiy professional mavqega mosligi va o'ziga tegishli vazifalarni bajarish, muammolarni hal qilishga qodirliq tushuniladi.

Bugungi kunda tarix ta'limini axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. «Axborot» so'zidan tashqari «informatio» so'zidan olingan bo'lib, tushuntirish, biror narsani bayon qilish yoki biror narsa yoxud hodisa haqidagi ma'lumot ma'nosini anglatadi. Ma'lumotlar aniq vazifalarni haletishda zarur va foydalidir deb topilsa, axborotga aylanadi. Demak, ma'lumotlarga u

yokibu sabablarga ko'ra foydalanilmayotgan yoxud texnik vositalarda qayta ishlanayotgan, saqlanayotgan, uzatilayotgan belgilari yoki yozib olingan kuzatuvlar sifatida qarash mumkin.

Agar bu ma'lumotlardan biror narsa to'g'risida g'am mavhumlikni kamdarajaga keltirish uchun foydalanish imkoniyati tug'alsa, ma'lumotlar axborotga aylanadi. Demak, amaliyotda foydalidir deb topilgan, ya'ni foydalanuvchining bilimini oshirgan ma'lumotlarni g'ina axborot deb atasabo'ladi.

Informatsion (axborot) inqilob (inglizcha, Information Revolution) atamasi - bu axborot texnologiyalarining XX asrning so'nggichoragidagi jamiyat hayotining barcha sohalariga inqilobiy ta'sirini aksettiruvchi metaforadir. U axborot sohasidagi oldingi inqilobiy ixtirolarning (tipografiya, telefoniya, radioaloqa, shaxsiy kompyuter) ta'sirini birlashtiradi, chunki intellektual qobiliyatlarni vainsoniyatning ma'naviy kuchlarini birlashtirishga yordam beradigan axborotni uzatishda har qanday masofani engib o'tish uchun texnologik asos yaratadi. Bu atama insoniyat tarixidagi to'rtta axborot inqilobiga murojaat qilish uchun ham qo'llaniladi, buning natijasida axborotni qayta ishlash usullari nafaqat tubdan o'zgaradi, balki ishlab chiqarish usuli, hayot tarzi, qadriyatlar tizimi ham o'zgaradi.

Tarixiy axborot inqiloblari:

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatni shakllantirish inson sivilizatsiyasining rivojlanish tarixida yuzaga kelgan bir qancha axborot inqiloblarining natijasidir bo'lib, axborotni qayta ishlash usullarini tubdan o'zgartiribgina qolmay, balki ishlab chiqarish usuli, turmush tarzi, qadriyatlar tizimi ham o'zgartirdi:

□

birinchi axborot inqilobiy o'zuvning paydobo'lishi bilan bog'liq. Ma'lumotni moddiy vosita ga yozib olish, shu bilan uningni ishlab chiqaruvchidan bironalash tirish va avloddan-

avlodga uning belgilari damustahkamlash orqali etkazish va tor doiradagi odamlarning monopoliyasini bilim uchun yo'q qilish imkoniyati paydobo'ldi;

□ ikkinchi axborot inqilobi XV asrda tipografiyani ixtiro qilish va tarqatishdan kelib chiqqan ma'lumotlarning takrorlanishini tufayli aholining keng qatlamlariga axborot olish imkoniyatini kengaytirdi. Ushbu inqilob jamiyatni tubdan o'zgartirdi, darhol katta madaniy qadriyatlarga qo'shilish uchun qo'shimcha imkoniyatlar

yaratdi

□ uchinchi axborot inqilobi (XIX asr oxiri – XX asr boshi) telegraf, telefon, radio, televideniye ixtirosi bilan bog‘liq bo‘lib, u tezkor, kattahajmdagi ma'lumotlarni uzatish va to‘plash, ovozli va vizual tasvirlarni uzoqmasofalarga uzatishimkoniniberdi. Ikkinchisi «kosmikchiqish» ta'siri uchun oldshartlarni yaratdi»;

□ to‘rtinchi axborot inqilobi (XX asrning 70-yillari) mikroprotessor texnologiyasi va shaxsiy kompyuterning ixtirosi bilan bog‘liq. Bu mexanik, elektr axborot elektron aylantirish vositalari va bujarayon dasturiy ta'minot yaratish o‘tish bilan tavsiflanadi.

Ushbu inqilob to‘liq inining «toji» butundunyobo‘ylab Internettarmog‘ining paydobo‘lishibo‘lib, buglobalmiqyosda axborot almashishimkoniniberdi.

Savol topshiriqlar:

1. Fanning tarixiy tadqiqotlari tizimida tutgan o‘rni haqida gapirib bering.
2. Fanning maqsad va vazifalari haqida so‘zlab bering.
3. Novatsiyavi innovatsiyalar o‘rtasidagi qanday farqlar mavjud?
4. Axborot texnologiyalar haqida tushuncha bering.
5. «Innovatsion texnologiya» atamasini izoh bering.
- 6.

Tarixni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarning asosiy sifatlarini malardan iborat?

7. Tarixiy tadqiqotlarda innovatsion texnologiyalarning o‘rni haqida gapirib bering.
8. Informatsion inqilobatamasiga izoh bering.

2-MAVZU: O‘ZBEKISTON TARIXI FANIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING QO‘LLANILISHI. (2 soat)

1.

REJA:

- 2.1. O‘zbekiston tarixi fanida axborot texnologiyalarini taraqqiyoti.
- 2.2. Tarix va informatika. «Tarixiy informatika» yo‘nalishi.
- 2.3. «Digital History» (Raqamli Tarix) tushunchasi va uning tadqiqot doirasi.
- 2.4. Tarixiy tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish tajribasi.

aruchunmo‘ljallanganstatistikdasturlar(programmalar)yaratildi. Shundayqilib,tarixiyinformatikataadqiqotlardamatematikussullarni qo‘llash sohasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, «kliometrika»yoki«kvantitativtarix»nominiolgan.Kliometrika(inglizcha,Cliometrics

- tarixnio‘lchash) - tarixiytadqiqotlarda miqdoriyusullarniqo‘llasho‘rganishpredmetibo‘lmishtarixiyreallikningmaxsustizimlarigaasoslanadi. Ushbu atama birinchi marta AQShda 1960 yilning dekabr

oyidaJ.Хьюгс,L.DevisvaS.Reyterlarningmaqolasidaqo‘llanilganbo‘lib,kliometrika tarifining ko‘p qirraliligi tarixni tadqiq qilishning turliusullaridan foydalanishzaruratinitug‘diradi.

Tarixiy informatika amaliy asosini esa kompyuter texnologiyalaritashkiletib,amaliyotdaquyidagilaramalgaoshiriladi:

□ Tarixiy informatika o‘rganish sohasiga tarixiy tadqiqotlarda axborot texnologiyalarini qo‘llash muammolari, maxsus dasturiy ta‘minot, tarixiy ma‘lumotlar bazalarivabanklarini yaratish;

□ Axborot texnologiyalarini ifodalash, shuningdek matnli, tasvirli vaboshqamanbalarnitahlil qilishda qo‘llash;

□ Tarixiy jarayonlarnikompyuterlimodellashtirish;

□ Axborot tarmoqlaridan foydalanish;

□ Multimedia va axborotlashtirishning yangi yo‘nalishlari hamda axborot texnologiyalarinitarixiy ta‘limda qo‘llash.

Tarixiy informatika sohasidagixalqaro ilmiy jamiyatlarrivojining birinchi 10 yilligida ushbu professional hamjamiyatning aniq tuzilmasini shakllandi. Ushbu hamjamiyat bir necha bir-biri bilan mahkam bog‘langan guruh va qatnamlardan iborat. Ulartarixiy informatika rivojida turli mavqega ega bo‘lib, ushbu jarayonga o‘z hissasini qo‘shadi.

Birinchi guruh –

tarixiy ma‘lumotlarinitaqdim etishvatahlil qilishning yangi usullarini, mos algoritmlarini, dastur va texnologiyalarni ishlab chiquvchilardir. Aynan anashuguruhning mavjudligitarixiy informatika o‘z tekshirish predmetiga, maxsus metodlariga va tadqiqot instimentlariga ega bo‘lgan ilm sohasi sifatida e‘tirof etishimkoniniberdi.

Ikkinchi guruh – yangi axborot texnologiyalaridan, usul va dasturiy ta‘minotdan foydalanuvchilar bo‘lib, ular tezlik bilan rivojlanayotgan informatsion texnologiyalarni o‘zlashtiradilar, taraqqiyot yutuqlarinitarixiy tadqiqotlarga qo‘llaydilar.

Uchinchi va eng ko'p sonli qatlam bu – tadqiqotchi tarixchilarning kengommasi bo'lib, ular birinchi ikki guruh faoliyati natijalaridan amalda foydalanadilar. Albatta, buguruhlashtirish shartli bo'lib, ushbu uchlaguruhlarning kesishishi, bir-biriga o'tishim mumkin.

Tarixiy informatika mutaxassislarini tayyorlash va qayta tayyorlash masalasi juda muhimdir. Gap shundaki, injener uchun bilimlarning 50% eskirish vaqtida besh yil, kimyogar, meditsina xodimi, biolog uchun to'rt yil, tarixiy informatika mutaxassisi uchun uch yilni tashkil etadi. Taniqli frantsuz tarixchisi E.L. Ladyurining: «...kelajakdagi tarixchidagi turchi bo'ladi, yoki u hech narsaga arzimaydi...», degan bashorati ro'yobgacha qilmagan bo'lsada, Angliya tarixiy informatika bo'yicha mutaxassisi tayyorlashga kirishilgan («Historical Information Engineers»). Ularning maxsus dasturiy ta'minot yaratish va tarixiy informatika o'qitish bilan shug'ullanadilar.

Tarixiy informatika ning eng rivojlangan yo'nalishlardan birini ma'lumotlar bazalarini yaratishdir. Haqiqatan ham, ixtiyoriy tarixiy tadqiqot tarixiy manbalardan olinadigan ma'lumotlarga asoslanadi va har bir tadqiqotchining o'z shaxsiy ma'lumotlari arxiv mavjud bo'ladi. Umumano'lganda, ma'lumotlar bazasi texnologiyasi informatika fanirivojining mustaqil tarixi sifatida XX asrning 60-yillarida paydo bo'ldi.

Xuddi shu davrda uning nazariy apparati va dasturiy ta'minot ishlab chiqila boshlandi. Ma'lumotlar bazasi termini birinchi marta 1962 yilda paydo bo'lib, bu davr ichida uning mazmuni birmuncha o'zgarishlarga uchradi. Ma'lumotlar bazasida enganda, inson faoliyatida ma'lumotlarning optimal darajada foydalanishga imkon beruvchi ma'lumotlarning o'zarobog'liq majmuasini tushunamiz. Rossiyada ma'lumotlar bazasi ustida ishlar g'arbganibatan ancha kechroq, ya'ni chet el tajribalaridan kelib chiqib boshlandi. Tarixiy manbalarning kompyuterli elektron versiyalarini o'g'risidagi nashrlar 1980-yillarda paydo bo'di.

Tarixiy manbalarning asosida birinchi zamonaviy ma'lumotlar bazalarining paydo bo'lishi shaxsiy kompyuter (PC)larning keng tarqalishi bilan bog'liqdir. Bu sohaga o'z hissasini qo'shgan dargohlardan biri Moskva davlat universitetidagi tarixiy informatika laboratoriyasi hisoblanadi. Ushbu laboratoriyaning Internet saytida T. Ismestev va Yu. Valetov tomonidan ishlab chiqilgan ma'lumotlar bazasini o'ng qilingan. Ma'lumotlar bazalarini yaratish axborotlarni markazlashtirilgan holda saqlash va ommaviy foydalanishning dasturiy, tashkiliy va texnik vositalari ni o'z ichiga oluvchi masalalarni yechilishini talab etadi.

«Raqaamlar tarixi» (inglizcha, «Digital History») –

raqamli gumanitar fanlarning bo'limi bo'lib, tarixiy tahlil, tadqiqot va ma'lumotlar

niko‘rish uchun raqamli media va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganadi. Bu atamaning tarjimai so‘zma-so‘z, ammo unchalik aniq emas, chunki tarix bo‘limining «raqamlardagi tarix» deb nomlanadigan statistik maълalar bilan aloqalarni keltirib chiqaradi. Ba‘zi rivojlanish tarixi bilan bog‘liq ishlatiladigan «tarixiy informatika»ning tarjimai so‘z «Raqamli» atama juda keng tarqalgan va ilmiy tadqiqotlarda ham qo‘llaniladi. Masalan, «Raqamli antropologiya», «Raqamli gumanitar fanlar», «Raqamli TV» va boshqalar. «Raqamli tarix» («Digital History») ikki ta asosiy yo‘nalishda ishlab boradi:

1) Internet auditoriyasini raqamli arxivlar, interfaol xaritalar, voqealar xronikasi (ya‘ni, tarmoq foydalanuvchilarining tarixiy bilimlarini chuqurlashtirish) bilan tanishtirish;

2)

Tarixchi olimlar uchun tarixni fan sifatida rivojlantirishga yordam beradigan yangi tadqiqot vositalarini yaratish.

Raqamlitarix («Digital History») kompyuter, Internet tarmog‘i va dasturiy ta‘minot tizimlarining yangi kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganish va ifodalovchi yondashuv sifatida keng tushunilishi mumkin. Uning asosiy maqsadlaridan biri buta tarixiy hujjatlarni raqamlashtirishdir. Bu soha sidagi so‘nggi tadqiqotlar quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi: Kreativlik (ijodkorlik), turli mutaxassislar hamkorligi, eng yangi texnologiyalar, ma‘lumotlarni intellektual tahlil qilish, tilshunoslik, 3D modellash va ma‘lumotlarni tahlil qilish.

«Raqamlitarix» («Digital History») ning tarixi

1960–

1970 yillardagi raqamlitarix asosan demografik ma‘lumotlar (aholining o‘rnatilish, saylov natijalari, telefon ma‘lumotnomalari va boshqalar) dan foydalangan holda miqdoriy tahlilga o‘z e‘tiborini qaratdi. O‘sha davrdagi kompyuterlar statistik

tahlillarni amalga oshirgan va ma‘lumotlarni bir jamiyatning rivojlanishidagi turli yo‘nalishlarni aniqlagan. Demografiya ga e‘tiborini qaratilishining bosh sababi shunki, tarixni rivojlanishining asosiy yo‘nalishi jamiyat tarixi bo‘lganligi bilan izohlanadi. XX asrning 70 yillari oxirida tarixchilarning yangi avlodini qiziqishimadaniyatshunoslik yo‘nalishiga qaratilgan va kvantitatif bilan birga miqdoriy tahlil asta-sekin iqtisodchilar va siyosatshunoslarning vositasi sifatida qabul qilindi.

XX asrning 80 yillarda dasturiy ta‘minot faol rivojlana boshladi. Natijada 1982 yilda Kongress kutubxonasida «Optical Disk Pilot

Project»loyihasiyaratildi.Loyihaningmohiyatikutubxonaarxivlariningbirqism inilazerdisklaridanashretishedi.80-yillarningoxirlarida

«Tarixvama'lumotlarniqaytaishlashuyushmasi» («The Association forHistoryandComputing»)tashkiletildi.

1994 yildaJorjMeysouniversitetida (George Mason University – AQShningVerginiyashtatidajoylashgan)

RoyRozentsveygnomidagi«TarixvaYangiMediaMarkazi»(«CenterforHistory andNewMedia–

CHNM»)gaasossolindi.LekinRoyAlanRozentsveygbuatamanio‘ziishlatmagan.

1997

yildabo‘lajakRichmonduniversitetikantsleriEdvardAyersvaUilyamTomastomonidanilkmarotaba«raqamlitarix»atamasiniqo‘llanilib,

Virginiyauniversitetidafaqattarixgabag‘ishlangantadqiqotolibboruvchibirinchi«VirginiyaRaqamliTarixMarkazi» («VirginiaCenterforDigitalHistory–VCDH»)tashkiletgan.

Xullas,raqamlitarixAmerikatadqiqotamaliyotidajudarivojlanganbo‘lib, tarixiyo‘nalishraqamlinashrlarningnazariyasivaamaliyotinirivojlantirishuchunmas'uldir.«Raqamlitarix»(bundaytarjimavatanqidlargasababbo‘lsada)bugungikundako‘pinchatarixiymanalarniqaytaishlashvositalarinizamonaviyommaviyaxborotvositalarida (asosan, onlayn, masalan, «Zotero», «Omeka»,

«ScholarPress»)etarlidarajadavakillikqilishuchunfaolrivojlanishsohasisifatidaqaraladi.

Tarixchilaruchunmo‘ljallangandasturlar:

- «Zotero» - sizga Internetda topilgan ilmiy materiallarni saqlashvaboshqarishimkoniniberadi;
- «Omeka»-ixtisoslashtirilganelektronresurslarniyaratishuchunmo‘ljallangan–elektronto‘plamlarvaonlaynko‘rgazmalar.
- «Scripto»-

arxivhujjatlariElektronnuxalaridamatnlarniochishvabelgilashbo‘yichahamkorlikniosonlashtirishuchunyaratilgandastur.

«Raqamlitarix»(«DigitalHistory»)ningqo‘llanilishi.

Raqamli tarix tarixni o‘rganishning an'anaviy usullari bilan birqatorda,quyidagichafoydalanish mumkin:

□ yangi va allaqachon o‘rganilgan tadqiqot usullarini birlashtirish,olimlaryangixulosalarchiqarishga,ilgario‘rganilmaganmasalalargaaniqlik kiritishga, allaqachon ma'lum bo‘lgan ma'lumotlarni yangi usuldatalqinqilishga imkonberadi;

insonbajaraolmaydiganishnitexnologiyabajarishimumkin,masalan,biryok
ixilma-xilma'lumotlarningg'oyatkattaqismini qaytaishlash;

□ infografika,modellarvama'lumotlarxaritalariniyaratish.

«Raqamli tarix» («Digital History»)sohasidagimashhurloyihalar.

Raqamlitarixsohasidagiloyihalar tarixchiolimlardandasturchilarga qadar turli
mutaxassislarning ishtirokini talab qilganligisababli, bu yo'nalish asosan
ishni tashkil etish uchun zarur resurslarga egabo'lganuniversitetlarvailmiy-
tadqiqotlashkilotlariasosidarivojlanadi. Yuqorida aytib o'tilgan Roy
Rozentsveyg nomidagi «Tarix
vaYangiMediaMarkazi»va«VirjiniyaRaqamliTarixMarkazi(VCDH)»dako'p
labloyihalar amalga oshirilmoqda.

Hozirda Virjiniya universitetining «Raqamli Tarix Markazi»
vebsaytidan(<http://www.vcdh.virginia.edu/index.php?page=VCDH>)qo'yidag
iraqamlito'plam loyihalariniko'rishmumkin:

1. «Soyavodiysi: Amerikafuqarolarurishidagiikkijamo»
(«TheValleyoftheShadow:TwoCommunitiesintheAmerican CivilWar»);

2. «VirtualJamestaun»(«TheVirtualJamestown»);

3. «Fuqarolikhuquqlaridavridagitelevizionyangiliklar,1950-
1970yillar»(«TelevisionNewsoftheCivilRightsEra,1950-1970»)vaboshqalar.

«Soyavodiysi: Amerikafuqarolarurishidagiikkijamo»
(«TheValleyoftheShadow:TwoCommunitiesintheAmericanCivilWar»)

BuloyihadaAmerikaningikkiqismida, ya'nishimolvajanubda,
JonBraunningRekonstruktsiyadavrigaqadarbo'lgandavrinitasvirilaydi.Ushbur
aqamliarxivdaOgasta,Virjiniya,FranklinokrugivaPensilvaniyadagierkaklarva
ayollartomonidanqoldirilganminglabaslxatlarvakundaliklar,gazetalarvanutql
ar,ro'yxatgaolishvacherkovyozuvlarinio'rganishingiz mumkin.

Vodiyloyihasiyuzlabodamlargaovozberib,fuqarolarurushidavridaunutilganha
yotvoqealariniaytibberadi.

VirtualJamestaunarxivi—buJamestaunposyolkasinimerosiva

«Virjiniya tajribasi»ni o'rganadigan raqamli tadqiqot, o'qitish va
o'rganishloyihasiidir. Amalga oshirilayotgan ish sifatida, Virtual Jamestaun
2007yildaJeymstaunkoloniyasitashkiltopganiningto'rtyuzyilligimunosabati
bilan milliymuloqotni shakllantirishga qaratilgan.

«RaqamliTarix»sohasiningrivojigaLondonQirollikkollejidagi

«DigitalHumanities»(«RaqamliGumanitarfanlar»)kafedrasi(departamenti)

o'zining loyihalari bilan katta hissasini qo'shib kelmoqda.Kafedraprofessor-
o'qituvchilarivatalabalari«Anglikancherkoviningruhoniyolari»nomlionlaynma

lumotlar bazasini yaratgan. 1,5 mln. yozuvlardan iborat bo'lgan bazada slohotl ardavridan XIX asrning o'rtalariga qadarche kov maktablarining ruhoniylariva o'qituvchilarining tarjimai holihaqidama' lumot beradi.

Viktoriya universiteti, Sherbruk universiteti va Ontario Pedagogika instituti (Toronto universiteti tarkibiga kiradi) ning «Great Unsolved Mysteries in Canadian History» («Kanada tarixidagi buyuk haletilmagan si rrlari») nomli qo'shma loyihasi alohida tibor galoyiqdir. Yuqorida aytib o'tilgan il miy loyiha lardan farqli o'laroq, ushbu loyiha keng jamoatchilik uchun yaratilgan. Saytda har bir kishi tarixiy tadqiqotlar o'tkazishning dastlabki ko'nikmalarini egallashi mumkin bo'lgan o'quv materiallar mavjud. Ushbu vosita Kanada o'qituvchilarit omonidano'quvchilarning analitik ko'nikmalarini va mamlakat tarixini keng qamrovli tushunishni rivojlantirishga yordam berish uchun ishlatiladi. Ushbu sohada giloyihalardan biri «British History Online» (Onlayn Bri taniya tarixi) elektron kutubxona bo'lib, unda ingliz milliy vamahalliy gazetalarning XVIII-

XIX asrlarga vaba' ziholatlarida XX asrga oid taxminan 4 mln. raqamlis ahifalarini o'z ichiga olgan.

Rossiyada 2015 yil uchun eng katta elektron kutubxona – Rossiya davlat kutubxonasining bir qismi bo'lgan milliy elektron kutubxona hisoblanadi. 2015 yilda unga qilingan murojaatlarning soni 9478349 tani tashkilotilgan.

Hozirda jahonning ko'plab ta'lim muassasalari va universitetlarida o'qitish «Raqamlitarix» («Digital History») o'qitiladi. Jumladan, Buyuk Britaniyaning London Qirollik kolleji data hisilolayotgan talabalar «Digital Humanities» («Raqamli Gumanitar fanlar») kafedrasitomonidankompyutertexnologiyalarivametodlarining imkoniyatlari vacheklovlarining mohiyatini anglash, XML, XSLT belgilaritilidan foydalanish qobiliyati, ma'lumotlar bazasini rivojlantirish va gumanitar bilim sohasida ushbu vositalarni qo'llash qobiliyatini shakllantirish ko'nikmalarini oladi.

Xartfordshir universiteti (University of Hertfordshire –

Buyuk Britaniyaning etakchi politexnika institutlaridan biri) talabalari «Raqamli Tarix» kursid o'irasida «Python» tilida raqamli xaritalar yaratish va dasturlash ko'nikmalarini o'lishadi. Python – (rustilida «Piton») nomi keng tarqalgan) – yuqori darajadagi umumiy maqsadli dasturlash tili, ishlabchi quvchining ish faoliyatini yaxshilashga vakodnio'qishga qaratilgan. Standart kutubxonajuda ko'p foydalixususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Shunga o'xshash kurslar Garvard yoki Oksford kabi yirik universitetlarda mavjud bo'lib, ularda tarixiy ta'limning bir qismi hisoblanadi. Rossiyada busohada birinchi ta

dqiqotlarni Lomonosov nomidagi Moskvada davlat universitetida amalga oshirilgan bo'lib, uning

«Tarix» fakultetida 2011 yildan buyon «Raqamli Tarix (Digital History): muammolar, texnologiyalar, echimlar» kursini o'qitiladi. U o'z ichiga asofaviy ta'limning elementini oladi.

Savol va topshiriqlar:

1. XX asrning 80-90 yillarida yuz bergan axborotlashtirish jarayonining tarix faniga ta'siri haqida gapirib bering.
2. KLEI Otizimi qanday dasturiy ta'minot hisoblanadi?
3. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanuvchi tarixchilar faoliyatini qanday tashkilot boshqaradi?
4. Axborotni qanday ta'lim uchun ishlatish mumkin?
5. Tarix fanining rivojlanishida informatika fanining o'rni ta'lim uchun qanday ahamiyatga ega?
6. Tarixiy informatika sohasi haqida ma'lumot bering.
7. «Raqamli tarix» degan dasturlar nima uchun muhim?
8. «Digital History» («Raqamli tarix») tarix haqida gapirib bering.

3-MAVZU: TARIX SOHASIGA OID «ELEKTRON KITOB»LAR. (2 soat)

REJA:

3.1. Kitoblarni ta'lim uchun sifatida.

3.2. Kitobni ta'lim uchun qanday ta'lim uchun ishlatish mumkin?

3.3. Matnning ta'lim uchun qanday ta'lim uchun ishlatish mumkin?

3.4. Elektron kitobni ta'lim uchun qanday ta'lim uchun ishlatish mumkin?

qini talab qiladi (masalan, elektron kitob uchun bir hafta va qog'oz kitob uchun esa kamida biroydan olti oygacha);

10. Gigiyena talablariga javob beradi (qog'oz kitoblar esa eng kuchli allergen bo'lgan qog'ozning manbai hisoblanadi);

11. Ekologik jihatdan zararsiz.

Elektron kitoblarning kamchiliklari:

1. Ma'lumot tashuvchi elektron hujjat va uning bezak elementlarida ifodalangan estetik tarkibiy qismning yetishmasligi;

2. Elektron qurilmalarga bog'liqligi;

3. Yangi apparat yoki dasturiy ta'minot bilan potentsial mos kelmasligi (buni oldini olish uchun oddiy yoki standartlashtirilgan ochiq formatlardan foydalanish lozim);

4. Bugungi kunda ayrim qurilma ekranlarining o'lchamlari va kontrasti shundayki, ulardagi «tasvir sifati» qog'oz kitobga qaraganda ancha yomonroq.

5. Shaxsiy qurilmaning ishlash vaqtibata reya quvvat bilan cheklangan;

6. Ko'p sonli yirik illyustratsiyalarga (masalan, san'at tarixiga oid asarlar, foto albomlar, xaritalar to'plamlari va boshqalar) ega bo'lgan qog'oz nashrlarining bunday formatga o'tkazilishisizilar lino qulayliklartug'diradi;

7. Elektron kitoblarni tarqatishdaba'zanularga foydalanuvchikelishuvlari va DRM (inglizcha, Digital rights management - mualliflik huquqini himoya qilishning texnik vositalari) qo'llaniladi. Bu talablar elektron kitoblarni o'qish va foydalanishda ayrim cheklovlarni (masalan, elektron kitoblarni bitta qurilmaga bog'lash yoki ushbu qurilma yordamida qaysi kitoblarni o'qish mumkinligini belgilash, sotib olayotganda va o'qishda maxfiylikni yo'q qilish, nusxa olish, o'zgartirish, ko'rish va boshqalar) belgilaydi.

Natijada noqulayliklar yuzaga keladi.

Elektron kitoblar yaratish dasturlariga quyidagilarni misol qilish mumkin:

□ eBook Edit Pro - elektron kitoblar, uslubiy qo'llanmalar, raqamli kataloglar, foto albomlar, multimedia litaqdimotlarni professional darajadaya ratishga qaratilgan eng yaxshi professional dasturlardan biridir.

□ eBook Maestro - elektron jurnallar, qo'llanmalar, ma'ruzalar, taqdimotlar, so'rov nomalar, kitoblar va boshqalarni yaratish uchun universal vositadir. Uning yordamida yaratilgan qo'llanmada har xil turdagi fayllar bo'lishi mumkin: HTML-sahifalar, Javaskripti, ovozli, grafikali va video fayllar va h.k.

□ eBooks Writer LITE - buye tarix ususi yatlarga yegabo'lgan juda qulay dastur. Unafaqat komp'yuterlar uchun, balki mobil qurilmalar uchun ham kitob yaratish uchun ishlatiladi.

□ Yexebook - elektron kitoblar yaratish dasturi bo'lib, uning yordam bilan kitobga matnli ma'lumot va tasvirlarni qo'shish mumkin. Kitob o'z-o'zini bajaruvchi EXE faylda saqlanadi.

□ ChmBookCreator - bu oddiy html, txt, doc va rtf fayllarini qog'ozdagi oddiy ochiq kitobga o'xshash elektron qo'llanma yaratish uchun ishlatadigan qulay dastur. Undan foydalanib, muallifning tarjimai holi va tarkibiy jadvalar bilan yaxshi tuzilgan darslikni yaratish mumkin.

□ Macromedia Dreamweaver - html formatida elektron kitoblarni yaratishga imkon beradi. Ista lgan natijani olish uchun Word formatidagi (kitob) tayyor fayl kerak bo'ladi. Shundan so'ng dasturda yangi html -

hujjat yaratiladi.

□ NatataeBookCompiler-fayllarni turli formatlarga aylantirish mumkin, ammo bepul versiyada funksiyalar sezilarli darajada kamayadi.

□ SBookBuilder-.txt formatidagi fayllarni.exe formatiga o'zgartiradi (konvertatsiya qilish, ya'ni bir forma tadan boshqasiga qaytakodlash uchun mo'ljallangan dastur) va boshqa ko'plab xususiyatlariga ega. Elektron kitoblarni mustaqil yaratishga qaratilgan qulay dastur.

Elektron kitobning «qurilma» shakli - rider (o'quvchi), raqamli kitob; inglizcha, «e-book reader», «digital book» kabi atamalar bilan nomlanadi. O'z DSt 2310:2011. «Axborot, kutubxona va nashriyotchilik ish bo'yicha standartlar tizimi. Elektron nashrlar» O'zbekiston davlat standartiga ko'ra «elektron kitob: elektron shaklda taqdim etilgan matn luma'lumotlarni namoyish etish uchun mo'ljallangan o'rixti sossli xchamplanshetk omp'yuter qurilmalariguruhi ning umumiy nomi» deb belgilangan.

Ba'zan unga «elektron shakldagi kitoblarni o'qish qurilmasi» sifatida ham ta'rif beriladi. Ammo ko'plab qurilmalar, jumladan, mobil telefonlaridan tortib toki omp'yuterlarga chabunday funksiyaga ega ekanligini unutmaslik lozim. Ushbu qurilma guruhi bilan cho'ntak shaxsiy omp'yuterlar (inglizcha, Personal Digital Assistant, PDA - «shaxsiy raqamli yordamchi»), planshet omp'yuterlar (inglizcha, Tablet PC) yoki subnoutbuklarkabi omp'yuterlarning o'rtasidagi asosiy farq cheklangan funktsionali mkoniyatlar, shuningdek undagi batareyaning ishlash muddati ancha yuqorigi bilan ajralib turadi. Elektron kitobda «elektron qog'oz» texnologiyalaridan foydalaniladi. Ushbu texnologiyayordamida yaratilgan displey faqat bir necha kulrang rangni ko'rsatadi, lekin shu bilan birga uyorug'likni aksettiradi (u o'zini yoritmaydi) va faqat tasvirni shakllantirish (sahifani varaqlash) uchun energiya sarflaydi.

Elektron kitoblar planshet omp'yuterlar turiga tegishli. Ularning paydobo'lishi umumiy planshet omp'yuterlarning rivojlanishi va ixtisoslashishi bilan bog'liq. Ba'zi zamonaviy qurilmalar sensorli ekran bilan jihozlangan va kengaytirilgan funksiyalarga ega va ularni faqat o'qish, balki matnni tahrirlash imkonini beradi. Maykl Xart tomonidan hujjat shaklidagi elektron kitobning ixtiro etilgan bo'lsa-da, ammo matnli ma'lumotlarni o'z ekрани (display)da aks ettirishga qodir bo'lgan birinchi qurilma 1996 yildaki omp'yuter sohasidagi yirik Amerik kompaniyasi - «Digital Equipment Corporation (DEC)» mutaxassislar tomonidan chiqarilgan. Bu qurilma «DEClectrice» (frantsuzcha, lectrice - «o'quvchi») deb nomlandi. U monoxrom sensorli ekran va axborotni kiritish qurilmasiga (stil, stilus-yozuv tayoqchasi) ega bo'lib, planshet omp'yuteriga o'xshash edi. Ammo bu qurilmani ishlab chiqarish juda qimmatgatushganligi sababli, u ommaviy ishlab chiqarishga qo'yilmadi.

Birinchi ommaviy elektron kitoblar monoxrom LCD ekranli (display) qurilmalar bo'lib, 1998 yilda Nuvo Media va Softbook Press kompaniyalar tomonidan deyarli bir vaqtningo'zida chiqarilgan. Ularning modifikatsiyalash tirilishini atijasidato'larangli ekranlar va kengaytirilgan funktsionallikka ega kitoblarni sifatida paydobo'ldi. Birinchi modellarni

gjudamuvaffaqiyatlitexnikko'rsatkichlarigaegabo'lishigaqaramasdan(analoglar2006yilgachaishlabchiqarilgan)yanaqurilmalarkengtarqalmagan.Keyinchalikxolesterik suyuqkristalliekranlar (ChLCD) asosidagi elektron kitoblar ekрани zichligi va avtonomishlashvaqtianchaoshirilganligigaqaramay,ekraniuzoqvaqtdavomidapaydo bo'lishi va yoritgichlari bo'lmaganligi sababli ularga ehtiyoj juda kambo'ldi.

2007yildanelektronkitoblarbozoridaelektronqog'oztexnologiyasiga ega bo'lgan ekranlarni joriy etilishi tufayli o'sish sodirbo'ldi. Bu holat ishlab chiqaruvchilar sonining o'sishi, shuningdek modellarro'yxatiningoshishidahamko'zgatashlanadi.Hozirgikunda«elektronkitob» deganda ko'pincha elektron siyoh texnologiyasi (e-ink, elektron qog'oz)yordamidatayyorlanganekranliqurilmasifatidatushuniladi.Elektronkitobning arxitekturasi ham o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.Odatda,zamonaviyelektronkitoblarARMarxitekturasingenergiyatejamkor,ya'nienergiyaresurslaridansamaralioqilonafoydalanishgaqaratilgan protsessorlari asosida qurilgan. ARM arxitekturasi (inglizcha,Advanced RISC Machine - takomillashtirilgan RISC – mashinasi; ba'zan –AcornRISCMachine)-32-bitliiva64-bitlilitsenziyalanganmikroprotsessoryadrolariguruhigamansubbo'lib,ARMLimited kompaniyasiningmahsulihisoblanadi.Elektronkitoblaruchunprotsessorlar«Qualcomm»,«Broadcom»,«Freescale»,«Samsung»,«TI,Marvell»,«VIA»,«Nvidia»kabikomp aniyalartomonidanishlabchiqariladi.

Elektron kitoblarda odatda, qurilmani maqsadga muvofiq elektronkitobni o'qishda foydalanish uchun imkoniyatini chegaralovchi qayta ishlabchiqilgan foydalanuvchi interfeysi bilan Linux operatsion tizimlariningturlixilversiyalaridanfoydalanadi.

Zamonaviyqurilmalardafoydalanuvchiuchunmavjudbo'lganfunksiyalarastasekinengayibbormoqdavakitobo'qishdantashqari,dasturiy ta'minot fotoalbomlarni ko'rish, musiqa tinglash va hatto engoddiykompyutero'yinlarinio'ynashgaimkonbermoqda.SonyReader elektron kitoblari tavsifida qurilmaning ichki operatsion tizim sifatidaMontaVitsaLinuxProfessionalEditionoperatsiontiziminiishlatilishiniko'rsatadi. Sony, ONYX, Akunin Book kabi brendlarning ko'plab zamonaviymodellari qurilmalarida qo'shimcha dasturlaridan foydalanish imkoniberuvchiGoogle Androidoperatsiontizimidanfoydalanadi.

Elektronkitobqurilmalariningafzalliklari:

ixcham va qulay. Yuzlab va minglab kitoblarni bittaqurilmada saqlash mumkin. Undan foydalanish juda oson vaodatdaqog'ozkitobgaqaragandakichikroqvayengilroqbo'lganligi uchununiqo'taribuyurishqulay;

tasvirnisozlash.Foydalanuvchiningtalabigabinoanshrifttuzilishi va kattaligini, shuningdek chiqish formatini o'zgartirish (bir yokiikki ustunga, portret yoki manzara) mumkin. Shrift kattaligini o'zgartirishfunksiyasio'quvchilargakitobo'qishimkoniyatiniberadi.Chunki qog'ozli kitoblardagi maydashriflarnio'zgartiribbo'lmaydi;

qo'shimchaimkoniyatlar.Qurilmadamatnbo'yichaqidiruvtizimi,giperhavola(g

iperssıylka)orqalio‘tish,vaqtinchalikbelgilarvaeslatmalar,elektronzakladkalar valug‘athambo‘lishimumkin;

qo‘shimchaxotiramanbai.Bundayqurilmalargaqo‘shimchaxotiravositalarinio‘rnatishorqalimavjudxotirahajminikengaytirishmumkin;

o‘rnatilgannutqdastur-sintezatorlari.Ularmatnlarniovozliqilish va tinglashga imkon beradi. Elektron kitoblar nafaqat matnlarnio‘qish, balki animatsion tasvirlarni, multimedia kliplarini aks ettirishiyokiaudio kitoblarnitinglashimkoninihamberadi;

matn narxi. Elektron shakldagi ko‘plab matnlar qog‘ozga qaragandabepulyoki arzonroq;

ommabopligi. Internet ulanish imkoniyati mavjud bo‘lsa, matnlarniistalgan vaqtda tegishli veb-saydlardan (elektron kutubxonalardan) yuklabolishvama'lumotlarnikompyuterdanuzatishmumkin;

ekologikjihatdanzararsiz.Elektronkitoblardanfoydalanishtabiatgayetkaziladig anzararnikamaytiradi,chunkiularniishlabchiqarishda(bosmanamunalaridanfarqliravi shda)ko‘pmiqdordaqog‘oztejalishinita'minlaydi;

tibbiy jihatdan xavfsiz. Astmatika, allergiya kasalliklari, uy vaqog‘ozchanglarigao‘tata'sirchanbo‘lganlaruchun xavfsizdir;

elektronkitoblarningasosiyafzalligiularningekranibo‘lib,ulardanko‘zlarcharc hamaydi.

Elektronkitobqurilmalariningkamchiliklari:

o‘qishteziqliginingpastliga(o‘rtacha10%);

harqandayelektronqurilmalargaxosbo‘lganyuqorisezuvchanliktofayli tashqi ta'sirga, ya'ni jismoniy shikastlanishlarga ko‘proq moyil.Bunday kitoblar qog‘ozli kitoblarga nisbatan ancha nozik bo‘ladi. Shuninguchunehtiyotkorlikbilanulardanfoydalanishlozim;

elektronkitoblarnio‘qishqurilmasigao‘rnatilganakkumulyatorlarni(batareyala rni)vaqti-vaqtibilanzaryadlashtalabqilinadi.Shundaybo‘lsa- da,bugungikundabuqurilmalarbiroygachaavtonomishlayoladigan,engkamenergiyas arflaydiganqurilmahisoblanadi;

ranglitasvirlarnima'lummodellardako‘ribbo‘lmaydi;

ayrimnoshirlarkitobningelektronversiyasinikechikishbilanchiqaradilar. Ba'zi kitoblar umuman elektron versiya shaklida rasman nashretilmaydi;

yuqori boshlang‘ich narxi (ayniqsa, mashhur ishlab chiqaruvchilarningmodellariuchun);

ba'zimodellardaDRMdanfoydalanishdayuzagakeladiganchecklovlar.

Hozirda elektron kitob qurilmalarining modellari juda ko‘p bo‘lib,ularniturlixususiyatlariga(masalan,tekniktasnifi:dizayni,ekranhajmi,akkumul yatori,xotiravama'lumotlarnisaqlashvauzatish imkoniyati, shuningdek uning ko‘plab fuktsiyalarga ega bo‘lishi, narxi va h.k.)qarabtanlabolishmumkin.

2020yilningengyaxshielektronkitoblarningmodellari:

1. PocketBook InkPad X - «PocketBook International S.A.» kompaniyasitomonidan ishlab chiqarilgan (<https://www.pocketbook-int.com>).

2. Amazon Kindle Oasis - «Amazon.com» kompaniyasining mahsulib o'lgan «Kindle» nomli elektron kitoblarga rux bergan. Amazon Kindle Paperwhite versiyasi ham muhim ko'rsatkichlarga ega (<https://www.amazon.com>).

3. ONYXBOOXMAX3- «ONYX International» kompaniyasitomonidan ishlab chiqarilgan. ONYX BOOX Note 2 versiyasi ham ajralib turadi (<https://onyxboox.com>).

4. RITMIXRBK-676LF,6'' — «Ritmix» kompaniyasitomonidan ishlab chiqarilgan (<https://ritmixrussia.ru>).

5. SonyDPT-CP1- «Sony» kompaniyasining mahsuloti (<https://www.sony.com>).

6. Digma s683g - «Nippon Klick Corporation» kompaniyasining Digma - savdo markasi ostida ishlab chiqarilgan elektron kitob (<https://nipponklick.com>).

Takidlash lozimki, Internet tarmog'idagi elektron kitoblarning eng yaxshi modellari tahlil qilish asosida bu ro'yxat shartli ravishda tuzildi. Ammo bu ro'yxat juda tez o'zgarishi tabiiydir. Chunki barcha qurilmalar singari bunday kitoblar ham doimo texnik jihatdan o'zgarib yotib boradi.

Jahon miqyosida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham axborot kommunikatsiyalarivositlarivativatizimlarini yaratish, unita komillashtirish sohasidako'plab hamkorta shirkatlar faoliyat ko'rsatmoqda. Jumladan, elektron kitob qurilmalarini ishlab chiqarish sohasida O'zbekistonda yagona bo'lgan «Ectaco.uz» MChJ kompaniyasi faoliyat ko'rsatmoqda. Ectaco (ruscha, Ectaco) - AQSh kompaniyasi bo'lib, unga 1990 yilda asos solingan (<https://www.ectaco.com>). Kompaniya tomonidan lingvistik dasturlar, cho'ntak elektron tarjimonlar, lug'atlar va elektron kitoblar ishlab chiqariladi. Hozirda O'zbekiston bilan hamkorlikda tashkil qilingan «Ectaco.uz» MChJ ning Toshkent va Farg'onada filiallari faoliyat ko'rsatmoqda (<https://2998-uz.all.biz>).

Kompaniyaning asosiy mahsulotlari:

1) «Partner 900» - cho'ntak elektron tarjimon. U ko'p funktsiyalarga ega bo'lib, chet tilini o'rganish uchun mo'ljallangan eng ilg'or qurilmalardan biri hisoblanadi. Unda 1,200,000 so'z jamlangan. Lug'at bazasida quyidagi mavzular bo'yicha atamalar mavjud: biznes - 25000 so'z, moliya va kredit - 57000 so'z, yurisprudentsiya - 69000, tibbiyot - 34000 so'z, neft kimyosi - 43000 so'z, axborot texnologiyalariva kommunikatsiyalar - 24000 so'z. Qurilma yordamida DVD, AVI va MPEG-4 formatidagi o'quv filmlarini tomosha qilish uchun foydalanish, shuningdek chet tilidagi audio kitoblarni va musiqani tinglash mumkin. Uning uzluksiz ishlash vaqti - 20 soatni tashkilotadi.

2) «Ectaco JetBook» va «Ectaco JetBook-Lite» - elektron kitoblarini o'qish uchun mo'ljallangan qurilmalar. «Ectaco JetBook» modelini ng texnik ko'rsatkichlari: 1) Ekran turi - LCD (monoxrom); 2) Parametri -

5)dyuym,640x480,160ppi;3)Matnformatlar-TXT,PDF,fb2,ePUB,RTF,MOBI,PRC;4) Grafik formatlar - JPG, BMP, GIF, PNG; 5) Audio format - mp3; 6)Avtomattarzdavaraqlash,belgiqoyishvashriftturivakattakichikligini o'zgartirish; 7) Qidiruv tizimi; 8) Akkumulyator quvvati - 2800 mAch; 9)Kiritilganxotira-112Mb;10)O'lchami(eni,bo'yi,qalinligi)-110x153x13 mm;11)Og'irligi-210 g.

Bumodeliningqo'shimchaxususiyatlari:elektronkitobmazmuniniqo'llab-quvvatlash:rus,ingliz,ispan,italyan,nemis,frantsuz,portugal,venger, chex, slovak va boshqa Yevropa tillarida; sahifalarni belgilash vaularni avtomatik ravishda o'g'irish vazifalari; moslashuvchan shrift hajmiva fon; so'zlarni tarjima qilish uchun qo'shimcha lug'atlar: inglizcha-ruscha,ruscha-inglizcha, inglizcha-polyakcha, polyakcha-inglizcha; portret va landshaftrejimi uchunekranniaylantirishniqo'llab-quvvatlash.

«EctacoJetBook-Lite»modeliningtexnikko'rsatkichlari:1)Ekranhuri-LCD(monoxrom);2)Parametri-5dyuym,640x480,160ppi;3)Matnformatlar - TXT, PDF, fb2; 4) Grafik formatlar -JPG,BMP,GIF,PNG;5)Audioformat-mp3;6) Avtomat tarzdavaraqlash,belgiqoyishvashriftturiva katta-kichikliginio'zgartirish;7)Qidiruvtizimi;8)Akkumulyatorquvvati 2800mAch;9)Kiritilganxotira-112Mb;10)O'lchami(eni,bo'yi,qalinligi) -154 x110x14 mm; 11) Og'irligi - 215 g. Qurilmada qo'shimchalug'atlar mavjud: inglizcha-ruscha, ruscha-inglizcha, ingliz tilining izohlilug'ati.

HozirdaaxborottexnologiyalariningrivojivaInternetglobaltarmog'ining rivojlanishi natijasida barcha sohalar bo'yicha, ayniqsa tarixfanigaoidqog'ozkitoblarbilanbirgaelektronshakldagikitoblaryaratilmoqda.Elekt ronformatdagikitoblarvaularnio'qishuchunmo'ljallangan qurilmalar kasb egalarining barchasini, jumladan tarixchimutaxassislarni,shuningdektarixfanibilanqiziqvchibarchakitobxonlarningb ilimdoirasiniboyitib kelmoqda.

Mavzuni o'rganish va taxlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondayaratilayotganelektronkitoblarninghozirgishaklidamatn,garafika, ilyustratsiyakabi«ko'rinishlar»mavjud.Ammobushaklshundayligichaqolmasdan, ungaanimatsiyayutuqlariniko'proqjoriyetishlozim.Chunkikitobxonelektronkitobni(ayniqsa,tarixiyvoqeavahodisalargaboybo'lgantarixiyelektronkitobni)o'qish,tinglash bilanbirgaunijonlantirilgan, ya'ni animatsiyalangan shaklida ko'rsa tarix fani bo'yichabilimvako'nikmalarihamdaqiziqishiyanaoashadi.Kelajakdabuyo'nalishda gi tadqiqotlarga katta e'tiborqaratish lozim.

Savolatopshiriqlar:

1. Kitobatamisigaqisqachaizohbering.
2. Xalqarostandastlariko'rakitobnashrigaqandaytalablarqo'yilgan?
3. Kitobinsonvajamiyathayotida qandayvazifalarinibajaradi?
4. Kitobqandayturlarimavjud?
5. O'zbekistondakitobatsan'atibo'yichaqandayan'analarigaega?
6. Matnninashrgatayyorlashningzamonaviyusullarihaqidaso'zlabbering.
7. Elektronkitobnima?

8. Elektronkitobning«qurilma»shaklihaqidagapiribbering.

4-MAVZU: TARIXIY TADQIQOTDA QIDIRUV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. (2 soat)

REJA:

4.1. Globaltarmoqimkoniyatlari

4.2. Elektronpochta,WEB-sayt,gipermatn.

4.3. Qidiruvtizimlari.Google,Yandex,Rambler,Yahoo

4.4. Qidiruv so‘rovlarining tuzilishi. Internetda samarali qidiruvmuammolari

4.5.

Elektronma'lumotlartizimi.Elektronlug‘atlar,tarjimonlarvaentsiklopediyal

Tayanchso‘zvaiboralar:Internet,elektronpochta,web-sayt,gipermatn. Qidiruv tizimlari. Google, Yandex, Rambler, Yahoo. Elektronlug‘atlar,tarjimonlar,entsiklopediyalar.

Adabiyotlar:

1. AripovM.vaboshq.Axborottexnologiyalari.–T.:Noshir,2009.–B.147-160.
2. Axborot-kommunikatsiyatexnologiyalariizohlilug‘ati//Mualliflar:D.M. Amirov, A.Yu. Atadjanov, D.Yu. Atadjanovvaboshqa. Qaytaishlangan,to‘ldirilganikkinchinashri /–T.:2010.
3. Axborot texnologiyalari va Internet. Uslubiy qo‘llanma / M. Xolmuxamedovumumiytahririostida.– Samarqand:2007.–B.10-15.
4. Bogatyrev,R.Obistoriisozdaniyaelektronnoypochty[Tekst]/R.Bogatyrev// MirPK. – 2005.–№ 1.– S.74-78.
5. Internettexnologiyalarifanidanamaliyotishlarinibajarishuchunuslubiykursat malar/Tuzuvchilar:M.V.Sagatov,Sh.M.Ravmlov,M.T.Yuldasheva.–T.: 2007.
6. ToshtemirovD.E.,AbduraximovD.B.,Jo‘rayevU.S.Elektrondarsliklarniyarati shtexnologiyalari(tanlovfani)kursidano‘quvqo‘llanma.– Guliston:2014.–B.11.
7. XamrayevaS.I.Oidiruvtizimlarivaulardanfoydalanishusullari/C.I.Xamrayev

a. - Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Texnika. Texnologii.Injeneriya.2017. -№ 2.1(4.1). – S.41-44.

8. Qosimova N. Internet-jurnalistika asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: 2017. - B. 6-48.

9. <https://uz.wikipedia.org>

10. <https://www.tami.uz>.

11. <https://kun.uz/uz/49032491>

Ma'lumki, Internet ikki g'oyaning zaminida – axborot global omboriva uni tarqatishning universal vositasi sifatida paydo bo'lgan edi. Uning tarmoqlari jadal ravishda kengayib, insoniyat sivilizatsiyasining yangi rivojlanish davrini boshlab berdi. Natijada insoniyat XXI asrga global informatsion tarmoq – Internet bilan kirib keldi. Hozirda texnologik jihatdan har qanday sohavi tarmoqning rivojlanishida butun jahon global tarmoq'iqiyidagi imkoniyatlarni taqdim etmoqda:

- Axborot va resurslarning ko'pligi;
- Har qanday ma'lumotni tez korolish va undan foydalanish;
- Cheksiz aloqa;
- Tezkor aloqa va kommunikatsiya: axborot almashinuvining tezligi va qulayligi, ya'ni uni ko'rish, o'qish va tarqatish;
- Real vaqt rejimida mulohaza qilish;
- Onlayn xizmatlar va elektron tijorat;
- Masofaviy ta'lim olish (bunogiron bolalar uchun kattaimkoniyatdir);
- Veb-

konferentsiyalarni o'tkazish: onlayn rejimida taqdimotlar o'tkazish, hujjat va ilovalar bilan birgalikda ishlash, saytlarni, video fayllarni va tasvirlarni sinxron ko'rish;

- Veb-forum, Vebinar va h.k.

Bumisol bilan uning imkoniyatlarichegaralanmaydi. Chunki, bugungi kunda juda ko'p sohalar va tarmoqlar tez rivojlanib, yangilari ham yuzaga kelmoqda. Vaularning faoliyatida Internet texnologiyalarini qo'llash yanagi yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqarish tabiiydir. Ulardan oqilona va unumli foydalanish inson uchun muhim bo'lgan vaqtni tejash imkoniyatini beradi. Oldingi mavzuda aytib o'tilganidek, Internet ulkan axborot resurslariga ega bo'lish bilan birga tarmoq foydalanuvchilariga xilma xil xizmatlarni ham taklif qiladi. Uning asosiy va eng omalashgan xizmat turlaridan biri – elektron pochta dir.

Elektron pochta (inglizcha, ye-mail yoki yemail, electronic mail so'zining qisqartmasi) – maxsus dastur bo'lib, ma'lumotlarni uzatish tarmog'i orqali axborotlarni bir foydalanuvchi elektron kutusidan boshqasini kigajo'natish, qabul qilish va ma'lum vaqt gachasaqlanishini ta'minlaydi. U raqamli (elektron) xabarlarni (matnli hujjatlar, media-fayllar,

dasturlar, arxivlar va boshqalar) almashish usuli, texnologiyasi vaxizmatinetaqdim etadi.

Elektron pochta paydo bo'lishi tarixiga to'xtaladigan bo'lsak, 1965yilda AQSh Massachusetts texnologiya instituti (MIT) ning xodimlari Noel Morris va Tom Van Vlektomonidan IBM 7090/7094 kompyuteriga o'rnatilgan CTSS («Compatible Time-Sharing System») operatsion tizimi uchun pochta (mail) dasturi ishlab chiqilgan.

Ko'pchilik bu voqeani elektron pochta boshlanishi deb hisoblaydi. Lekin, hozirda foydalanilayotgan zamonaviy elektron pochta tarixi amerikalik kompyuter muhandisi Rey Tomlinson (inglizcha, Ray Samuel Tomlinson, 1911-2016) ning nom bilan uzviy bog'liq.

XX asrning 70 yillarda AQShning BBN Technologies («Bolt, Beranek va Nebyumen»; Kembrij, Massachusetts) kompaniyasi faoliyat olib borgan. 1971 yilda Rey Tomlinson tarmoq orqali xabar yuborish imkonini beruvchi birinchi pochta dasturi ishlab chiqdi. U o'z dasturi yordamida elektron pochta manzillarini qisqartirish (server) larni taqdim etish uchun «@» belgisini tanlagan va elektron pochta (e-mail) xizmatini tarmoqning funktsional imkoniyatlariga qo'shib, u orqali birinchi xatni o'ziga yuborgan. Yaratilgan birinchi pochta qutisining nomi – «tomlinson @ bbn-tenexa» («Tomlinson (kompyuterda) bbn-tenexa») deb nomlangan. XX asrning 80 yillari o'rtalariga kelib, elektron pochta tijorat, ilm-fan va ta'lim olamida keng tarqalab oshladi.

Hozirda rasmiy ravishda «@» belgisi har qanday elektron pochta manzilida mavjud. ITU/Unicode standartlariga muvofiq buramzning rasmiy nomi ingliz tilida «at» predlogini bildiruvchi – «tijorat at» («commercial at») deb ataladi. Ammo elektron pochta dasturidagi «@» ramzining kelib chiqishi noma'lum. Bu belgi turli nomlar bilan ataladi: Germaniya va Polshada – «maymun» yoki «qisqich»; Rossiya va O'zbekistonda – «kuchukcha» (ruscha, «sobachka»), Ukraina va Italiyada – «ulitka» (o'zbekcha, shilliq qurt) va h.k.

Elektron pochta xronologiyasi:

1996 yil 4 iyul (Amerika Qo'shma Shtatlari Mustaqillik kuni) -

Windows Live servisi yaratilgan bepul elektron pochta xizmati «Hotmail» tijorat faoliyatini boshlanishi. Hotmail.com pochta dasturi Djek Smit va Sabir Bxatiatomonidan yaratilgan. Xizmatning ishga tushirilishi sana Internet-provayderlardan ozod qilinganligini anglatadi. Aynan Hotmail elektron pochta xizmatlarining ishlash tamoyillarini yo'lga qo'ygan bo'lib, bulardan asosiy uchta quyidagilar:

1. Dunyoning har qanday nuqtasidan kirish imkoniyatining mavjudligi;
2. Maxsus dasturlardan – pochta mijozlaridan mustaqilligi;
3. Eng muhimi – mutlaq bepulligi.

Mazkur pochta xizmati Microsoft kompaniyasitomonidan 1997 yilda taxminan 400 million dollarga sotib olingan va ko'p o'tmay u «MSN Hotmail» deb nomlangan. 2012 yil 31 iyulda

Microsoft yangi pochta xizmatining dastlabki versiyasini Outlook.com taqdim etdi. 2013 yilda u savdo belgisi sifatida Hotmail o'rnini almashtirdi. Hotmail foydalanuvchilar Outlook.com ga o'tkazildi. Shunday bo'lsa-da, @hotmail.com domen bilan manzillarni ro'yxatdano'tkazishimkoniyatiga qo'lgoldi. Outlook.com ning veb manzili: <https://outlook.live.com/owa>.

1997 yil 8 mart - Yahoo! kompaniyasitomonidan Rocket Mail portalini sotib olishi - birinchi bepulelektron pochta xizmatlaridan biri. «Yahoo! Mail» - xizmatining paydo bo'lishi. Veb manzili: <https://login.yahoo.com>.

1998 yil 15 oktyabr -

«Mail.Ru» saytidan bepulelektron pochta ishga tushdi. Mail.ru Group texnologiya kompaniyasiga tegishli rus tilidagi Internet-portal. Runetdagi eng kattabepulelektron pochta servislarlaridan biridir. Veb manzili: <https://mail.ru>.

2000 yil 26 iyun -

Yandex kompaniyasitomonidan bepul «Yandex.Pochta» xizmatini ishga tushirildi. Hozirda unda «Spam o'borona (Spam mudofaa)» mahsulotlari yordamida spam xabar larni avtomatik filtrlash, shuningdek, Dr. Web doktoryordamida elektron pochta ni ruslarga tekshirish kabifunksiyalar bor. Tizimda elektron pochta larni xorijiy tillardan tarjima qilishimkoniyati ham mavjud. Veb manzili: <https://mail.yandex.ru>.

2000 yil 1 avgust - Rambler kompaniyasidan bepul pochta xizmati «Rambler.Pochta» (Rambler/pochta) ishga tushdi.

Avtomatik spam xabar larni filtrlash uchun «RspamD» mahsulotidan, shuningdek, ClamAV yordamida virusni tekshirishdan foydalaniladi. Veb manzili: <https://mail.rambler.ru>.

2004 yil 1 aprel -

Google kompaniyasitomonidan bepul «Gmail» (Google Mail so'zining qisqartmasi) pochta xizmatini ishga tushirildi. Veb-interfeys va POP3, SMTP, IMAP protokollari, shuningdek, Android Gmail ilovasida o'z qalipochta qutilari g'akirish nita'minlaydi.

Elektron pochta ning afzalliklari:

- foydalanishning osonligi va qulayligi;
- atrof-muhitga ijobiy ta'siri: qog'oz shart emas, chunki elektron ko'rishga ega;
-

tezlik, ya'ni xabarlar etarli darajada tez taqdim etilishi: u anaviy pochta xizmatining asosiy kamchiligi - tezlik muammosini hal qiladi;

- ommaviy pochta jo'natmalari;
- norasmiy vaso'zlashuv uslubi;

- ma'lumotlarnisaqlash;
- ishonchlilik: xatning yo'qolmasligi kafolat;
- matn dantashqari istalgan formatdagifayllar, turli grafik xarakterdagi chizmalar bilan bir kator da tovushli va video xabar larni ham yuborish imkoniyati;
- reklamavositasi;
- arzon xizmat turi;
- texnologik rivojlanishning muhim yutuqlarining mavjudligi va boshqalar.

Shu sababdan hozirgi kunda aloqaning eng keng tarqalgan bu turidan millionlab odamlar samarali foydalanmoqda. Ularning soni ham kun sayin ortib bormoqda. Lekin elektron pochta ning bir qator kamchiliklari ham bor. Ular:

- kiruvchi pochta - spam (inglizcha, «Spam») bilan bog'liq muammolar. Spam deb elektron pochta orqali berilgan mavj maviy ravishda jo'natilgan, ko'pincha reklama xarakteridagi xabarlarga aytiladi. Spamlar 1993 yildan paydo bo'lgan;
- pochta qutisini buzishga qaratilgan harakatlar;
- biznes uchun mos kelmasligi;
- pochta orqali zararli viruslarning tarqalishi;
- ba'zan xabar bir nechta kungacha kechikib etkazib berilish ehtimoli;
-

pochta qutisining to'lishi: shaxsiy xabarlarning o'lchamlari va ularning pochta qutilaridagi umumiy hajmini chegaralanganligi;

- shaxsiy aloqayo'qligi;
- muntazam pochta qutisi tekshirish va hokozolar.

Elektron pochta dan foydalanish uchun maxsus pochta tarmog'i yoki Internet tarmog'iga bog'lanish va elektron adresga ega bo'lish lozim. Elektron adresni provayder beradi. Shuningdek, Internetda bepul elektron pochta xizmatlari ham mavjud. Ular elektron manzil (adres) ochishga yordam beradi. Elektron pochta ning manzili ikki qismdan – pochta qutisi nomi va pochta serveri manzili dan iborat bo'ladi. Bunday manzilda albatda «@» belgisi katnashib, abonent nomini domen dan ajratish uchun xizmat qiladi. Bu belgidan o'ng tomonda joylashganlar domen deb atalib, u abonentning qayerda joylashganini ko'rsatiladi.

E-mail elektron adres kuyidagi shaklga ega: <elektron adres muallifi nomi>, <tashkilot, provayder nomi>, <davlat nomi>. Masalan: name@uzpak.uz.

- Name-

elektron manzili gasining ismi yoki tashkilot tashkilot nomi. Bu bo'lim gaxohlagan ism yoki so'z vabelginikiritish mumkin;

- @-elektron adresni belgilovchi maxsus (kuchukcha) belgisi;

- Uzpak–internet–provaydernomi,ya'nibuyerdapochtaro‘yxatgaolingansaytningnomi(ba'zanusaytn omigamoskelmasligi hammumkin);
- Uz-O‘zbekistongategishlidavlatserveriningdomeni(manzili,davlatkodi). Internetdomennomlariuningmanzillaridaishlatiladi.Ikkihafdand iborat bo‘lgan domen asosan mamlakatni ko‘rsatadi. Masalan, «uz» –O‘zbekiston, «us» – AQSh, «ru» – Rossiya, «uk» – Buyuk Britaniya va h.k. Buholda domen geografik printsipt asosida tashkil qilinganini bildiradi. Bukodlarhalqaroandozalar(ISO)tomonidananiqlanadi.Lekindomenmamlakatnik o‘rsatmasligihammumkinvauuchtahrifdaniboratbo‘lib,quyidagicha bo‘lishi mumkin: «com» – kompaniya yoki firma, «net» – tarmoqtizimlari, «org» – nodavlat korxonasi, «int» – xalqaro tashkilotlar, «edu» –ta’limmuassasasi. Hozirda Internet muhitida xalqaro elektron pochta xizmatlari bilanbirgamillielektronpochtaxizmatlarihamrivojlanmoqda.O‘zbekistondagihar birInternetprovaydero‘ziningpochtaserverivaxizmatigaegabo‘lib,asosano‘zining mijozlarigaxizmatko‘rsatadi.O‘zbekiston milliy elektron pochta xizmatlari ichidan INBOX.uz va uMail.uzkabilari ochiq hisoblanadi va bu tizimdan xohlovchilar bepul foydalanibxatva xabarlarjo‘natibqabulqilishlari mumkin. INBOX.uz-Udobnayapochta-loyihasimalumotlaruzatisharmoqlariniyanadarivojlantirish, axborot manbalarini yaratish va qo‘llab-quvvatlash, globalInternetniommalashtirishvaInternetxizmatlaridanfoydalanuvchilarsoniniko‘paytirishdasturiningbirqismisifatida2005yildaishgatushirilgan.INBOX.uz–pochtaxizmatirustilida.Vebmanzili:https://inbox.uz. UMail.uz-bepulelektronpochtaxizmati2013 yil15maydaishgatushgan.Aloqa,axborotlashtirishvatelekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo‘mitasi ko‘magida yaratilgan bupochtaxizmati quyidagi afzalliklaribor:
 - Spamfilʼtrvaantivirushimoyasimavjud;
 - Qutini veb-interfeys (kengaytirilgan, planshet va mobilʼ) hamdadastur-mijozlar orqali ishlatish mumkin;
 - Xatlar uchun papka yaratish, jo‘natish va ajratish, «oq» va «qora»manzillarro‘yxati,xatlarro‘yxatinichiqarish,xatlarniqaytaishlashtartibini o‘rnatish, turli parametrlar bo‘yicha saralash, xatlar ro‘yxatini(kengaytirilganformatda)vabelgilanganxatmazmunibirdanigako‘rish. 2013 yilning 16 iyunʼ kuni pochta xizmatining o‘zbek tilidagi talqiniishgatushirildi.2014yilningfevralʼoyidauMail.uzpochtaqutisidaelektron xabar kelganligi to‘g‘risida xabar beruvchi bepul SMS-xabarnomaxizmatiishladi. Veb manzili: https://umail.uz.

Shunday qilib, hozirda elektron pochta aloqasi xat yozish funksiyasibilanchegaralanibqolmasdan,balkiko'pginaijtimoiyvaziyatlardavaprofessionalmuhitdatelefon o'rnida ishlatilmoqda.u ko'plab fakslarniva oddiy pochtaning o'rnini bosish qobiliyatiga ega bo'lib, oddiy pochtaganisbatananchaarzonroqdirvabundadeyarlibirzumlikkommunikatsiyanita'minlaydi. Undan bugun oddiy foydalanuvchilardan tashqari asosan bankvauningmijozlari,tadbirkorlaro'rtasidagielektronaloqauchunfaolfoydalanilm oqda.

WEB-sayt (veb-sayt, veb sayt yoki shunchaki sayt; inglizcha, website, website: web - «to'ra, tarmoq» va site - «joy»), so'zma-so'z aytilganda «tarmoqdagijoy»)-biryokibirnechtaveb-sahifalarning mantiqiy birlashmasi hisoblanadi. Ya'ni, veb-sahifalariyg'indisiveb-sayt deyiladi. Odatda, Internetdagi veb-sayto'zigaxosmanzilga egavafoydalanuvchilartomonidanqabulqilinadigan tegishli ma'lumotlar to'plamidir.

Elektron hujjatlartizimi (ma'lumotlar vakodlifa'llar) sifatidaveb-saytjismi niyshaxsgayokitashkilotgategishlibo'lib, kompyuter tarmog'idagi bitta elektron manzil (domen nomi yoki IP-manzil) ostida joylashadi. Barcha saytlar birgalikda Butun jahon o'rgimchak to'ri (WWW) ni tashkilotadi, buyer da aloqa (veb) jahon hamjamiyatining axborot segmentlarini bir butun planetar mashtabdagi ma'lumotlar bazasi va kommunikatsiyalarini birlashtiradi. Mijozlarning serverlardagi saytlarga to'g'ridan-to'g'ri kiritishlari uchun HyperText Transfer Protocol (HTTP) – gipermatnli axborot uzatish protokoli maxsus ishlab chiqilgan. Internetdagi veb-saytlardan tashqari mobil telefonlar uchun WAP saytlar ham mavjud. Veb-saytni ochish uchun brauzer dasturidan foydalaniladi.

Veb-saytning yaratilish tarixi britaniyalik olim Tom Berners-Lin nomi bilan bog'liq. U 1991 yil 6 avgustda dunyodagi eng birinchi sayt - <http://info.cern.ch> yaratgan. Bu sayt 153 so'zdan iborat axborot matnli veb-sahifa ko'rinishida bo'lib, grafik tasvirlarga ega bo'lmagan. Unda WWW texnologiyasi, hujjatlarni qanday ko'rish va brauzerni qanday yuklab olish haqida asosiy ma'lumotlar mavjud edi.

Hozirdaveb-saytpapkalar,havolalarvatexnikqismkabibarchaqo'shimchalar ega bo'lgan tematik bog'liq veb-sahifalar guruhining majmuisifatida o'ziga xos manzili mavjud. Bu virtual manzil - URL (inglizcha, Uniform Resource Locator) deb nomlanadi. U kompyuter tarmog'idagi manzilni va uni olish mexanizmini aniqlaydigan veb-resurs uchun havola, ya'ni resurs joyining universal ko'rsatkichi hisoblanadi. Mazkur URL veb-saytning bosh sahifasi manzilini ko'rsatadi. O'z navbatida, bosh sahifadaveb-saytning boshqa sahifalari yoki boshqa saytlarga murojaatlar bo'ladi. Biroq veb-saytniveb-

sahifadan farqlash lozim. Chunki veb-sahifa veb-saytdagi sahifalardan biri, xolos. Veb-sahifa o'zining unikalmanziliga ega bo'lgan va maxsus ko'rish dasturi yordamida (brauzer) ko'riluvchi hujjatdir. Veb-sayt sahifalari HTML, ASP, PHP, JSP, matn, grafik, ovoz, video va boshqa fayllardan tashkil topgan bo'lishi mumkin.

Veb-saytlar yaratish texnologiyalariga MS FrontPage, Dreamviewer, HomeSite, Adobe Flash va boshqa dasturlar kiradi. Veb-saytlar yordamida foydalanuvchi o'zi uchun zarur bo'lgan axborotga ega bo'lishi mumkin. Shu o'rinda «Veb-saytlarning qanday turlari bor?» degan savolga javob beradigan bo'lsak, hozirda saytlarning turlarini aniq sanab aytish qiyin. Chunki biror biron soha, faoliyat, voqea –

hodisa va turlar mavzulariga bog'liq saytlarning soni juda ko'p bo'lib, ular mustaqil ravishda o'chilmoqda. Shunday bo'lsa-da, veb-

saytlarning tasnifi ga ko'ra, ularning quyidagi turlari mavjud:

Veb-saytga kirish va uning xizmatlaridan foydalanish bo'yicha:

Ochiq-barcha xizmatlar har qanday tashrif buyuruvchilar va foydalanuvchilar uchun ochiqdir.

Yarim ochiq-kirish uchun ro'yxatdan o'tish kerak (odatda bepul).

Yopiq-

tashkilotlarning butunlay yopiq rasmiy saytlari (shu jumladan korporativ saytlar), jism oniy shaxslarning shaxsiy saytlari. Bunday saytlar yaqin kishilar davrasi uchun mavjud. Unga kirish uchun

yangi a'zolar odatda «invayt» debataladigan taklifnomalar orqali amalga oshiriladi.

Joylashuvi bo'yicha:

Internettarmog'idagi ommabop saytlar.

Mahalliy (lokal) saytlar-faqat lokal tarmoq ichida mavjud. Bu provayderning mahalliy tarmog'idagi tashkilotlarning korporativ veb-saytlariga jism oniy shaxslarning veb-saytlari bo'lishi mumkin.

Tarkibi va texnologiyasi bo'yicha:

Statik sayt-bir butunlikni tashkil etuvchi statik (muvozanatdagi) html (htm, dhtml, xhtml) sahifalardan iborat bo'lgan sayt. Unda HTML shaklidagi matn, rasmlar, audio va video o'z ichiga olgan multimedia ediylar mavjud. Bunday saytda barcha tarkibiy qismoldin tayyor bo'lib, foydalanuvchi ga serverdasaqlanayotgan shakldagi fayllar beriladi.

Dinamik sayt-

tarkib har qanday manba dan olingan boshqa ma'lumotlar asosida maxsus skriptlar (dasturlar) tomonidan hosil qilinadi.

Flash saytlari - bu Macromedia Flash muhitida ishlab chiqilgan interfaol dasturlardir.

□ Birlashgansaytlar-saytyaratishuchunyuqoridagitexnologiyalardanfoydalanishasosidayuzagakelgansaytlarbirlashmasi.

Ma'lumotni taqdim etish sxemasiga, uning hajmi va hal qilinishikerakbo'lganvazifalartoifasigako'ra,veb-saytlarniquyidagi3turgaaajratishmumkin:

1. Internetorqalitanishtiriluvchi(Internet-vakillik)saytlar.Ungavizitkasaytlari,vakilliksaytlari,korporativsaytlar,mahsulotkatalogni(tovarlar/xizmatlar)tavsifinitaqdimetuvchisaytlar,internetdo'konlar,promo saytlar vakvestsaytlarikiradi.

2. Axborotresurslari.Ungatematiksaytlar,internetportallarkiradi.

3. Veb xizmatlar. WWW tarmog'ida biron bir vazifani bajarish yokixizmatlarniko'rsatish uchun yaratilganveb-saytlar:

- Vertuale'lonlardoskasi:Salexy,Adiso,Megaprom(.uz–domenigaega);
-

Saytlarningkatalogi:Yandeks.Katalog,DMOZ,RamblerTOP100,DP(OpenDirectoryProject);

- Qidiruvtizimi: Google,Yandeks,Bingvah.k.;
 - Pochtaxizmatlari:Mail.Ru,Gmail,Yandeks.Pochta;
 - Internetforumlar(veb-forumlar);
 - Bloglarxizmati: Blogger,Tumblr,Ghost;
 - Fayl almashish bo'yicha piring xizmati: Bittorrent, Napster,OpenNap;
 - Dataxosting(ma'lumotlarnisaqlash)xizmati:Skydrive.
 - Dataediting(ma'lumotlarnitahrirlash)xizmati:GoogleDocs.
 - Fotoxostinglar:Picnik,ImageShack,Panoramio,Photobucket;
 - Videoxostinglar:YouTube,YandeksEfir,Vimeo,Dailymotion;
 - Ijtimoiy Media (Internet orqali ommaviy aloqa shakli, shaxsiyvbiznesaloqalariniyaratishvaqo'llab-quvvatlash,ayniqsaonlayntizimida).Masalan,Buzz.
 - Ijtimoiytarmoqlar(birlashtirilganveb-xizmatlar):Facebook,Twitter,Odnoklassniki,Instagram,Pinterest.
 - Ixtisoslashganijtimoiytarmoqlar(birlashtirilganveb-xizmatlar):SciPeople,AgroBook,Auto.ru,WhoTrades,MySpace,Flickr.
- Gipermatn(inglizcha,hypertext;ruscha,gipertekst)-buo'zarobog'langan havolalarga ega bo'lgan matn sahifalari tizimiga tegishli atama.Ukomp'yutertarmoqlari,veb-saytlarvaentsiklopediyalardaqo'llanilib,uning yordamida bir sahifadan boshqasiga o'tish va kalit so'zlarni qidirishmumkin.Gipermatnkomp'yuterekraniyokiboshqaelektronqurilmalardako

‘rsatiladigan va faqat yozuvdan iborat bo‘lmagan xususiyatlarga ega bo‘lgan hujjatlardir. U htm, html, shtml kengaytmalarga ega.

Gipermatn to‘g‘risidagi dastlab nazariya AQSh Prezidentining ilmiy maslahatchisi Vanevar Bushtomonidan kiritilgan. Ammo butamaishlatilmagan. U 1945 yilda Atlantik («The Atlantic») oylik jurnalida e‘lon qilganessida Memeks (inglizcha, Memex -

«memory» va «index») so‘zining qisqartmasi) elektromexanika xborot tizimini yaratishni taklif qilgan. Shuningdek, bu esseda Vikipediya kabi ulkan onlayn gipermatnlientsiklopediyalarning paydo bo‘lishi ham taxmin qilingan edi. Lekin uning taklifi inobatga olinmagan.

«Gipermatn» atamasini amerikalik olim Ted Nelson (Teodor Xolm Nelson) tomonidan fanga kiritgan. 1965 yil 24 avgust da u o‘zining «Murakkab, o‘zgaruvchan va aniq belgilanmagan fayl tuzilishi» deb nomlangan ma‘ruzasida bu atamani birinchi marta ishlatgan. U gipermatnning ichi qisqartma sifatida talqin etgan.

1968 yilda «kompyutersich qonchasi» ning ixtirochisi Duglas Engelbart tipik gipermatnli interfeysdan iborat tizim asosida o‘zishini namoyish qildi va butamaish telekommunikatsiya tizimidan foydalanilgan holda o‘tkazildi. 1987 yilda Hypertext ‘87 ixtisroslashgan birinchi konferentsiya bo‘lib o‘tdi.

1987 yil Ted Nelson ma‘lumotlarning gipermatn tahrirlovchisini tuzib chiqdi. 1989 yil da esa Jenevashahridagi CERN tashkilotining hodimi britaniyalik olim Tim Berners-Litomonidan global gipermatn loyihasini taklif etildi. Shu asosda gipermatn texnologiyasi takomillib bordi.

Hozirda gipermatnlar boshqa matn va resurslarga giper murojaat bilan o‘tishni ta‘minlaydi, standart matnlardan farqli ravishda tasvir, video, jadval, matematik formulalarda ham qo‘llaniladi. Gipermatn WWW ning asosiy konsepti bo‘lib, bugungi kundav eb-saytlarning juda katta qismi HTML dan foydalanadi. Unda ajratilgan tushunchalar, ob‘ektlar vabo‘limlar orasida gima'nolib bog‘lanishlar avtomatik tarzda qo‘llab-quvvatlanadi. Oddiy qilib aytganda, gipermatn bir xil yoki boshqa hujjat ichida boshqa qismlarga kirish uchun havolalarni o‘z ichiga olgan oddiy matnningai shora qilish hisoblanadi.

Gipermatn hujjatda alohida rang bilan belgilangan so‘zlar yoki so‘z birikmalari tarzida alohida yoki matn orasida qatnashadi. Klaviatura yoki sich qonchako‘rsatkich gipermatn sifatida ajratilgan rangda gimatnga oborilib tugma bosilganda u faollashib murojaatni shu zahotiy oq ekrangachiqaradi. Bular mazkur so‘z yoki jumlagata'rif va izohlar, adabiyotlar ro‘yxatiga murojaatlar va bundan keyingi o‘qishga oid tavsiyalar bo‘lishi mumkin. Asosan ichki va tashqi ko‘rinishga ega bo‘lgan gipermatn turlari

bor. Ammunningmuallifitomonidanko'zdatutilmaganob'ektlarniungaqo'shish mumkin bo'lsa, u ochiq gipermatn deb ataladi. Dinamik gipermatnturi uchun, uni kattalashtirish amalini qo'llash odatiy holdir. Gipermatn, globalulanish xizmatidaveb-sahifalarini yozishdakengishlatiladi. Zamonaviy dasturiy vositalarning so'rov (Help) tizimlarigipermatnko'rinishidayaratilmoqda. Gipermatnlarta'limtizimlarida, izoh ilug'atlardavamasofaviyo'qitishdakengishlatilmoqda. Brauzergipermatnni o'qish, veb-resurslarda navigatsiyalash va ko'rib chiqish dasturi hisoblanadi. U Internet bilan muloqotni juda osonlashtirib, ma'lumotlarni oxirgi foydalanuvchilarga taqdim etish vositasini ta'minlaydi. Shutufayliuni interaktiv muhit urideb ham qaraladi.

Internet tarmog' iharqanday foydalanuvchi uchun muhim bo'lgan yoki uni ixtiyoriy qiziq tirgan ma'lumotni bir zumda izlab topish gako'maklashuvchi qidiruv tizimi ta'klif etadi. Bu uning muhim yutuqlaridan biri hisoblanadi.

Qidiruv tizimi (inglizcha, search engine) - foydalanuvchiga mavjud ma'lumotlarning keng to'plamini qidirish orqali kerakli ma'lumotlarga tez kirkirish imkoniyatini beradigan algoritmlar va ularni amalga oshiradigan kompyuter dasturlarining birikmasi hisoblanadi. Sodda qilib aytganda bu tizim kompyuterda va uning tarmog'ida yoki World Wide Web (WWW) dasaqlanayotgan ma'lumotlarni qidirish gamo'ljallangandasturdir.

Qidiruv tizimining afzalliklaridan biri bu qisqavaqt ichidakerakli ma'lumot yoki axborotni kompyuter xotirasidan topib uni foydalanuvchiga yetkazishdir. Mazkur tizim yo'rdamida ma'lumot qidirish uchun foydalanuvchi qidiruv so'rovini shakllantiradi. U ko'rsatilgan kalit so'zlarni yoki qandaydir kalit so'zlar bilan bog'liq so'zlarni o'z ichiga olgan hujjatlarni qidirish orqali ishlaydi. Foydalanuvchi so'roviga binoan u qidiruv natijalari sahifasini yaratadi. Bunday qidiruv natijalari har xil turdagifayllarni birlashtirishim mumkin, masalan: veb-

sahifalar, rasmlar, videofayllar. Ayrim qidiruv tizimlarida ma'lumotni onlayn-resurslar kataloglarida ma'lumotlar bazalaridan olishlarim mumkin. Foydalanuvchi so'roviga tegishli hujjatlar qanchako'p bo'lsa, qidiruv mexanizmi shunchako'p natijaberadi. Qidiruv tizimining asosiy vazifalari ham data tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: 1. Indeks yaratish va yangilab turish (hujjatlardagima'lumotlar strukturasi); 2. Qidiruv so'rov nomalarini bajarish; 3. Qidiruv natijasini imkon qadarmazmunli, ya'ni tushunarli shaklda ko'rsatish.

Qidiruv tizimining arxitekturasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Internetsaytlaridanyokiboshqahujjatlardan ma'lumot to'playdigan qidiruv roboti («veb-o'rgimchak», «veb-krauler» - tarmoqni doimiy ravishda kezib, veb-sahifalardan axborot yig'ib yuruvchi, ya'ni ularni indekslovchi maxsus dastur);

- To'plangan ma'lumotni tezda qidirishni ta'minlaydigan indeksator;
- Qidiruv mexanizmi – foydalanuvchi uchun grafik interfeys.

Qidiruv va texnik xizmat ko'rsatish usullariga ko'ra, to'rtta qidiruv tizimi mavjud: 1. Qidiruv robotlaridan foydalanadigan tizimlar. 2. Inson tomonidan boshqariladigan tizimlar. 3. Gibridd tizimlar. 4. Metatizimlar.

Qidiruv tizimlarini bir qancha belgilariga ko'ra klassifikatsiyalarga ajratish mumkin. 1. Axborot turi bo'yicha. Qidiruv tizimi turli xil ma'lumot turlarini qidiradi. Avvaliga umumiy qilib ma'lumotlarni ko'rsatish mumkin. Masalan, matn, tasvir, videotasvir, audio fayl va boshqalar. Natijalar ham ushbu turlarga bog'liq holda tartibga solinadi. Matn qidirilganda natija sifatida ushbu matn danksalit-so'z qatnashgan bir qism ko'rsatiladi.

2. Axborotlar manba bo'yicha. Ko'pincha qidiruv tizimining nomi axborotlarni qaysi manbadan qidirishini ko'rsatadi:

- Veb qidiruv tizimi - WWW dan ma'lumot qidiradi;
- Usenet qidiruv tizimi - butun dunyoga taqsimlangan munozaralar mediumi (vositasi) hisoblanadigan Usenet dan ma'lumot qidiradi;

Intranet qidiruv tizimi - alohida tashkilotning ichki tarmoq idagi kompyuterlardan ma'lumot qidiradi;

Desktop qidiruv tizimi - alohida kompyuterning ma'lumotlar bazasidan ma'lumot qidiradigan dastur. Bundan tashqari Internet tarmoq idama'lumot sohadida ishlaydigan xizmatlashgan qidiruv tizimlari ham mavjud.

Internet qidiruv tizimi - butun jahon global tarmoq idagi kerakli axborotni izlab topish uchun xizmat qiladi. Agar Internet tarixiga murojaat qiladigan bo'lsak, 1990 - 1992 yillarda muhim bo'lgan quyidagi dastlabki servis qidiruv tizimlari yaratilgan edi:

«Archie» - dunyodagi birinchi qidiruv tizimi. Dastur 1990 yilda Alan Emtedj, Bill Xilan va Dj. Pi ter Doych tomonidan ishlab chiqilgan. Biroq u hozirda eskirgan va ishlatilmaydi. Uning vazifalarini boshqa qidiruv serverlari tomonidan bajariladi.

«WAIS» (inglizcha, Wide Area Information Servers) - tarmoq axborot qidiruv tizimi. Dastur 1991 yili Bryuster Keyl va Garri Morriston tomonidan tuzilgan. Lekin u hamba bugungi kunda deyarli ishlatilmaydi.

«Gopher» protokoli - Internetdagi keng tarqatilgan hujjatlarni qidirish va uzatish uchun tarmoq dasturi. 1991 yilda amerikalik Mark Perri Makkaxill boshchiligidagi bir guruh olimlari tomonidan AQShning Minnesota universitetida tuzilgan.

«Veronica sistemasi» - Gopher protokoli uchun qidiruv tizimi bo'lib, 1992 yil noyabrda Stiven Foster va Fred Barri tomonidan Rinosahridagi Nevada universitetida yaratilgan.

Nihoyat, 1993 yil 2 sentyabrda Jeneva universitetining hodimi OskarNirshtrasstomonidanInternetdagibirinchioddiyqidiruvtizimi– «W3catalog»taqdimetilgan.ShuyildaMassachusetstexnologiyainstitutiningxodim iMetъyuGreemtomonidanveb-saytlarbo'yichama'lumottopadiganInternetqidiruvtizimi– «WorldWideWebWanderer» dasturi ham yaratildi. Ushbu dastur «Wandex» qidiruv indeksiniyaratdi.Tezorada«Magellan»,«Excite»,«Infoseek»,«Inktomi»,«NorthernLight»va«AltaVista»kabiko'plabraqobatdoshqidiruvtizimlaripaydobo'ldi. Hozirgi kunga kelib Internet tarmog'ida xalqaro qidiruv tizimlariko'plabturlarifaoliyatko'rsatmoqda.Ulardanko'pqo'llaniladiganlarisifati da Google, Yandex, Rambler, Yahoo! kabi qidiruv tizimlarini misolmumkin. Google-Amerikaningtransmilliykorporatsiyasihisoblanib,LarriPeyjvaSergeyBrin tomonidan asos solingan. Rasman bu tashkilot 1998 yil 4 sentyabrda AQShKaliforniyashtatiningMenlo-Parkdagigarajdaro'yxatdano'tkazilgan.2014 yilga borib, Google 41 mamlakatda joylashgan 70 dan ziyod idorasigaegabo'lgan.2015yildakompaniyaqaytadantashkiletilib,AlphabetInk kompaniyasitarkibidagisho'lbakompaniyasigaaylandivaInternetgategishli bo'lmagan ba'zi savdo markalarini mustaqil filiallarga ajratdi.Shunday bo'lsa-da, bu kompaniya Internetga oid xizmatlar va mahsulotlar,jumladan,onlaynreklamatexnologiyasi,qidiruv,dasturiyta'minotvaapparaturasohasidagiixtisoslashganko'ptillitexnologiyakompaniyasisifatidaKaliforniyashtatiningMauntin-Vъyushaharidajoylashgan.

«Google» nomi yuzta nolli 1 raqamini bildiruvchi «gugol» so'zidankelib chiqqan. Kundalik hayotimizda tobora ko'p qo'llanilib borayotgan «togoole»(«gugllash»- izlashma'nosinibildiradi)fe'li2006yildaOksfordningingliztili lug'atigakiritilgan. 1997yil15sentyabrdaGoogleqidiruvtizimi«google.com»domenibilanishgatushgan.Uo'ziningoddiyinterfeysgaega.Internetfoydalanuvchilariningtaxminan82foizi Googleniqidiruvtizimisifatidaqo'llaydi.Hozirdaukunigamillionlabqidiruvso'rovl ariniro'yxatdano'tkazib,101tadanortiq tillardaso'rovlarniqaytaishlaydi Googleqidiruvtizimidayasaytlarindeksatsiyasi(ma'lumotlarbazasidanveb-saytlarbo'yichama'lumotlarniqidirish,qaytaishlash,to'plash va joylashtirish) mavjud. Jumladan Google qidiruv robotida UserAgent (foydalanuvchi agenti) – Googlebot (qidiruv roboti) mavjud bo'lib, uqidiruvindeksiuchunsahifatar kibiniskanerlovchiasosiyrobotthisoblanadi.Undant ashqariyanabirnechtaixtisoslashganrobotlarmavjud:

- Googlebot-Mobile– noutbuklar,mobilqurilmalaruchunsaytlariniindekslovchirobot;

- GoogleSearchAppliance(Google)gsa-crawler-SearchAppliancekompleksiningyangiapparat-dasturiyqidiruvroboti;
- Googlebot-Image-rasmlarniindekslashuchunsahifalarniskanerqiluvchirobot;
- Mediapartners-Google-AdSensetarkibinianiqlashuchunsahifatar kibiniskanerqiluvchi robot;
- Adsbot-Google-Ads(AdWords)sahifalaritarkibiningsifatini baholashuchun skanerqiluvchirobot.

Ushbu robotlar past sifatli sahifalarni aniqlashga ham yordam beradi. Past sifatli sahifalarni aniqlash mezonlari: tarkibning o'ziga xosligi, foydalanuvchi harakati, imloxatolari, sahifa havolalari, intuitiv va qulay dizayn.

U quyidagi imkoniyatga ega:

Adobe Acrobat PDF, RTF, PostScript, Microsoft Office va boshqalarda formatda gihujjatlarni qidirish;

rasmlar, videolar, yangiliklar, xaritalarda qidirish;

ma'lumotlarni turlitillarda saytlarda qidirish imkoniyati;

matn boshqatillarga tarjima qilish tizimi mavjud (49 til).

Google PageRank (sahifa jarajasi) hisoblash algoritmidan foydalanadi. PageRank - veb-saytlarni qidiruv natijalaridareytinglashtirish uchun qo'llab-quvvatlovchi omillardan biri. PageRank - bu Google qidiruv natijalaridagi saytlarning o'zini aniqlashning yagona, ammo juda muhim usuli.

Google kompaniyasi qidiruv tizimidantashqari, Google birtalay bepul xizmatlarni ham taqdim etadi. Jumladan, mashhur Google Mail pochta xizmati, oniy xabarlar almashish dasturi Google Talk, kartografik servis va Google Map texnologiyasi, Google Doc shujjatlar bilan internetda ishlash qo'llanmasi, Android operatsion tizimi, Google Chrome veb-brauzer va boshqalar.

Yandex - Rossiyaning Internetga doir xizmatlar va axborot texnologiyalarisohasidafaoliyatolib

boruvchi transmilliy kompaniya. Arkadiy Yur'evich Volojva Пьяa Segalovich tomonidan ta'sis etilgan. Tashkilotning boshqoldiruv kompaniyasi 2004 yilda Gollandiyada ro'yxatdan o'tgan Yandex N.V. aktsiyadorlik kompaniyasi hisoblanadi. Rossiyada uning «Yandex» MChJ shoba kompaniyasi faoliyat ko'rsatadi. Hozirda Yandex kompaniyasi bir nechta mamlakatlarda tarmoq qidiruv tizimi, Internet-portallar va xizmatlariga egalik qiladi.

Kompaniyaning asosiy mahsuloti - Yandex qidiruv tizimi bo'lib, u 1997 yil 23 sentabrda «yandex.ru» domeni sifatida «Softoo» - Rossiya axborot-

kommunikatsiyateknologiyalariko'rgazmasidaommagataqdimetilgan.Lotinchay ozuvli«Yandex»debnomlanganqidiruvdasturiningbirinchi ishchi versiyasi 1993 yilda paydo bo'lgan, u bitta veb-sayt ichidagimalumotlarniqidirish vositasibo'lgan.

ПьяSegalovichtomonidan«Yandeks»so'zikaashfetilgan.«Yandex» «Tilindeksi» yokiingliztilida«Yandex»- «YetAnotherindexer»(«Yanabittaindeksator»,«navbatdagiindeksator»)deganma' nonianglatadi.

«Yandeks»Rossiyadagibirinchiqidiruvtizimiemasedi.Chunkiundan oldin «Rambler» va «Aport» kabilaravvalroq paydo bo'lgan. Tezda orada uo'z auditoriyaga ega bo'la boshladi. 2001 yilda tarmoqning rus segmentidagiengyirikqidiruvtizimi-Ramblerdano'tib,Runetdayetakchi bo'ldi.

Hozirgivaqtda«Yandeks»engmashhurmahalliyqidiruvtizimihisoblanadi.UInterne t-

resurslarningo'zkataloginiyuritadi.Shuningdek,burasmlarnianiqlashuchunengyax shiqidiruvtizimidir.IngliztilidagiversiyasiInternetmanbalarikatalogibilanta'minla ngan.U so'rovlarniyaratish tizimiga ega.

Yandeksqidiruvtizimiuchtaasosiykomponentdaniborat:

- Agent-qidiruvroboti.Utarmoqnichetlabo'tib,hujjatlarniyuklaydiva tahlilqiladi;
- Indeks-qidiruvtizimlariningindeksator- robotlartomonidantuzilganmalumotlar bazasi.Indeksbo'yichavahujjatlarniqidirish;
- Qidiruvmexanizmi.

«Yandeks»qidiruvbirnechaboshqaturdagitaklifetadi:

1. Dzen-Qidiruv(«Dzen-Poisk»)- Yandeksning«meditativqidiruvi»(<https://zen.yandex.ru>);
2. Kengaytirilgan qidiruv - qidiruv natijalarini geografiya, til,alohida sayt, hujjatning kengaytirmasi, so'nggi yangilanishi, sahifadaginatijalar sonibo'yicha cheklashimkoniniberadi;
3. Oilaviyqidiruv-bolalaruchunxavfsizbo'lgankontentniqidirish;
4. Ko'zjojizlaruchunqidiruv.

HTMLformatidagiveb-sahifalargaqo'shimcharavishda,

Yandeksrustiliningmorfologiyasinihisobgaolganholdato'liqmatnlima'lumotolish uchun saytlar, katalog, yangiliklar, mahsulotlar, xaritalar, lug'atlar,bloglar, rasmlar, Microsoft Office va PDF (Adobe Acrobat) kabi formatdagihujjatlarniqidirishimkoniyatiga ega.

Rambler - ommaviy axborot vositalari, texnologiyalar va elektrontijoratsohasidaishlaydiganRossiyaningengyirikkompaniyalar

guruhlaridan biri. U media - servis Internet portaliga ega. 1996 yil 8oktyabrda xuddi shu nom bilan kompaniyaning Runetdagi birinchi qidiruv tizimi - «Rambler-Poisk» paydo bo'lgan. Lekin «rambler.ru» domeni 1996 yil 26 sentabrda ro'yxatga olingan edi. Mazkur qidiruv tizimi rossiyalik dasturchi Dmitriy Kryukov tomonidan yaratilgan.

Budastur dastlab kibosqichdayuzminggayaqin hujjatlarni indeksatsiya qila olgan. 1997 yilda Rambler Runetdagi birinchi reyting klassifikatorini - (Rambler Top100) ishga tushirdi. 1999 yilda Xalqaro kompyuter klubi tomonidan «www.rambler.ru» eng yaxshi veb-sayt sifatida e'tirof etildi. Ammo 2011 yil 23 iyunda Rambler Yandex qidiruv texnologiyalaridan foydalanib boshlagan va Yandex reklamati armog'iga qo'shilgani e'lon qilindi. U hozirda Yandex texnologiyasidan rus, ingliz va ukrainacha so'zlar va morfologiyasini tushunadigan va ajratadigan qidiruv tizimi sifatida foydalanadi.

2016 yil 5 aprelda Ramblerning yangi logotipida - «/» (egri chiziq) paydo bo'ldi. Kompaniya xodimlarining so'zlariga ko'ra, bu «Rambler» Runetning kelib chiqishida vahar doim Internet va texnologiyalar bilan bog'liqligini anglatadi. Rambler rus va ingliz tillarining morfologiyasini hisobga

olgan holda saytlarda qidiruvni olib boradi. Unda katalog qidirish tizimi mavjud.

Hozirda unga bo'lgan so'rov bir yoki bir nechta so'zlardan va so'rovdatin ishbelgilarini ham bo'lishi mumkin. Ramblerning ishlab chiquvchilari foydalanuvchilarga maksimal darajada qulaylik yaratish uchun o'zlarining qidiruv tizimini yaratdilar. Ramblerni so'rovlarni ilinim unan bilmaydigan tajribasiz foydalanuvchi ham ishlatishi mumkin. Buning uchun bir nechta so'zlardan (masalan, ibora) vatinishbelgilarini so'rovni kiritish kerak edi. Ramblerning o'zi kerakli hujjatlarni topdi va ilojiborichasamarali qildi.

Yahoo! - dunyodagi ikkinchi eng mashhur qidiruv tizimiga ega bo'lgan Amerika kompaniyasi. U Yahoo! Directory Internet - portali bilan birlashgan holda bir qator xizmatlarni taqdim etadi. Portal mashhur elektron pochta xizmati Yahoo! Mail ni o'z tarkibiga olgan.

1994 yil yanvar oyida Stanford universiteti aspirantlari David Filo va Jerri Yang tomonidan veb-sayt yaratib, unga «Jerri va Davidning Butun jahon o'rgimchak to'ri uchun qo'llanmasi» deb nom bergan. «Qo'llanma» boshqa saytlarning katalogi edi. 1994 yil aprelda sayt «Yahoo!» deb qaytanomlandi. Bu nomning kelib chiqishining ikkita taxmin mavjud. Rasmiy taxminga ko'ra, so'z Jonatan Sviftning «Gulliverning sayohatlari» kitobidan olingan. Ikkinchisi ga ko'ra, Yahoo! -

«Boshqabiriyerarxi korasmiy avliyo» («Yet Another Hierarchical Official Oracle») iborasidan hosil bo'lgan qisqartma.

1995 yil 18 yanvarda ro'yxatga «Yahoo.com» domeni olingan edi. Yang vaFilo loyihaning tijorat salohiyatini hisobga olib 1995 yil 2 mart kuniYahoo! ga asos soldi. Va shu yilning o'zida «Yahoo! Search» deb nomlanganqidiruvxizmatinihamtaqdimetdi.2010yildaYahoo!ningrossiyalikfoydalanuvchiuchunmoslashtirilganruschaversiyasiishgatushirildi.

Hozirda Yahoo! qidiruvi («Yahoo! Search») Internetdagi eng kattaqidiruvtizimlaridanbiribo'libqolmoqda.Uqidiruvbozoridayaxshiulushgaega bo'lib,reklamaqilingansaytlarganormaltrafiknita'minlamoqda, shuningdek foydalanuvchilar uchun katta foydali vositalarto'plamigaegako'p vektorlixizmatiniham taklifqilmoqda.

Yuqoridagi qidiruv tizimlari Internet tarmog'ida o'z veb manziligaega bo'lib, brauzer orqali ishga tushiriladi. Brauzerning adreslar satrigaqidiruvtiziminingvebmanzilikiritiladi.Qidiruvtizimlariturliko'rinishgaega bo'lganibilan,ularningishlashideyarlibir xil.

Internetda qidiruv natijalari muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ikkitashart bajarilishi kerak: so'rovlar yaxshi shakllantirilgan va ular tegishlijoylarda so'ralishi kerak.

Internet foydalanuvchisi axborotni qidirishuchuno'zbek,rus,ingliztilikabiboshqatillardagibiryokibirnechaso'z dantas hkiltopganso'rovlardanfoydalanadi.Internettarmog'idama'lumotlarni uning sarlavhasi yoki uning tarkibida ishtirok etgan so'zlarvajumlalarbo'yichaqidiribtopishmumkin.BundafoydalanuvchitomonidanInternetqidiruvtizimiqidiruvmaydonigakeraklima'lumotgadoirso'zyokijumlakiritiladivaqidiruvtizimiishgatushiriladi. Shundan so'ng qidiruv tizimi foydalanuvchiga o'zi tomonidankiritilgan so'z yoki jumlagam os keluvchi ma'lumotlarni qidirib topadi vakomp'yuter ekranida ularning ro'yxatini hosil qiladi. Foydalanuvchi

buro'yxatdagio'ziuchunkeraklibo'lganma'lumotlartanlab,ulardanfoydalanadi.

Internettarmog'idama'lumotlarshunchalikko'pki,ularniqidiribtopishdayuqoridata'kidlabo'tilganusulsamaraberma'sligimumkin.BundayhollardaInternetqidiruvtizimlarividiruvningbirqanchaqo'shimchausullaribo'yichaqidiruvnitaqdimetadi,bular:

- o ma'lumotlarniuningtilibo'yichaqidiruv;
- o ma'lumotlarniuningturi(matn,rasm,musiqa,video)bo'yichaqidiruv;
- o ma'lumotlarniuningjoylashganmintaqasibo'yichaqidiruv;
- o ma'lumotlarniuningjoylashtirilganasasibo'yichaqidiruv;
- o ma'lumotlarniuningjoylashganInternetzonasibo'yichaqidiruv;
- o ma'lumotlarnixavfsizqidiruv.

Harbirqidiruvtiziminingafzalliklarivakamchiliklaribor,bunga ularning ishlash printsiplari, foydalanish qulayligi, dizayni,

so'rovlartiliningmurakkabligi,turlxilrivojlanganfunktсийalarningmavjudligi(ko'r satilganma'lumotlarningformatinivatartibiniboshqarish, imlo xatolarini tuzatish va kalit so'zlarni kiritish, sahifaniboshqatillargatarjimaqilishvaboshqalar),ishtezligivaboshqaparametrlarni misol qilish mumkin. Muayyan dastur uchun qidiruv tiziminitanlash qidiruvmaqsadi,qidirilayotganma'lumotning tabiati,topilganma'lumotlarningistalganformativaInternetservermanzillariningqamrovkengligibilanbelgilanadi.

O'zbekistonda Internet orqali samarali qidiruvni amalga oshirishdaxalqaro qidiruv tizimlari bilan bir qatorda WWW.UZ- milliy axborot - qidiruvtizimihammuhimrolbo'ynamoqda.MazkurqidiruvtizimiO'zbekistonRespublikasiPrezidentining2005yil8iyuldagiPQ-117-son«Axborot-kommunikatsiyateknologiyalariniyanadarivojlantirishgaoidqo'shimchachoratadbirlar to'g'risida»giquaroriasosidatashkiletilgan.

WWW.UZ–Milliyaxborot-qidiruvtizimi-

buInternettarmog'imilliysegmentiningaxborotidantezfoydalanaolishmexanizmihi soblanadi(<https://www.uz>). Bu tizimning asosiy xususiyatlari axborotning ko'p tilli(o'zbek,rus)qidiruvivaboshqamilliyaxborottizimlarihamdama'lumotlarbazalari bilanuzviyintegratsiyahisoblanadi. WWW.UZInternet tarmog'ifo ydalanuvchilariga milliy sigmentda joylashgan veb-saytlarbo'yichaqidiruvxizmatinitaqdimetadivaqidiruvniveb-saytmanzilivaichkima'lumotlaribo'yichaolibborishimumkin.Buesafoydalanuvchigakeraklibo'lganaxborotnisamaraliqidirishvatopishimkoniyatiniberadiBundantashqarimazkurmilliyqidiruvtizimiInternetresurslari(veb-saytlari)kataloginivaveb-saytlarreytingiyuritadi,saytlarbo'yichajamlanganstatistikma'lumotlarnitoylaydih amdaaxborottekhnologiyalarisohasidagi yangiliklarvamaqolalarniyoritib boradi.

WWW.UZ«Katalog»bo'limi–buInternettarmog'idaochiqfoydalanish mumkin bo'lgan mavzu kataloglari bo'yicha ro'yxatga olingan vatartibgasolingan,O'zbekistonRespublikasisaytlariningtavsiflari. WWW.UZkatalogifoydalanuvchilario'zlarigakerakbo'lgansaytnimavzular bo'yicha (Iqtisod, OAV, Madaniyat va boshqalar) qidirish orqalitezroqtopishlarimumkin.Katalogharkuniqidiruvtiziminingfaolfoydalanuvchilaritomonidanyangisaytlarbilanboyitibboriladi. WWW.UZnikengaytirishvamodernizatsiyaqilishbo'yichaishlarniUZINFOCOM Kompyuter va axborot tekhnologiyalarini rivojlantirish vajoriyqilish markazi amalgaoshiradi.

Elektronma'lumotlartizimi-bukompyutertekhnologiyalarigaasoslanganketmaketyozuvko'rinishidagiikkiliksanooqtizimiyordamibilan maxsus sun'iy tildan foydalangan holda yaratilgan va taqdim etilganmavjudvoqeliktasvirinio'zidajamlaganma'lumotlarmajmuisihisoblanadi.

Oddiy qilib aytganda bu ma'lum tartibga ega bo'lgan va o'zarobog'liq bo'lgan elektron shakldagi ma'lumotlarning yig'indisi hisoblanadi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatdama'lumotlarga bo'lganehtiyojini qondirishda an'anaviy qog'oz shakligan isbatanelektron shakldagi ma'lumotlarko'proqtalabqilinadi. Hozirda elektron ma'lumotlarning ko'rinishi va turlari xilma xil bo'lib, inson va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladi. Elektron ma'lumotlar tizimida elektron nashr turlaridanelektron lug'atlar, tarjimonlar va ensiklopediyalar o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Elektron lug'atlar (inglizcha, electronic dictionary) - bu an'anaviy «qog'ozli»

lug'atga mos keluvchi elektron axborot manbai (elektron nashr); kompyuter yoki boshqa elektron qurilmadagi lug'at. Mazkur lug'atlar kerakliso'zning morfologik tarkibi va so'z iboralarini (qo'llanishiga ko'ra) izlashimkoniyatidan kelib chiqib, tez topish imkonini beradi. Shuningdek, uniboshqa tilga tarjima qilish mumkin. Texnik jihatdan qaraganda, elektron lug'atlar - kompyuterdagima'lumotlar bazasi, ya'ni lug'atga oid maqolalarni kodlangan tartibdagi ko'rinish bo'lib, kerakliso'zlarni (jumla va so'z birligini) tez izlashimkonini beradi. Elektron lug'atlarning turijudako'p bo'lib, biri yoki ko'ptilli, ommabop, ixtisoslashgan va h.k. Hozirda elektron lug'at qurilmalari ham mavjud.

Kompyuter versiyada so'z yoki so'zlar guruhi g'amaxsus ajratilgan ko'rsatma bilan istalgandastur dancha qarilishim mumkin. An'anaviy lug'atlardan farqliravishda elektron lug'atlar foydalanuvchi gako'plab qog'oz shimchaimkoniyatlarni taklif qiladi:

- qidiriv tizimining tezligi;
- lug'at tarkibiy to'plami: so'zlar, alfavit indeksi, klaviatura yordamida muharriridanso'z va iboralarini kiritish;
- imloviy jihatdan etarlicha aniq bo'lgan so'zlarni qidirish;
- to'liq matnli qidiruv (nafaqat so'zda, balki barcha lug'at maqolalarining matnlarida ham);
-
- lug'at tarkibidagi so'zlarning ma'novamazmunini oshirish uchun multimedia vositalaridan foydalanish;
- giperhavolatizimining mavjudligi;
- lug'atda mavjud bo'lgan barcha so'zlarga o'zaro aloqadorlikning mavjudligi;
- kattahajmdagi axborot nisaqlash qobiliyati;
- ikki tilli lug'atlarda - to'g'ridan-to'g'ri va qayta tarjima qilishimkoniyati;
- kompyuter lug'at tarkibi gaturli xil va janrdagi bir nechta lug'atlarni kiritish;
- bir vaqtning o'zida bir nechta lug'atdan qidirish;

- qidiruv maydoni kalit soʻzlar, tematik guruhlar, nutq qismlari va boshqalar bilan tekshirish;
- foydalanuvchi tomonidan lugʻatni yangilash yoki foydalanuvchi lugʻatini yaratish;
- lugʻat bilan ishlash paytida qidiruv ketma-ketligini saqlash (xronologiya/qidiruv tarixi);
- lugʻatda «xatchoʻplar» (zakladkalar) saqlab olish;
-

matn muharrirlari bilan mosligi, lugʻat yozuvlarini koʻchirib olish va muharrirdan lugʻatga murojaat qilish imkoniyati;

- mashinatarjimada dasturlari bilan muvofiqligi;
- veb-brauzerlar va boshqa turdagi dasturlar bilan moslik (amaliy, oʻquv, oʻyin);
- tilning fonetikasi, grammatikasi, uslub va boshqa jihatlari haqida qoʻshimcha maʼlumot berish;
- lugʻatlarni lokal, global va boshqa turdagi moqularda ishlatish.

Bularning barcha foydalanuvchilarga, ayniqsa tarixiy atamalar uchun qulayliklarni yaratadi. Ayniqsa, tarixiy atamalar va iboralarning maʼnomi va mohiyatini anglashda elektron lugʻatlarni muhim manba hisoblanadi. Biroq elektron lugʻatlarning kamchiliklari ham bor. Asosiy muammo bulugʻatning toʻliq boʻlmaganligidir. Shuningdek, lugʻatni faol holatda har doim qoʻllab-quvvatlab turish uchun kompyuter texnologiyasi va onlayn rejim talab qilinadi. Kamchiliklarga dasturiy vositalar toʻplamining aniq boʻlganlarini talabidan kelib chiqqan holda koʻpgina lugʻatlarni keltirish mumkin. Ammo bunday kamchiliklarni kompyuter texnologiyalarining takomillashuvi natijasida yoʻqolib bormoqda. Jumladan, koʻchib yuruvchi kompyuterlar - noutbuklar, netbuklar va smartfonlarning rivojlanishi bilan bu muammolar bartaraf etilmoqda. Bunday muammolarni yechish uchun ishlab chiqaruvchilar tomonidan har xil platformalarga aniq bir dasturiy vositalar ishlab chiqarilmoqda. Elektron lugʻatlarning yanabir kamchiligi ularda qoʻz koʻrinishidagi lugʻatlardan qimmatlashidir.

Ommabop elektron lugʻatlar: «Free On-line Dictionary of Computing», «Free Dict», «ABBY Lingvo-Online», «Jargon file», «Slovoed», «WordNet» va boshqalar. Dasturlarga esa «Atomic Dic», «Golden Dict», «Star Dict», «ABBY Lingvo» larni misol qilish mumkin.

Har qanday ilmiy tadqiqotlarning muhim bosqichlaridan biri bu oʻrganilayotgan mavzuni yechakera kl materiallarni toʻplash va ularni taxlil qilish hisoblanadi. Toʻplang anadabiyotlar va manbalarni turli (xorijiy) tillarda boʻlishi mumkin. Natijada ularni tarji

maqilishzaruratiyuzagakeladi.Biroq,harbirso‘znisinchkovlikbilantarjimaqilishha qidatashvishlanishninghojatiyo‘q.Chunkihozirdabundaymashaqqatlivazifanibaja rishda,ya'niqiyintilmuammolarinihalqilishda«elektrontarjimonlar»muhimrolbo‘y namoqda.

Elektrontarjimonlar-

elektronlug‘atlaryordamidaoddiy matn ni avtomatik tarjima qilish gaimkon beradiga ndisklarga yozilgan yoki Internetda joylashtirilgan maxsus dasturiy vositalar hisoblan adi.Axborot texnologiyalarisohasidagiulkanyutuqlaridan biribudunyogabosmalug ‘atlarning virtual versiyasi

onlayn elektrontarjimonlarning yuzagakelishini hisoblanadi.

Onlayn elektrontarjimonlar istalgan vaqtda jamiyatning har qanday qatlam vakillari gao‘zxizmatlarini bepul (aksariyati) taklif etmoqda.

Yuqorida aytilganidek, elektrontarjimon dasturlarining diskga yozilgan varianti ham bor.Ammoularining imkoniyatlarida dasturlar kiritilgan (yig‘ilgan) lug‘atlar bazasi bilan chegaralanadi. Shuning uchun foydalanuvchilar asosan onlayn elektron tarjimonlarni ma'qul ko‘rmoqda.Ammoshuni unutmashlik lozimki, elektrontarjimonlar faqat yordamchilardir.Ularyuqorisifatli va muhim hajmdagi matn ni to‘latarjima qila olmaydilar. Bu yerda yana inson «faktori», ya'ni uning aqliy mehnati talab qilinadi.

Ommabop onlayn elektrontarjimonlar: «Translate.ru (PROMT)», «Google Translate», «Yandex Perevodchik», «Multitran», «Reverso», «Microsoft Translator», «SYSTRANet», «Free Translation», «Worldlingo», «ABBYY LingvoLive».

Elektrontarjimonlarning qurilmashakli ham mavjud.Elektrontarjimon qurilmalarse nsor liekran va mini-

klaviatuga egabo‘lib, matn ni boshqatillarga tarjima qilish uchun ishlatiladi.Bunday qurilmalar aksariyat kattaxotiravako‘plab tillardagi lug‘atlarni to‘plamiga ega.Va eng so‘nggi versiyalariga ovozli dasturo‘rnatilgan bo‘lib, chet tillar bilan osonginagapla shimkoniyatini beradi.

Elektrontarjimonlarning ko‘plab ishlab chiqaruvchilari orasida eng yaxshi kompaniy alarni ajratib ko‘rsatish mumkin.Ular: 1.ECTACO Inc(AQSh).2.Tiwell Assistant LLC(Avstraliya).3.Brilliant System Australia Ltd(Avstraliya).

2020 yilning foydalanuvchilar uchun eng yaxshi elektrontarjimon qurilmalari sifatida quyidagilarni misol qilish mumkin: «Eplutus A8», «ECTACO Partner 900 PRO», «GRAPESeries», «Xiaomi Konjac AI Translator», «Nextseries (A5/X5/Pro/Extreme2)», «Ectaco Partner ER900 Delux» va boshkalar.

Elektron entsiklopediya-

kompyuteryoki kompyuter tarmog‘idan foydalangan holda elektron shakldagi ma'lumotlar metilgan entsiklopediya hisoblanadi. Ya'ni u ham disklarga yozilgan yoki

Internetda joylashtirilgan maxsus dasturiy vositalar hisoblanadi. Entsiklopediyaning ushbu ko‘rinishidan anaviy shaklidan nisbatan ma‘lumotlarni to‘plam sifatida yig‘ish uchun hisoblanadi. Bunday entsiklopediyalar har xil bosma yoki yozma hujjatli manbalardan olingan ma‘lumotlar, kitoblar, romanlar va qisqa hikoyalarni to‘plamini, shuningdek texnik jihatdan esa matn va grafik tasvirlar, video va animatsion lavhalar, tovush, musiqa va boshqalar bilan birga media-objektlarning butun spektrlarini ham o‘z ichiga olishi mumkin. Ushbu to‘plam keyinchalik optik vositalar va turli xil drayvlar, shuningdek turli xil virtual jamoat tarmoqlarida osonginatarqatilib mumkin.

Elektron entsiklopediyalari:

Hajmi va tuzilishiga ko‘ra tasnifi: tuzilishiga ko‘ra entsiklopediyalar alfavit, alfavit-tizimli, tizimli, xronologik, xronologik-tizimli. Hajmiga qarab, ular quyidagilarga bo‘linadi: katta – bir necha o‘nlab jildlar; kichik – o‘n yoki o‘n ikki jildga yaqin; qisqa – to‘rt yoki olti jildga yaqin; o‘ta qisqa – ko‘p bilan uch jildlik.

Kiritilgan ma‘lumotlar doirasiga ko‘ra entsiklopediyalar nisbatan tasniflash. Universal, soha viy, mintaqaviy, maxsus va shaxsiy entsiklopediyalar:

Universal-bilimning barcha tarmoqlariga sohalari bo‘yicha tizimli ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Sohaviy-ilmiy bilimning muayyan sohasi bo‘yicha tizimli ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, «tarixiy entsiklopediya»; Mintaqaviy-harqanday viloyat, mintaqaviy alohida shahar, qishloq, shahar tipidagi qishloq, qishloq va boshqalar bilan bog‘liq bo‘lgan barcha yoki ba’zi sohalar va bilim sohalarini bo‘yicha tizimli ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi;

Maxsus-

harqanday darajadagi, masalan, ilmiy, madaniy, amaliy bilimlarning maxsus sohasini bo‘yicha tizimli ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi;

Shaxsiy - bir shaxsga yoki shaxslar guruhiga tegishli bo‘lgan barcha yoki ba’zi masalalar bo‘yicha muntazam ma‘lumotni o‘z ichiga oladi.

Entsiklopediya ma‘lumotlarini moddiy tashuvchi tur bo‘yicha tasnifi.

Entsiklopediyalarning kitob, CD-

DVD disk va Internet entsiklopediyalar ko‘rinishidagi turi. Ko‘pincha elektron shakldagi entsiklopediyalar kitob, disk shaklida yozilib chiqariladi va Internetga joylashtiriladi. Ammo kitob va CD-DVD disk shaklidagi entsiklopediyalar ga bo‘lgan talab pasayib bormoqda.

Elektron entsiklopediyaning yangi shakli bo‘lib Internet entsiklopediya («tarmoq entsiklopediyasi») yoki «onlayn entsiklopediya») bo‘lib, global tarmoqdan kirish mumkin bo‘lgan raqamli entsiklopediya hisoblanadi.

Ommalashgan onlayn elektron entsiklopediyalar: 1. Vikipediya ochiq entsiklopediya - 2001 yilning yanvar oyida paydo bo'lgan. Unda 73 ta tildama'lumot topish imkoniyati bor. Veb manzili: <http://www.wikipedia.org>; 2. Rubrikon – «Russ portal» kompaniyasining axborot-entsiklopedik loyihasi. Rustilida. Vebmanzili: <http://www.rubricon.com>; 3. Mega entsiklopediya Kirill Mefodiya. Vebmanzili: <http://mega.km.ru>; 4. Britannica Online. Ingliz tilida. Vebmanzili: <http://www.britannica.com>; 5. MSN Encarta. Ingliz tilida. Vebmanzili: <http://encarta.msn.com>; 6. HighBeam Encyclopedia. Ingliz tilida. Veb manzili: <http://www.encyclopedia.com>; 7. Yandex.Slovari. Rus tilida. Veb manzili: <http://encycl.yandex.ru>; 8. KinoX – Entsiklopediya kino. Rustilida. Vebmanzili: <http://www.kinoexpert.ru>; 9. Mirensiklopediy. Rustilida. Vebmanzili: <http://www.encyclopedia.ru>.

Shunday qilib hozirda Internet muhitida juda katta bo'lgan ma'lumotlar resursi jamlangan. Ulardan foydalanish uchun Internet turlixizmatlarni taklif qilmoqda. Uning eng ommalashgan xizmat turlaridan biri - qidiruv tizimidir. Mazkur tizimning vazifasi butun jahon global tarmoq'ida kerakli axborotni izlab topishga qaratilgan. Binobarin ilmiy tadqiqotlarga doir bo'lgan ma'lumotlarni qidirish, ularni jamlash va taahlil qilishda bu tizimning o'rni nihoyatda muhim hisoblanadi. Qidiruv so'rovlarini to'g'ri tuzilishi Internet dasamarali qidiruv natijalarini ta'minlab, tadqiqotchi uchun muhim bo'lgan vaqtning tejash imkoniyatini berdi. Barcha mutaxassislar kabi tarixchilar ham qidiruv tizimidan oqilona foydalanib, uning yordamida o'zi uchun kerak bo'lgan manba va adabiyotlarni elektron shaklda olmoqda. Qidiruv tizimining muhim ma'lumotlar to'plam sifatida ommalashib borayotgan elektron lug'atlar, tarjimonlar va entsiklopediyalar ham tarixchilarning ilmiy tadqiqotlarini samarali tashkil qilishda o'z xizmatlarini taklif qilmoqda. Ulardan to'g'ri va unumli foydalanish tarixiy tadqiqotlarning mazmunini ilmiy jihatdan boyitishga yordam beradi.

Savol topshiriqlar:

1. Internet global tarmoq qanday imkoniyatlarga ega?
2. Elektron pochta nima?
3. Veb-saytlarning qanday turlari mavjud?
4. Gipermatn qanday vazifa bajaradi?
5. Internet tarmoq'ida qidiruv tizimining o'rnini va roli haqida gapirib bering.
- 6.

Xalqaro qidiruv tizimlari Google, Yandex, Rambler, Yahoo haqida qisqacha ma'lumot bering.

7. Tarixchilar uchun elektron lug'atlar va tarjimonlar qanday vazifa o'taydi?

8. Elektronensiklopediyalarhaqidaso‘zlabbering?

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: O'zbekiston tarixifanidayondashuvlar.Tadqiqotmetodlari. (2 soat)

Reja:

1. Tarixvayordamchitarixfanlaridayondashuvlar.
2. Tarixiytadqiqotmetodlari.
3. Og'zakitarix:uningpaydobo'lishivaahamiyati.Og'zakitarixmetodi.
4. Kontent-tahlil:asosiytushunchalar,metodologiyasivametodikasiningmuammolari.

Tayanchso'zvaiboralar:Tarixfani,yordamchitarixfanlari,formatsiyaviyyondashuv ,tsivilizatsiyaviyyondashuv,fanlararoyondashuv,tarixiy tadqiqot metodlari.«Oral history», og'zaki tarix metodi, kontent-tahlil.

Adabiyotlar:

1. BocharovA.V.Osnovnyenauchnyemetodyvistoricheskomiissledovaniy.Uchebnoyeposobiye.– Tomsk: 2006.
2. GrininL.E.,KorotayevA.V.,KradinN.Ometodaxistoricheskogoissledovaniya //Vestnik KIGIT(jurnal).2013.№ 6.–S.4-29.
3. Yordamchitarixfanidano'quvqo'llanma/Tuzuvchilar:A.Ahmedov,Sh.Qambarova,S.Hamroqulov.– Qo'qon:2008.
4. KirillovnaЩ.Т.Ustnayaistoriya:uchebnoyeposobiye.– Barnaul:AltGPA,2011.
5. Koval'chenkoI.D.Metodyistoricheskogoissledovaniya.–M.:Nauka,1987.
6. Koval'chenkoI.D.Metodyistoricheskogoissledovaniya/I.D.Koval'chenko; Otdeleniyeistoriko-filologicheskixnauk.2-eizd.,dop.–M.:Nauka,2003.–S.182-205.
7. Spetsial'nyeyeistoricheskiiyedistsipliny.Ucheb.posobiye/S.V.Beletskiyidr.; Sost.M.M.Krom.– SPb.:DmitriyBulanin,2003.
8. StepanovaV.S.Genezisponyatiya«Ustnayaistoriya»//VestnikKGPUim.V.P.Astaf'eva.2012.№ 4 (22).–S.392-395.
9. Teoriyaimetodologiyaistorii:uchebnikdlyavuzov/Otv.red.V.V.Alekseyevi dr. –Volgograd: Uchitel',2014.–S.386-408.

10. Tompson P. Ustnaya istoriya/per.sangl.–M.:2003.
11. Ustnaya istoriya v Uzbekistane: teoriya i praktika. Sbornik materialov konferentsii. Выпуск I. Otv.red. R.M. Abdullayev.–T.: 2011.
12. Shadmanova S. Tarixiy tadqiqotlarning metodologiyasi va zamonaviy usullar. D aslik.– T.: Barkamol fayz media, 2018.
13. O‘zbekiston tarixini o‘qitishda «og‘zakitarix» (oral history) asosidagi makchi-o‘quv qo‘llanma.– T.: 2011.
14. https://studopedia.su/10_21056_metodi-istoricheskogo-issledovaniya.html
15. https://studref.com/359198/istoriya/printsiy_metody_istoricheskogo_issledovaniya
16. https://spravochnick.ru/istoriya/metody_v_istoricheskoy_nauke/

Savol va topshiriqlar:

1. Tarix fanining mazmun va ahamiyatini nimalardan iborat?
2. «Yordamchi» va «maxsus» tarix fanlarini haqida ma'lumot bering.
3. Formatsiyaviy yondashuvda qanday kontseptsiya ilgari suriladi?
4. Sivilizatsiyaviy yondashuvning mazmun va mohiyatini haqida so‘zlab bering.
5. Fanlararo yondashuv qachon paydo bo‘ldi?
6. Tarixiy tadqiqot metodlarini degandani nimalarni tushunasiz?
7. Tarixiy tadqiqotning yordamchi metodlarini haqida so‘zlab bering.
8. «Og‘zakitarix» haqida ma'lumot bering.
9. Og‘zakitarix sohasida yicha qanday tashkilotlar faoliyat ko‘rsatadi?
10. Kontent tahlilining asosiy tamoyillarini nimalardan iborat?

2-mavzu: ELEKTRON MANBALARNING TARIXIY TADQIQOTLARDAGI AHAMIYATI. (2 soat)

Reja:

1. Ma'lumot va ma'lumotlar modeli. Ma'lumot turlarini tuzilishi.
2. Matnli, statistik, kartografik va tasviriy manbalar.
3. Elektron hujjat tushunchasi.
4. «Kompyuter manbashunosligi» ning vujudga kelishi.
5. Tarixiy manbalar va zamonaviy axborot texnologiyalari.

Tayanch so‘z va iboralar: Elektron manba, ma'lumot, ma'lumotlar modeli, relyatsion model, ma'lumotlar bazasi. Matnli, statistik, kartografik, tasviriy manbalar. Elektron huj

jat.Kompyutermanbashunosligi.Tarixiymanbalar.Zamonaviyaxborottexnologiyalari.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2004 yil 29 apreldagi «Elektronhujjataylanish to‘g‘risida»gi 611- Isonli Qarori // Xalq so‘zi. 2004 yil 20 may.
2. Alesov V., Mamadaliyev Sh.O. Ilmiy tadqiqot: metodologiya, metodika, ijodiyot. Kattailmiy xodimlar- izlanuvchilar va mustaqil izlanuvchilar uchun qo‘llanma. II qism. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – B. 18, 40, 43.
3. Varfolomeyev A.G., Ivanov A.S. Komp’yuternoye istochnikovedeniye. Semanticheskoye svyazivaniye informatsii v prezentatsii i kritike istoricheskix istochnikov. – Petrozavodsk: Izd-vo, PetrGU, 2013.
4. Vladimirov V.N., Sыb S.V. Istochnikovedeniye v vek komp’yutera (vmestopredisloviya). Vkn.: Istochnik. Metod. Komp’yuter: Sbornik nauchnyx trudov. Barnaul, 1996. – S. 7.
5. Volodin A.Yu. 20 let komp’yuternomu istochnikovedeniyu: per aspera adastra? // Istoricheskaya informatika: Informatsionnyye texnologii i matematicheskiye metody v istoricheskix issledovaniyax i obrazovanii. 2014. №2-3. – S. 130-134.
6. Volodin A.Yu. Komp’yuternoye istochnikovedeniye: putirazvitiyavepoxtotal’noyotsifrovki // XXVIII Mejdunarodnaya nauchnaya konferentsiya
7. «Vspomogatel’nyye istoricheskiye distsipliny v sovremennom nauchnom znanii» (14-16 aprelya 2016). – M.: 2016.
8. Informatsionnyye texnologii dlya istorikov: ucheb. posobiye k praktikumu po kursu «Informatika i matematika» / Red. L.I. Borodkin. – M.: Izd-vo MGU, 2006.
9. Moiseyenko T., Sviщev M. Izucheniye agrarnoy istorii Rossii poslednix desyatiletiy: perspektivy «komp’yuternogo istochnikovedeniya» // Istoriya ikomp’yuter: novyye informatsionnyye texnologii v istoricheskix issledovaniyax i obrazovanii / pod red. L. Borodkina i V. Levermanna. StKatharinen, Gottingen, 1993. – S. 152.
10. Salіщev K.A. Kartovedeniye. – M.: Izd-vo MGU, 1990.
11. Tyajel’nikova V.S. Komp’yuternoye istochnikovedeniye: K postanovke proble

мы. V kn.: Krug idey: Razvitiye istoricheskoy informatiki. Trudy II konferentsii AIK / Red. L.I. Borodkin i V.S. Tyajel'nikova. – M.: 1995. – S.270-284.

12. Shmidt S.O. Oklassifikatsii istoricheskix istochnikov // Vspomogatel'nyye istoricheskiye distsipliny. - Вып. 16. – Leningrad: 1985. – S.21.

13.

Erqo'ziyev A.A., Dadamirzayeva G.A. Tarix fanidainnovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar fanidan o'quv-uslubiy majmua. – Namangan: 2019.

14. <https://ru.wikipedia.org>

15. <https://studfiles.net>

16. <http://uz.denemetr.com/docs/134/index-21371.html>

17. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=934

Savol va topshiriqlar:

1. Elektron manbalarning tarixiy tadqiqotlardagi ahamiyati haqida so'zlab bering.

2. Ma'lumot va ma'lumotlar modelini ma'?

3.

Tarixiy tadqiqotlarda matnli, statistik, kartografik va tasviriy manbalarning rolini aqida qisqacha izoh bering.

4. Elektron hujjat nima?

5. O'zbekiston Respublikasida «elektron hujjat» ga oid qanday huquqiy-normativ qonunlar yaratilgan.

6. Elektron hujjat qanday yaratiladi?

7. «Компьютерманбашunosligi» g'oyasining vujudga kelishi haqida gapirib bering.

8.

Tarixiy manbalar bilan zamonaviy axborot texnologiyalar o'rtasidagi qanday aloqalar yo'lga qo'yilgan?

3-mavzu. TARIXIY TADQIQOTLARDAGI ELEKTRON MATNNING O'RNINI. (2 soat)

Reja:

1. Elektron matn kontsepsiyasi. Elektron matn axborot manbasi sifatida.

2. Elektron matnning o'lgan talab. Elektron hujjat taylanmasi.

3. «Qog'ozsiz texnologiyalar».

4. Tarixiy matnlarni skanerlash va optik qurilmalar orqali elektron shaklga o'girish.

5. Tarixiy manbalarni elektron shaklga o'girish tajribalari.

Tayanch soʻz va iboralar: Elektron matn, axborot, elektron hujjat, E-text, Qogʻozsiz texnologiyalar. Skaner, optik qurilmalar. ABBYY FineReaderdasturi.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasining 2004 yil 29 apreldagi «Elektronhujjataylanish toʻgʻrisida»gi 611-Isonli Qarori // Xalq soʻzi. 2004 yil 20 may.
2. Axborot texnologiyalari: Maʼruzalar matni / Tuzuvchilar: M.V. Sagatov va boshq. – T.: 2007. – B.5-10.
3. Balakina Yu.V. Elektronnyy tekst: printsipialʼno novyy tip teksta? // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Yazykoznanie. 2016. T.15. №3. – S.17-27.
4. Broydo V.L. Vychislitelʼnyye sistemy, seti i telekommunikatsii. – SPb.: Piter, 2003.
5. Vychislitelʼnyye sistemy, seti i telekommunikatsii: Uchebnik dlya vuzov. 2-e izd. / V.L. Broydo. – SPb.: Piter, 2004.
6. Kristeva, J. Word, Dialogue and Novel / J. Kristeva // The Kristeva Reader / ed. by T. Moi. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – R.34-61.
7. Nurmetov D.B., Saidov F.M. Elektronhujjataylanishi: xorij vamilliy huquqiy tizim tahlili. – T.: Istiqlolnuri, 2013.
8. Erqoʻziyev A.A., Dadamirzayeva G.A. Tarix fanidainnovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar fanidan oʻquv-uslubiy majmua. – Namangan: 2019.
9. <https://en.wikipedia.org/wiki/E-text>.
10. <https://studfiles.net>.
11. https://infourok.ru/multimedia_tizimining_tashi_urilmalari-434705.htm.
12. <http://uz.denemetr.com/docs/810/index-359538-1.html>.

Savol topshiriqlar:

1. Elektron matn kontseptsiyasini madaniy borat?
2. Elektron matnlarning tasnifi boʻyicha qanday guruhga ajratish mumkin?
3. Elektronhujjataylanishining mazmun va ahamiyati haqida soʻzlab bering.
4. «Qogʻozsiz texnologiyalar» nima?
5. Tarixiy matnlarni skanerlashda qanday optik qurilmalardan foydalaniladi?
6. Hozirgi kundagi skanerlar tasnifi koʻra qanday turlar mavjud?
7. Tarixiy matnlarni elektron shaklga oʻgirishning qanday dasturiy taʼminoti mavjud?

8. Tarixiymanbalarnielektronshaklgao'girishtajribalari.

4- mavzu.INTERNETVAUNINGTARIXChIUChUNIMKONIYatLARI.(2 soat)

Reja:

1. Internettushunchasi.Uningvujudgakelishivashakllanishi.
2. Internetma'lumotlaridanilmiy-tadqiqotdafoydalanishvaularningbibliografiktavsifi.
3. TarixchimutaxassislaruchunInternetaxborotresurslari.
4. Ilmiy-tadqiqotnatijalariniInternetorqalie'lonqilish.

Tayanchso'zvaiboralar:Internet,TCP/IP,ARPA,ARPANET,WorldWideWeb,HTML. Internetma'lumotlari,Internetaxborotresurslari.

Adabiyotlar:

1. AripovM.vaboshq.Axborottexnologiyalari.–T.:Noshir,2009.–B.143-147.Axborot-kommunikatsiyatexnologiyalariizohlilug'ati//Mualliflar:D.M. Amirov, A.Yu. Atadjanov, D.Yu. Atadjanovvaboshqa. Qaytaishlangan,to'ldirilganikkinchinashri /–T.:2010.
2. Axborot texnologiyalari va Internet. Uslubiy qo'llanma / M. Xolmuxamedovumumiytahririostida. – Samarqand:2007.–B.9-10;15-22.
3. Ayupov R.X. Informatika va axborot texnologiyalar. Oliy o'quv yurtlariuchuno'quvqo'llanma.–T.:TMI,2013.–B.396-404.
4. Bibliograficheskoeyepisaniyeelektronnyxresursovvspiskeispol'zovannyxistochnikov:metodicheskiyerekomendatsii/sost.S.N.Novikova.– Mogilev:MGU imeniA.A.Kuleshova,2018.
5. Imamov E.Z., Fattaxov M. Axborot texnologiyalari. –T.: Moliya, 2002. – B.66-95.
6. Internet texnologiyalari asoslari [Taqdimot] / Tuzuvchi: F. Axmedov. – Jizzax:2011.
7. “Ta'limdaInternettexnologiyalari”modulibo'yichao'quv–uslubiy majmua/Tuzuvchilar:N.B.Usmanova,S.O.Maxmudov,X.U.Aliyev.–T.:2016. –B.31-38.
8. O'zbekistonmilliyentsiklopediyasi.4-jild.–T.:2002.–B.182-183.

9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO‘YXATI. O‘zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining qarorlar bilan tasdiqlangan. – Toshkent: 2019. – B.57-67.
10. <https://uz.wikipedia.org>
11. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=251
12. http://old.mitc.uz/uz/press_center/history_communications/1008/

Savol va topshiriqlar:

1. Butunjahon globallik tarmog‘i - Internet deb nimaga aytiladi?
2. Internetning paydobo‘lishi va rivojlanish tarixi haqida so‘zlab bering.
3. World Wide Web (Butunjahon o‘rgimchak to‘ri) ning ommalashishiga qanday omillar ta’sir qilmoqda?
4. Internet taraqqiyotining bosqichlari qanday yutuqlar qo‘lg‘a kiritilgan?
5. Ilmiy-tadqiqotlarda Internet ma'lumotlaridan qanday foydalanish mumkin?
6. Internet ma'lumotlarining bibliografik tavsifi haqida so‘zlab bering.
7. Internet axborot resurslarini tarixchilar uchun qanday ahamiyatga ega?
8. Internet orqali ilmiy-tadqiqot natijalarini e’lon qilish usullari haqida gapirib bering.

5 – mavzu. MASOFAVIY TA’LIM VA UNING AHAMIYATI (2 soat)

Reja:

1. Masofaviy ta’lim tushunchasi. Uning shakllanishi va rivojlanish tarixi.
2. Masofaviy ta’limning o‘ziga xos xususiyatlari: imkoniyatlari va afzalliklari.
3. Masofaviy ta’lim metodlarida axborot texnologiyalarining o‘rni.

Tayanch so‘z va iboralar: Masofaviy ta’lim, an’anaviy ta’lim, masofaviy o‘qish, axborot texnologiyalari. Vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom».

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rtama xususiy ta’lim vazirligi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida» 2004 yil 20 iyuldagi 341-sonli Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim

tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi 2019 yil 8 oktyabr dagi PF-5847-sonli Farmoni.

3.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rtamox susta'lim vazirining «Oliy ta'lim va ssalaridamasofaviy ta'limni joriy etish to'g'risida» 2020 yil 27 mart dagi 233-sonli buyrug'i.

4. Abduqodirov A.A. Masofaliy o'qitishga oid tamalarizohli lug'ati. –

T.: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Iste'dod» jamg'armasi, 2005.

5. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofaliy o'qitish nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009.

6. Avlayev O.U., Jo'rayeva S.N., Mirzayeva S.P. Ta'lim metodlari: o'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: Navro'z nashri, 2017.

7. Atabayeva K.R. Ta'lim tizimida masofaviy o'qitishning afzalliklari / K.R. Atabayeva. – Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy uchenyy (Spetsvyпуск). 2017. № 24.1 (158.1). – S.5-7.

8. Askarov A.D. Masofaviy o'qitish ta'lim shaklining rivojlanish bosqichlari va modellari // Zamonaviy ta'lim / Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). 2015/10.

9.

Jeludkova L.I., Vysochina T.A. Distantсионное образование как инновационная форма обучения // Педагогика: традиции и инновации (III): материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2013 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – S.35-37.

10. Masofaviy ta'lim texnologiyalari. Ma'ruzalar matni. / Tuzuvchilar: X. Rajabova, E.M. O'rinov. – Farg'ona: 2015.

11. Omonov H.T. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. – T. 2007.

12. Raximov O.D. va boshq. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiya nashr., 2013. – B.60-85.

13.

Rahimbaeva M.D. Masofaviy o'qitish va «Moodle» tizimida interaktiv testlarni tuzish asoslari. – Urganch: 2012.

14. Rahmatullayev M.A. Masofaviy ta'limning e'tijhati [Tekst] / M.A. Rahmatullayev. – T.: Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashr., 2009.

15. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=232 – Masofaviy ta'lim tizimi o'qitishning zamonaviy usuli.

Savol va topshiriqlar:

1. Masofaviy ta'lim nima?
 2. Masofaviy ta'lim paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi haqida gapiribbering.
 3. Masofaviy ta'limning afzalliklarini malardan iborat?
 4. Masofaviy ta'limning muammolari va kamchiliklari haqida so'zlabbering.
 5. Masofaviy ta'lim qanday metodlarga ega?
 6. O'zbekistonda ta'lim jarayoniga masofaviy ta'limni joriy etish borasida qanday tadbirlar amalga oshirilmoqda?
 7. Vebinar – ta'lim metodini nima?
- Masofaviy ta'limda axborot texnologiyalarining o'rnini haqida gapiribbering.

V. GLOSSARIY

ANIMATSIYA [Animatsiya, Animation] (inglizcha, animation, lotincha, anima - «qalb», «hayot»), - bu slaydlarni namoyish qilish va ko'rsatishda ularni samaradorligini oshiruvchi tovush, rang, matn va harakatlanuvchi effektlar va ularni yigindisini iborat.

AXBOROT [Izvestiya, informatsiya; News, information] (lotincha, informatio – «tushuntirish», biror narsani bayon qilish yoki biror narsa yoxud hodisa haqidagi ma'lumot)-

1) biron voqea haqidagi batafsil xabar, ma'lumot. Davlatlar o'rtasidagi muzokaralarni tijasidatuzilgan bitim yoki shartnoma to'g'risida hukumatning rasmiy xabari. Xalqaro huquqda ikki va undan ortiq davlatlar o'rtasida olib boriladigan diplomatik muzokaralarni tijasidatuzilgan bitimlar, shartnomalar yoki qabul qilingan boshqa qarorlar haqidagi xabar ikki yoki undan ortiq davlatlar tomonidan rasmiy e'lon qilinadi. Ikkidavlat o'rtasida olib borilgan muzokaralar haqidagi axborot odatda qo'shma axborot deb ataladi; 2) ba'zi vaqtlarda insharlarning nomi (masalan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi sining axboroti, O'zbekiston Respublikasi test markazining axboroti va b.).

AXBOROT INQILOBI, informatsion inqilob [Informatsion nayarevolyutsiya; Information Revolution]-

axborotni saqlash, qayta ishlash va uzatishning yangi vositalarini keng joriy etish natijasida yuzaga keladigan axborot inqilobi, jamiyat hayotining barcha sohalarida chuqur sifatli o'zgarishlar.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA **TEKNOLOGIYALARI** (AKT) [Informatsionno-

kommunikatsion nayarevolyutsii; Information and communication technologies]- bu, keng ko'lamdagi tushuncha bo'lib, u ngatexnologik vositalar yordamida kommunikatsiya gajal betilgan tizimlar, jarayonlar va shaxslar kiradi.

AXBOROT TEKNOLOGIYASI [Informatsion nayarevolyutsiya; Information technology, IT]-

1. Axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlash berish va unitarqatish uchun foydalaniladigan jamiy uslublar, qurilmalar, usullar va jarayonlar; 2. Ma'lumotlarni to'plash, ularga ishlash berish, saqlash, uzatish va ular dan foydalanish jarayonida hisoblashtexnikasida foydalanish yo'llari, usullar va uslublari; 3. Hujjatlashtirilgan axborot, jumladan das turli vositalarga ishlash berishning jami uslublari, yo'llari, usullari va vositalari hamda ular dan foydalanishning belgilangan tartibi; 4. Inson faoliyatining turli sohalarida

axborot mahsulotini ishlab chiqarishda axborot jarayonlarini amalga oshirishning jamiyati; 5. Insonlarning tomonidan axborotni yig'ish, saqlash, ishlov berish va tarqatish uchun foydalaniladigan jamiyati, qurilmalar va ishlab chiqarish jarayonlari. Keng ma'noda axborot texnologiyasi misoli sifatida idora cho'rtidan foydalanish va kitoblarni bosishni ko'rsatish mumkin. Tarmoqda axborot texnologiyasi atama sifatida axborotga ishlov berish uchun ushbu axborotdan foydalanuvchi jarayonlarning sermehnatligini kamaytirish va ularning ishonchliligini va tezkorligini oshirish maqsadida zamonaviy elektron texnika bilan foydalanish bilan bog'liq.

VEB [Veb; Web] - Umumjahon o'rganimchak to'ri.

VEB-ANJUMAN [Veb-konferentsiya; Web-conference] -

Internet orqali real vaqt rejimida onlayn uchrashuvlar o'tkazish va birgalikda ishlash uchun texnologiyalar va vositalar. Veb-anjumanlar onlayn taqdimotlar o'tkazish, hujjat va ilovalar bilan birgalikda ishlash, saytlarni, video fayllarni va tasvirlarni sinxron ko'rishga imkon beradi.

VIDEOANJUMAN [Video konferentsiya; Videoconference] - uzoqlashtirilgan foydalanuvchi guruhlari orasida (raqamli video yozuv yoki oqimli video ko'rishidagi ma'lumotlarni almashinish) yig'ilish va munozaralar o'tkazish jarayoni. Tasvirni Internet muhitida translyatsiya qilish orqali foydalanuvchilarning uzoqda guruhlar orasidagi kengash va munozaralar o'tkazish metodologiyasi.

VIRTUAL AUDITORIYA [Virtual auditoriya; Virtual audience] - o'quv jarayonining o'qituvchisi va administratorining maslahatini olish uchun tarmoq

IMZO [Podpis; Signature] - hujjatning haqiqiy ekanligini tasdiqlaydigan insonning fiziologik xususiyati.

INNOVATSIYA [Innovatsiya; Innovation] (inglizcha, innovation - «kiritilgan yangilik», «ixtiro») - yangilik kiritish, yangilik demakdir. Innovatsiya - muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat. 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlarini ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni ta'skilatish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turlisohalar va faoliyat doiralarida qo'llanilishi.

INNOVATSION TA'LIM [Innovatsion yo'nalish; Innovative education] - ta'lim o'luvchidagi yangi o'qiyot, me'yor, qoidalarni yaratish, o'ziga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni, me'yor,

qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Ta'lim innovatsiyalari innovatsion ta'lim deb ham nomlanadi. Innovatsion ta'lim tushunchasi birinchi bor 1979 yilda Rim klubida qo'llanilgan. INNOVATSION TEXNOLOGIYA [Innovatsionnyy etexnologii; Innovative technology] - tizimli, texnologik yondashuvlar asosida ta'lim shakllarini qulaylashtirish, natijasini kafolatlash va ob'ektiv baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o'zaro ta'sirini inobatga olib, ta'lim maqsadlarini oydinlashtirib, o'qitish va bilim o'zlashtirish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlarni majmuidir.

INFORMATIKA [Informatika; Informatics] (frantsuzcha, informatique, nemischa, informatik - «axborot») axborotshunoslik - ilmiy informatsiya (axborot, xabar, ma'lumot) ning mohiyati, umumiy xossalari va qonuniyatlarini, shuningdek, ilmiy kommunikatsiya tizimi (o'sha ilmiy informatsiya) ni tarqatish usullari va vositalari majmui) ni o'rganish bilan shug'ullanadigan ilmiy fan.

INTERNET [Internet; Internet] (lotincha, inter-«aro» va net(work)-«tarmoq»; WWW - World Wide Web) - katta (global) va kichik (lokal) kompyuter tarmoqlarini o'zaro bog'lovchi butun jahon kompyuter tizimi. U nda geografik o'rni, zamon va makondan qat'i nazar, ayrim kompyuter va mayda tarmoklar o'zaro xamkorlikda global informatsiya infratuzilmasini tashkilotadi.

INTERFAOL [Interaktivnyy; Interactive] (inglizcha, interact-«o'zaro ta'sirlashish» yoki interaction - «o'zaro ta'sir») - biror faoliyati yoki muommoni o'zaro muloqatda, o'zaro muomalada, hamjihatlik bilan hal qilish ma'nosini anglatadi. Boshqaruv faoliyatiga nisbatan olinganda, interfaol usul jomoaning o'z ichki potentsial imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'z-o'zini boshqarish, jamoa tashabbusini, novatorlik takliflarini har tomonlama qo'llab-

quvvatlash va joriy qilish tushuniladi. Bu uslublarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talaba (yoki o'quvchi) larning birgalikda faoliyat ko'rsatish orqali amalga oshiriladi.

KINOPOISK-

film larni o'rganishda axborotlarni qidirish tizimi. Qidiruv vaqtida filmning nomi, chiqqan yili, janri, ishlab chiqqan davlat nomi, kompaniya nomi, akterlar ismlari hamda rejissyorlar va senariy mualliflari ismshariflaridan ham foydalanish mumkin.

KLIOMETRIKA [Kliometrika; Cliometrics] (inglizcha, Cliometrics-«tarixni o'lchash») - tarixiy tadqiqotlarda miqdoriy usullarni qo'llash o'rganish predmeti bo'lmis tarixiy reallikning maxsus tizimlariga asoslanad

i. Tarixiy tadqiqotlarda matematik usullarni qo'llash bilan kengtarqalgan, ya'ni kvanttarix bilan aniqlanadi.

KOMMUNIKATSIYA [Kommunikatsiya, Communication] (lotincha, communicatio - «umumlashtiraman», «bog'layman») - 1) kibernetikada - informatsiya (axborot) larni almashish jarayoni; 2) transport, aloqa yo'llarivasharxo'jaligi yerostitar moqlari; 3) hayvonlardabir-biri bilan «muloqot qilish»dagi «signalli» usullar majmui.

KOMPYUTER [Kompyuter; Computer] (inglizcha, computer - «hisoblayman»), Elektron hisoblash mashinasi (EHM) - oldindan berilgan dastur (programma) bo'yicha ishlaydigan avtomatik qurilma. EHM bilan birxildagi atama. Birok, kompyuter hisoblash ishlarini bajarishdan tashqari uning funksiyasi ancha keng.

KOMPYUTER

MANBASHUNOSLIK

[Kompyuternoye istochnikovedeniye; Computersource studies]-

kvantitativ tarix usullari yordamida amalga oshirilgan tadqiqotlarning bir qismi hisoblangan berilganlar bazalari va arxivlari masalalardan kelib chiqqan. Rossiya tarixshunosligida «kompyuter manbashunosligi» atamasi XX asr 90-yillarning o'rtalarida paydo bo'lgan.

Kompyuter manbashunosligi -

mashinada o'qiladigan tarixiy manbalarni yaratishga qaratilgan texnologiyalar va usullar to'plami. Mashinada o'qiladigan manbalar -

bu «elektron» shaklga o'tkazilgan (tarjima qilingan) manbalardir.

KONTENT-TAHLIL [Kontent-analiz; Content analysis] (inglizcha, contents - «tarkibichidagina»)-

bu tarkibni tahlil qilish demakdir. U ijtimoiy fanlar sohasida qo'llaniladigan standart tadqiqot metod bo'lib, tahlil mavzusini matn qatorining (ma'lumotlar) tarkibi va kommunikativ (o'zarofikral mashinuv bilan bog'liq bo'lgan, aloqa uchun xizmat qiladigan) yozi shmalarmahsulotlarini hisoblanadi. Kontent-

tahlil sotsiologik axborot mazmunini miqdoriyo'rganish usuli. U matn tuzulishini analiz qilgan holda ma'lumotlarni to'plash va yig'ish metodidir. Kontent so'z aloqavamun osabatlar obekti hisoblangan so'zlarga, mazmunga belgilarga, rasmga, tushunchalarga, mavzu, sarlavha va boshqama'lumotlarga aloqador.

Kontent-

tahlil qilish o'rganilayotgan axborotni miqdoriyo'rsatkichlarga va uning statistik qayta ishlashi gatarjima qilishdan iborat matn va grafik ma'lumotlarni o'rganishning rasmiylashtirilgan usuli. Katta qat'iylik, tizimiylik bilan tavsiflanadi. Uning predmeti

va mavzusini matnning mazmunini bo'lib, uraqlilik o'rsatkichlarga tushadigan statistik ishlov berishga mos keladi.

MATN [Tekst; Text] - atamasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqinqilinadi. O'zbek tilining izohlilikligi atidamatn so'zining arabchadan o'zlashganligi, eskirgan kitobiy so'z ekanligi va aynan tekst so'zi anglatgan ma'noga tengligiga ishora qilinadi. Matn hajm va mazmun belgisiga ko'ra ikkiga bo'linadi. 1. Hajm belgisiga ko'ra matn turlari; 2. Ifoda maqsadi va mazmun belgisiga ko'ra matn turlari.

MATNLI Hujjatlar [Текстовые документы; Text documents] qog'oz gayozuv mashinasi, qo'lyozma xabarot kommunikatsiya vositalari yordamida tushirilgan qandaydir ma'no beruvchi so'zlarni ketma-ketligidir.

Ma'lumotlarning modeli [Модель данных; Data model] bular ma'lumotlarni zarb bog'langan tuzilishlar va ular ustida bajariladigan operatsiyalar to'plamidir. Modelning shakli va unda foydalaniladigan ma'lumotlarni tuzilishining turidasturlashtirish tizimida foydalanilgan ma'lumotlarni tashkilotish va ishlov berish kontseptsiyasini aks ettiradi.

Ma'lumotlarning relyatsion modeli (TEGISHLI) [Relyatsionnaya model' dannykh; Relational data model]- kuchli nazariy fundamentga ega bo'lib, u matematik munosabatlar nazariyasiga asoslangan. Ma'lumotlarning relyatsion model kontseptsiyasi 1970 yilda E.F. Kodd t omonidantaklif qilingan bo'lib, u ma'lumotlarni av siflash va tasvirlashning amaliy dasturlaridan bog'liq bo'lmashligini ta'minlash masalasini hal qilish uchun xizmat qiladi.

MODEL [Модель, Model] (lotincha, modulus - «o'lchov», «me'yor») - biror ob'ekt yoki ob'ektlar tizimining obrazi yoki namunasidir. Masalan, Erning modeli - globus, osmon va undagi yulduzlar modeli - planetariy. Bu atama mashinasozlik, san'at, qurilish, matematika va mantiq, tilshunoslik davo sohalarda keng qo'llaniladi.

Modernizatsiya, Modernizatsiyalash [Modernizatsiya; Modernization] (frantsuzcha, moderne, inglizcha, modern- «eng yangi», «zamonaviy») - biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o'zgartirish. Modernizatsiya damashina, apparat, turli texnologik qurilmalar, muhim kashfiyotlar texnika taraqqiyot talablariga muvofiq qayta ishlanadi.

Modernizatsiya ob'ektning yangi talablarni a'yorlar, texnik ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishini amalga oshiradi. Modernizatsiya jarayonini talab qancha yondashuvlar bor: Dixtomik yondashuv. Bunda modernizatsiya jarayonini an'aviy holatdan zamonaviy holatga o'tish deb qaraladi. TSivilizatsiya. Zamonaviy tsivilizatsiyaning yoyilib borishi nuqtai nazaridan talqin etiladi. Instrumental yondashuv. O'zgarish vositalari va usullari nuqtai nazaridan talqin etiladi.

Mentalyondashuv. Dunyoqarashning va ruhiyatning transformatsiyasi nuqtai nazardantalqinetiladi. Tarixiyyondashuv. Tarixiy taraqqiyot, o'zgarishlar va revolyutsiyalarnuqtainazaridantalqinetiladi.

[Multimedia, Multimedia] (inglizcha, multimedia multi – «ko'p» va media – «vositachi bo'lmoq») - kompyuterning matn, grafik, tovushli va videoma'lumotlar bilan ishlashga imkon beruvchi qurilmasi. Anashunday qurilma o'rnatilgan kompyuter multimedia kompyuter deyiladi. Hozirda deyarli barcha kompyuterlar multimedia qurilmalar bilan ta'minlangan. Bularga CD-ROM, CD-

RW kompakt disklarini o'qiydigan disk yurituvchi qurilmalar, tovush platalari, videokartalar va boshqa kiradi. Keyingi vaqtlarda multimedia qurilmalar standartiga HD-

grafik tezlatgichlar va kattahajmli universalkompakt disklar (UMD) ham qo'shildi.

MULTIMEDIA LI TAQDIMOT [Multimedia presentation]- bugungi kunda axborot taqdim etishning yagona eng zamonaviy shakli hisoblanadi. Bu matn, ma'lumotlar, rasmlar, slayd-shou, diktorjo'rligi dasturiy ta'minot bo'lishi mumkin.

ONLAYN [Onlayn, Online] (inglizcha, online-«liniyada», «aloqada», «tarmoqda», «efirda»)- «ulangan holat dasturiy ta'minot bo'lishi mumkin». Dastlab kommunikatsiya (aloqa) uskunalari nisbatan aloqa rejimini ko'rsatish uchun foydalanilgan. Onlaynning «o'chiq», «uzilgan», holatiga «offline» atamasii shlatiladi. Hozirda onlayn («online») va oflayn («offline») atamalar kompyuter texnologiyalari va telekommunikatsiyalarga nisbatan ma'noga ega. Onlayn dasturiy ta'minot nuqtainazaridan u deyarli har doim «Internet gaulangan» yoki «faqat Internet gaulanganda ishlaydi» degan ma'noni anglatadi. Hozirda onlayn atamasikeng qo'llanilmoqda. Bunga quyidagilarni misol qilib mumkin: «Onlayn-banking» («Internet-banking»)-

har qanday vaqtda va Internet ga egabo'lgan har qanday qurilmada taqdim etilgan masofaviy bank texnologiyalari, shuningdek, hisob va operatsiyalarga (ular uchun) kirish uchun umumiy nom. «Onlayn-do'kon», («Internet-magazin» - inglizcha, online shop yoki e-shop)- Internet tarmog'iorqalitovarlarsotadigan veb-sayt. «Onlayn-kinoteatr»- Internet orqalikinomahsulotlarini namoyish qilish, shuningdek ko'rish va yuklab olish imkonini beruvchi veb-sayt. «Onlayn kazino» («Internet-kazino», «Virtual kazino») - Internetda kazino (qimor, ko'ngil ochish o'yinlari) imkoniyatini beradigan veb-sayt yoki maxsus dastur. «Onlayn-kafe» («Internet-kafe» yoki «Kibercafe»)- Internetga kirishni ta'minlovchi jamoat muassasasi. «Onlayn maktab» («Virtual maktab», «Internet school» yoki «Kiber maktab- cyberschool») - o'quv jarayoni, maktab

o'quvchilarga dars berish va ularni tayyorlashning Internet orqali amalga oshiriladigan ta'lim muassasasi. «Onlayn o'yin»-

doimiy Internet aloqasi dan foydalanadigan kompyuter o'yini.

PREZENTATSIYA [Prezentatsiya; Presentation]-buslaydlar va maxsus effektlar to'plami bo'lib, ularni ekranda ko'rsatish, tarkatiladigan material, ma'ruzareja va konspekt shaklidagi bitta faylda saqlanadi.

RAQAMLI TARIX [TSifrovaya Istoriya, Digital History] - raqamli humanitar fanlarning bo'limi bo'lib, tarixiy tahlil, tadqiqot va ma'lumotlarni ko'rish uchun raqamli media va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni o'rganadi. U ikkita asosiy yo'nalishda ish olib boradi: 1) Internet auditoriyasini raqamli arxivlar, interfaol xaritalar, voqealar xronikasi (ya'ni, tarmoq foydalanuvchilarining tarixiy bilimlarini chuqurlashtirish) bilan tanishtirish; 2) Tarixchi olimlar uchun tarixni fansifatida rivojlantirishga yordam beradigan yangi tadqiqot vositalarini yaratishdir.

Bu atama birinchi marta amerikalik tadqiqotchilar E. Ayers va Uilyam Tomastomoni dan 1997 yilda Virjiniya (Virjiniya) universitetida «Virginia Center for Digital History (VCDH)», ya'ni «Virjiniya Raqamli Tarix Markazi»ni tashkil etilishi bilan ramsiy tus oldi. Biroq 1994 yilda ushbu sohada dastlabki kashfiyotlarni Roy Rozentsveyg tomonidan Jorj Meyson universitetida «Center for History and New Media (CHNM)», ya'ni «Tarix va Yangi Media Markazi»ni tashkil etilishi bilan boshlangan edi. Shunday bo'lsa-da, u atama nio'zi ishlatmagan.

SLAYD [Slayd, Slide] - bu prezentatsiyaning alohida kadri bo'lib, uzichiga matn, sarlavhalarni, grafik va diagrammalarni o'z ichiga oladi.

STATISTIKA [Statistika; Statistics] (lotincha, status - «bo'lik», «davlat»)-

1) turli hodisalar va jarayonlarni miqdoriy hisoblash, ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish yo'libilani ijtimoiy hayotning umumiy qonuniyatlarini o'rganadigan ijtimoiy fanlar tarmog'i. Tor ma'noda statistika biron-bir hodisa yoki jarayon to'g'risidagi jamlanma ma'lumotlar (ko'rsatkichlar) majmui (to'plami) ni bildiradi; 2) jamiyathayo tidagi hodisalar va jarayonlarni to'g'risida yalpi xabarotlarni yig'ish, qayta ishlash, tahlil va e'lon qilish bilan bog'liq amaliy faoliyat sohasi.

Statistika ma'lumot yig'ish, tartiblash, tahlil qilish, sharhlash va ko'rsatishga bog'ishlangan matematika sohasidir. Bunga statistik tadqiqot va tajriba rejalashtirish ham kiradi. Fan sifatida statistika XVII asr oxirida ingliz iqtisodchi olimi U. Petti asossoldi.

TASVIRLI Hujjatlar [Описательный документ; Imaged documents]- fotosurat, rang tasvir mahsuli.

TARIXIY TADQIQOTLAR [Istoricheskoye issledovaniy; Historical research] - kognitiv faoliyatning o'zigacha xos sifatida tarixiy haqiqatning kognitiv modellashuv bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi ma'lum ilmiy vositalar va ilmiy-tadqiqot ishlari orqali yangi tarixiy bilimlarni olishdir. Ilmiy tadqiqotlarni natijasida tarixiy bilimlarni tarixiy haqiqatning turli modellari tarixiy fan tilidam ziyorat shaklida ifodalangan rasmiy ravishda tuzilgan tasvirlar yoki tasavvurlar sifatida ifodalaydi.

Tarixiy tadqiqotlar: 1) belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olishga qaratilgan nazariy va empirik jarayonlarni tizimi; 2) yangi bilimlarni yaratishdan iborat bo'lgan maxsus bilim faoliyati.

TARIXIY TADQIQOTLAR MODELLARI [Modeli istoricheskix issledovaniy; Models of historical research] - bu kognitiv analoglar, ideal tipdagi metodologik dizaynlar, kontseptual ravishda «sof» shaklida tarixiy ilmiy-fansohasidagi ilmiy-tadqiqot amaliyotlarining eng tipik xususiyatlarini qayta ishlab chiqaradi. Tarixiy tadqiqotlar modellari o'rtasidagi farqlar tarixiy tadqiqotlar mavzusini, uning kognitiv strategiyasini, kognitiv faoliyat usullarini va tarixiy bilimlarni ishlab chiqarishda o'limning roli alohida ko'rib chiqadigan turli xil bilim manfaatlari va uslubiy ko'rsatmalardir.

TARIXIY INFORMATIKA [Istoricheskaya informatika; Historical Informatics] - tarix fanida ta'limni axborotlashtirish jarayoni qonuniyatlarini o'rganuvchi bilimlar sohasidir.

TAB'LIM VOSITALARI [Sredstva obrazovaniya; Educational tools] - o'quv materialini ko'rgan ma'lum taqdimatlash va shub bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

TAB'LIM INNOVATSIYALARI TURLARI [Vidy obrazovatelnykh innovatsiy; Types of educational innovations] -

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda qo'llaniladigan innovatsiyalar - ta'lim tizimining boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan innovatsiyalar.
3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.
4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

TAB'LIM TEXNOLOGIYASI [Obrazovatel'naya texnologiya; Educational technology] - ta'lim jarayonini yukcok mahobat bilan can'atdapa jacidatash kiletishto'g' pida ma'ly mot bepvy chifan, ta'lim ot demak dip. «Ta'lim texnologiyasi - ta'lim modellarini

optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslarivaularning o'zarota'sirini his obga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir» YuNESKO.

TELEKONFERENTSIYA [Telekonferentsiya; Teleconference] - Texnik vositalar yordamida, hududiy tarqoq ishtirokchilar orasida guruhiy kommunikatsiyani amalga oshirish turi. Misollar: telefonli konferentsiya, audiokonferentsiya, chat, elektron e'lonlar taxtasi, pochta konferentsiyasi, videokonferentsiyavah. q.

TEKNOLOGIYA [Texnologiya; Technology] (yunoncha, techno - «hunar», «usta» va logos - «fan», «ta'lim») - ilmiy-praktika asosida xomashyonitayyormahsulotga aylantirishning usullari. Texnologiyatushunchasi iste'molga 1872 yilda kirib kelgan. U dastlab ishlab chiqarish jarayonidagi texnologik operatsiyalar va mahsulotni tayyorlashga yo'naltirilgan jarayonning bosqichma-bosqich kechishini ifodalagan.

Texnologiya (yunoncha, techne -

«san'at», «mohirlik», «o'quv» va ... logiya) sanoat, qurilish, transport, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga ishlov berish va ularni qayta ishlash usullarini tartibga solingantizim; shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shug'ullanadigan fan. Har bir sohaning o'ziga xostexnologiyasi bo'ladi: konishlar texnologiyasi, mashinasozlik texnologiyasi, qurilish texnologiyasi, qishloq xo'jaligi texnologiyasi va boshqalar.

TOVUSHLI HUYJATLAR [Zvukovye dokumenty; Sound documents] - ovozyozish vositalari yordamida yozib olingan tovushli axborot.

FORUM [Forum; Forum] (inglizcha, www-conference) -

caytda suhbatlashish, muloqat qilish usuli. Forumdagi axborotlar qaysidir tomonidan pochtaga o'xshaydi. Ularning har biri muallif, mavzu va o'zining mazmuniga egalik qiladi. Forumdagi xabarlar cheklanmagan uzoq muddat saqlanishi mumkin. Forumning alohida ko'rinishi -

Internetdagi matbuot konferentsiyasi, unda forum foydalanuvchilar suhbat taklif qilgan mehmonlar bilan tashkillashtiriladi. Forum foydalanuvchilarning turlari (dasturlar, drayverlar, matnlar, matbuot-revizlar va h.k.) tortib olinishi mumkin bo'lgan kutubxonani ham o'z ichiga olishi mumkin.

CHAT, Chatter [Chat; Chat] (inglizcha, to chat - «vaysash», chatter - «suhbatdosh») - real (haqiqiy) vaqt rejimida kompyuter tarmog'i orqali xabar almashish vositasi hamda bunday muloqotni tashkil qilish imkonini beruvchi dasturiy ta'minot; o'quv jarayonining turli ishtirokchilari orasidagi matnli muloqot. Chatlarning dasturiy ta'minoti amalga oshirishning bir necha turlari mavjud: HTTP ili veb-chatlar (u chatning eng ommabop turi hisoblanadi), videochatlar, tele chat.

ELEKTRON RAQAMLI IMZO [Elektronnaya sifrovaya podpis; Electronic digital signature]-1) Elektron hujjatdagi mazkure elektron hujjat axborotini elektron raqamli imzoning yopiq kalitidan foydalangan holda maxsus o'zgartirish natijasida hosil qilingan hamda elektron raqamli imzoning ochiq kaliti

yordamida elektron hujjatdagi axborotdaxatolik yo'qligini aniqlash va elektron raqamli imzo yopiq kalitining egasini identifikatsiya qilish imkoniyatini beradigan imzo;

2) Xabar yoki hujjat yaxlitligini va muallifining xaqiqiyligini tekshirishda qo'llaniladigan vash axsimzo sinito'raligich a'rninibosa oladigan hujjatga tegishli isbotdir. U axborot - kommunikatsiya tizimlari orqali uzatilayotgan hujjatlarni va axborotlarni haqiqiyligini tekshirishda qo'llaniladi.

ELEKTRON XRESTOMATIYA [Elektronnaya xrestomatiya; Electronic chemistry]-darslik mazmunini to'ldiruvchi matnlar to'plamidir.

ELEKTRON O'QITISH [Elektronnoye obucheniye; E-learning, Electronic Learning]-elektron o'qitish (yoki Internet o'qitish). E-learning - Internet tarmog'iyoki korporativ Internet tarmog'i orqali kompyutero'quvdasturlari (courseware) ga kirishni ta'minlash. «E-learning» ning sinonimi WBT (Web-based Training) atamasidan iborat bo'lib, veb orqali o'qitish degan ma'noni anglatadi.

ELEKTRON O'QUV QO'LLANMA [Elektronnoye uchebnoye posobiye; Electronic study guide] - darslikni qisman yoki to'la almashtira oladigan va u shu b'korinishdagi nashr sifatida rasman tasdiqlangan elektron adabiyot.

ELEKTRON HISOB LASH MASHINASI (EHM) [Elektronnovychislyatel'nayamashina (EVM); Electronic computer]- asosiy funktsional elementlari (mantiq, xotiravaboshqalar) elektron lampalar yoki yarimo'tkazgichli asboblardan tuzilgan hisoblash mashinasi. Birinchi EHM - analog raqamli hisoblash mashinasi, raqamli hisoblash mashinasi XX asr 40-yillarida paydo bo'lgan. 70-yillardan boshlab kompyuter keng rasm bo'la boshladi. EHM ning boshqatipdagi hisoblash mashinalariganisbatan afzalligi (tezlashi, ixchamligi, putxaligi, jarayonlarning avtomatlashtirilishi va boshqalar) tufayli ilmiy texnika hisoblarida, axborotlarni ishlashda, avtomatik boshqarishlardakeng qo'llanilmoqda.

ELEKTRON HUJJAT ALMASHISH TIZIMLARI [Sistemylektronnogodokumentooborota; (EDM system) Electronic documents handling systems] - elektron hujjatlarni axborot-kommunikatsiya tizimi orqali jo'natish va qabul qilish jarayonlarini o'z ichida.

YaNDEKS - Rossiyaning eng yirik IT - kompaniyalardan biri, 1997yilda tashkil qilingan. U qayta ishlayotgan qidiruv so'rovnomalari sonibo'yichajahondagiqidiruvsaytlariichida7o'rindaturadi.Bugungikunda«Yand eks»Rossiyaninginternet-qidiruvbozorida65%ulushgaega.Butundunyoga mashhur Google esa Runetning qidiruv sohasida 22% ulushga egalikqilmoqda. «Yandeks» 2010 yil 19 may kuni ingliz tilidagi qidiruvlarniamalga oshirish uchun <http://www.yandex.com>– saytini ishga tushirdi va bubilanuxalqarodarajaga chiqdi.

HUJJAT [Dokument; Document] - matn, tovush yoki tasvir shaklidayozilgan axborot bo'lib, zamon va makonda uzatish hamda saqlash va jamoatomonidanfoydalanishuchunmo'ljallangan moddiyob'ektdir.

3D akseleratorlar [3D akseleratori; 3D accelerators] - uch o'lchovligrafikma'lumotlarni tezlashtiruvchi qurilmalar.

DOC-MSWordmatnmuharririhujjati.MSWindowsmuhitistandartvositalari yordamida qaytaishlanadi.

GIF(GraphicInterchangeFormat)-

grafikalmashuvformati.CompuServekompaniyasitomonidan80yillardafotosuratsi fatidagitasvirlarvaarxivlashtirilganfaylningkompaktligiuchunishlabchiqilganfor mat. Hozirgivaqtdahammasohalardabirinchinavbatda Internet dakengishlatilmoqda.

GOOGLE EARTH (inglizcha, GoogleEr) -virtualglobus, xaritavageografikaxborotdasturibo'lib, Keyhole,Inc tomonidan Earth Viewer 3Dnomiostidaishlabchiqarilgan. 2004 yili

Googletomonidansotibolingan.Usun'iyyo'ldosh,

aviafotografiyasuratlaridanfoydalanibucholchamliErxaritasiniko'rsatadi.

GPO ACCESS - US Government Printing Officemarkazimillionlabma'lumotlarnio'zidamujassamlagan.UndasizAQShdagit urlitumanhujjatlar, kitoblar, yangiliklarbilantanishishingiz mumkin. Haroydabukutubxona 28.000.000 tahujjatbilanto'ldirilibboriladi. Buvazifanimaxsuselektronma'lumotlarbo'linmasibajaradi.Maslahatlarvabuyurtmalar telefon va elektron pochta orqali bajariladi. Kuniga bir nechaminglabfoydalanuvchilarbuxizmatdanfoydalanadi.Bukutubxonadandavlatv ashaxsiykorxonalararkengfoydalanadilar.Vebmanzili:<http://gpo.gov>.

GPS (Global Positioning System) - bu AQSh tomonidan ishlab chiqilgantizimbo'lib.Eryo'ldoshlari(sputnik)ergama'lumvaqtoraligidama'lumot uztib turadi. Yo'ldoshdan yergacha signal yetib kelishini hisobigauningqandaymasofadaekaninianiqlashmumkin.GPSqabulqiluvchiqurilm aesa,yo'ldoshlarningbirnechtasidanma'lumotlarniqabulqilib,o'ziningqayerdajoyl ashganinianiqlaydi.kamida5-

9tayo‘ldoshorqaliquirilmao‘ziningqayerdajoylashganini5-
10metraniqlikdaaniqlayoladi.

HTML (Hypertext Markup Language) - gipermatnni belgilash tili. Internetdahujiatlarnisaqlashvauzatishningengasosiyusuli. Barchastandart brauzerlar tomonidan o‘qiladi. (Internet explore, Netscape Navigator, Opera). Hujjatni matn muharrilaridasaqlash, tahrirlashmumkin.

HTTP (HyperText Transfer Protocol) - gipermatnni uzatish protokoli. JPG (Joint Photographic Experts Group) - fotografiya bo‘yichairlashganekspertlarguruhiu«djay-peg»debtalafuzetiladi)-bu siqish standarti bo‘lib, u ranglar tonining va tuslarining ravon o‘tishlariborbo‘lgantasvirlifayllarningo‘lchaminikamaytirishuchunishlabchiqilgan edi. Hammasidan ko‘ra u fotosuratlar yoki murakkab soyalari vayoritish effektlari bo‘lgan grafiklar uchun juda qulay hisoblanadi. Odatdajpegvebdamahsulotlarning fotosuratlari, hajmiyasvirlarvayoritish effektlaribo‘lgan grafiklaruchunishlatiladi.

MICROSOFTPOWERPOINT(to‘liqnomi-MicrosoftOfficePowerPoint, inglizcha, power point - «ishonarli hisobot») - taqdimotlaryaratishvaularnitomoshaqilishgamo‘ljallangandastur, ya'nigrafikdasturlarpaketibo‘lib, elektronslaydlarnitayyorlash, ularbilantanishishniuyushtirishvasl aydfilʼmlarni namoyishetishgatayyorlaydi. BudasturMicrosoftOfficeningbirqismihisoblanadiva MicrosoftWindows, MacOSTizimlaridaishlashimkoniyatigaega. MicrosoftPowerP ointdayaratilgantaqdimotlarproyektoryordamidakattaekranlardayokikatta o‘lchamlitelevisionekranlardako‘rishgamo‘ljallangan.

PDF-

matniAdobeAcrobatReaderyordamida o‘qishyokibosmafachiqarishmumkin. Grafi kaxborotInternetdagif, jpg, swffformatlardaifodalanadi. Ko‘pchilik audiovavideoformatlaroperatsiontizimningstandartmultimedia vositalaritonidan o‘qiladi.

PREZI-

bumasofalixizmatko‘rsatuvchiinteraktivtaqdimotyaratuvchidasturiyvositahisoblanadi. Budasturiyta‘minotniqo‘llashuchun internet tarmog‘idan <http://prezi.com> adresi bo‘yicha o‘tiladi va shusaytdaro‘yxatdano‘tiladi. Ro‘yxatdano‘tishjarayonidafoydalanuvchio‘zitashki l etgan elektron pochta nomidan foydalangan holda registratsiyadano‘tishi mumkinbo‘ladi.

TXT-standartmatnlifaylformati. Barchastandartmatnmuharrirlaritonidan o‘qiladi.

VII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4 jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda «Axborot terkinligi printsiplari va kafolatlari to'g'risida»gi 439-II-sonli Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 y., 1-son, 2-modda.
2. O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 29 aprelda «Elektron hujjat ay lanish to'g'risida»gi 611-II-sonli Qarori // Xalq so'zi. 2004 yil 20 may.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvarda «Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiyatuzish to'g'risida»gi F-4789-sonli Farmoyishi // Xalq so'zi. 2017 yil 13 yanvar.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrda «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi PQ-3271-sonli Qarori // Xalq so'zi. 2017 yil 14 sentyabr.
5. GOST 7.60-2003. SIBID. Izdaniya. Osnovnyye vidy. Terminy i opredeleniya. – Minsk: 2004. – S. 13-14.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO'YXATI. O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining qarorlari bilan tasdiqlangan. – Toshkent: 2019. – B. 57-67.
- 7.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim

tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi 2019 yil 8 oktyabr dagi PF-5847-sonli Farmoni.

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rtama xususta'lim vazirining «Oliy ta'lim muassasalaridamasofaviy ta'limni joriy etish to'g'risida» 2020 yil 27 mart dagi 233-sonli buyrug'i.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Abdullaev N.O. O'zbekiston san'at tarixi. – T.: 2007. – B. 54-55.
2. Abduqodirov A.A. Masofali o'qitishga oid atamalar izohli lug'ati. – T.: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Iste'dod» jamg'armasi, 2005.
3. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009.
4. Avlayev O.U., Jo'rayeva S.N., Mirzayeva S.P. Ta'lim metodlari: o'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: Navro'z nashri, 2017.
5. Atabayeva K.R. Ta'lim tizimida masofaviy o'qitishning afzalliklari / K.R. Atabayeva. - Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy uchenyy (Spetsvyprusk). 2017. № 24.1 (158.1). – S. 5-7.
6. Askarov A.D. Masofaviy o'qitish ta'lim shaklining rivojlanish bosqichlari va modellari // Zamonaviy ta'lim / Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). 2015/10.
7. Adamov Ye.B. Forma knigi / Kniga kak xudojestvennyy predmet. Chast' pervaya / Ye.B. Adamov. – M.: Kniga, 1988. – S. 7-22.
8. Alesov V., Mamadaliyev Sh.O. Ilmiy tadqiqot: metodologiya, metodika, ijodiyot. Kattailmiy xodimlar-izlanuvchilar va mustaqil izlanuvchilar uchun qo'llanma. II qism. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – B. 18, 40, 43.
9. Aminov M. Kitob. // O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 4-jild. – T.: O'zME, 2002. – B. 616-619.
10. Arakelov S.R. Knijnayakul'tura Uzbekistanakak aktual'noye nauchnoye issledovaniye: istoriograficheskiy aspekt. // Molodoy uchenyy. 2016. № 29. – S. 625-626.
11. Aripov M. vaboshq. Axborot texnologiyalari. – T.: Noshir, 2009.
12. Axborot texnologiyalari: O'quv qo'llanma. – T.: O'zRIIV Akademiyasi, 2008.
13. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati // Mualliflar: D.M. Amirov, A.Yu. Atadjanov, D.Yu. Atadjanov va boshqa. Qayta ishlangan, to'ldirilgan ikkinchi nashri / – T.: 2010.

14. Axborot texnologiyalari va Internet. Uslubiy qoʻllanma / M. Xolmuxamedov umumiy tahriri ostida. – Samarqand: 2007. – B. 10-15.
15. Bogatyrev, R. Ob istorii sozdaniya elektronnoy pochtuy [Tekst] / R. Bogatyrev // MirPK. – 2005. – № 1. – S. 74-78.
16. Balakina Yu. V. Elektronnyy tekst: printsipialno novyy tip teksta? // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Yazykoznanie. 2016. T. 15. № 3. – S. 17-27.
17. Broydo V. L. Vychislitelnyye sistemy, seti i telekommunikatsii. – SPb.: Piter, 2003.
18. Z. M. Bobur. Boburnoma. – T.: Yulduzcha, 1989. – B. 46.
19. Borodkin L. I. Digital history: primeneniye sifrovyykh media v soxranenii istoriko-kulturnogo naslediya? // Istoricheskaya informatika. 2012. T. 1. № 1. – S. 14-21.
20. Bocharov A. V. Osnovnyye nauchnyye metody v istoricheskom issledovanii. Uchebnoyeposobiye. – Tomsk: 2006.
21. Varfolomeyev A. G., Ivanov A. S. Komp'yuternoye istochnikovedeniye. Semanticheskoye svyazivaniye informatsii v reprezentatsii i kritike istoricheskix istochnikov. – Petrozavodsk: Izd-vo, PetrGU, 2013.
22. Vladimirov V. N., Syb S. V. Istochnikovedeniye v vek komp'yutera (vmestopredisloviya). V kn.: Istochnik. Metod. Komp'yuter: Sbornik nauchnyx trudov. Barnaul, 1996. – S. 7.
23. Volodin A. Yu. 20 let komp'yuternomu istochnikovedeniyu: per aspera ad astra? // Istoricheskaya informatika: Informatsionnyye tekhnologii i matematicheskiye metody v istoricheskix issledovaniyax i obrazovanii. 2014. № 2-3. – S. 130-134.
24. Volodin A. Yu. Komp'yuternoye istochnikovedeniye: putirazvitiya v epokhu totalnoyotsifrovki // XXVIII Mejdunarodnaya nauchnaya konferentsiya
25. «Vspomogatelnyye istoricheskiye distsipliny v sovremennom nauchnom znanii» (14-16 aprelya 2016). – M.: 2016.
26. Vestnik Chelyabenskogo gosudarstvennogo universiteta. 2010. № 15 (196). Istoriya Vyr. 40. – S. 168-175.
27. Volodin A. Yu. «TSifrovaya istoriya»: remeslo istorika v tsifrovuyu epokhu // Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy jurnal «Istoriya», 2015. T. 6. Vypusk 8 (41).

28. Volodin A. Yu. Istoricheskaya informatika // Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya: elektronnyaya versiya. 2016. 8 sentyabrya.
29. Grinin L. E., Korotayev A. V., Kradin N. O metodax istoricheskogo issledovaniya // Vestnik KIGIT (jurnal). 2013. № 6. – S. 4-29.
30. Erqo'ziyev A. A., Dadamirzayeva G. A. Tarix fanidainnovatsiyalar: texnologiyalar, modellar va metodlar fanidan o'quv-uslubiy majmua. – Namangan: 2019.
31. Yordamchi tarix fanidan o'quv qo'llanma / Tuzuvchilar: A. Ahmedov, Sh. Qambarova, S. Hamroqulov. – Qo'qon: 2008.
32. Jeludkova L. I., Vysochina T. A. Distantсионное образование как инновационная форма обучения // Педагогика: традиции и инновации (III): материалы международного науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2013 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – S. 35-37.
33. Ziganshina N. A. Iskustvoknigiv Uzbekistane. – T.: Izd-volit. i iskustva, 1978.
34. Информационные технологии для историков: учеб. пособие к практикуму по курсу «Информатика и математика» / Red. L. I. Borodkin. – M.: Izd-vo MGU, 2006.
35. Informatikadlyagumanitariyev: Uchebnoyeposobiye / Pod. red. V. L. Akimova, L. I. Borodkina. – Moskva–Saransk: 1998.
36. Internet texnologiyalarifanidan amaliyotishlarinibajarish uchun uslubiy kursatmalar / Tuzuvchilar: M. V. Sagatov, Sh. M. Ravmlov, M. T. Yuldasheva. – T.: 2007.
37. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
38. Katsprjak E. I. Istoriy knigi. – M.: 1964.
39. Kirillovna Sh. T. Ustnaya istoriya: uchebnoyeposobiye. – Barnaul: AltGPA, 2011.
40. Koval'chenko I. D. Metody istoricheskogo issledovaniya. – M.: Nauka, 1987.
41. Koval'chenko I. D. Metody istoricheskogo issledovaniya / I. D. Koval'chenko; Otdeleniye istoriko-filologicheskix nauk. 2-e izd., dop. – M.: Nauka, 2003. – S. 182-205.
42. Корытов O. V. Knigakak sistema. Rol'sovremennogo xudojnika-illyustratora // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta pechati. 2011. № 8. – S. 218-223.
43. Qosimova N. Internet jurnalistika asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: 2017. – B. 6-48.

44. Kristeva, J. Word, Dialogue and Novel / J. Kristeva // The Kristeva Reader / ed.byT.Moi.– Oxford:BasilBlackwell, 1986.– R.34-61.
45. LyublinskiyB.C.Knigavistoriichelovecheskogo obshchestva.–M.:1972.
46. Masofaviy ta'lim texnologiyalari. Ma'ruzalar matni. / Tuzuvchilar: X.Rajabova,E.M.O'rinov. – Farg'ona:2015.
47. Moiseyenko T., Sviщев M. Izucheniye agrarnoy istorii Rossii poslednixdesyatiletii: perspektivy «komp'yuternogo istochnikovedeniya» // Istoriya ikomp'yuter:novyyeinformatsionnyetexnologiiivistoricheskixissledovaniyax i obrazovaniy / pod red. L. Borodkina i V. Levermanna. StKatharinen,Gottingen, 1993.–S.152.
48. MurodovA.O'rtaOsiyoxattotlik-san'atitarixidan.–T.:1971.
49. NurmetovD.B.,SaidovF.M.Elektronhujjataylanishi: xorijvamilliyhuquqiytizimtahlili.–T.: Istiqlolnuri,2013.
50. Omonov H.T. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.Darslik.– T.2007.
51. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. – Qarshi: Nasaf,2000.
52. Raximov O.D. va boshq. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. –T.: Fan vatexnologiyanashr.,2013.–B.60-85.
53. RahimbaevaM.D.Masofaviyo'qitishva«Moodle»tizimidainteraktivtestlarnituzishasoslari.–Urganch:2012.
54. RahmatullayevM.A. Masofaviyta'limningettijihati [Tekst] / M.A.Rahmatullayev. – T.: AlisherNavoiynom. O'zbekistonMilliykutubxonasinashr.,2009.
55. СалищевK.A.Kartovedeniye.–M.:Izd-voMGU,1990.
56. SidorovA.A.Knigai jizn.– M.:1972.
57. Spetsial'nyeyeistoricheskiiyedistsipliny.Ucheb.posobiye/S.V.Beletskiyidr.; Sost.M.M.Krom.– SPb.:DmitriyBulanin,2003.
58. StepanovaV.S.Genezisponyatiya«Ustnayaistoriya»//VestnikKGPUim.V.P. Astaf'eva.2012.№ 4 (22).–S.392-395.
59. Tyajel'nikovaV.S.Komp'yuternoyeistochnikovedeniye:Kpostanovkeproblemy. V kn.: Krug idey: Razvitiye istoricheskoy informatiki. Trudy Iikonferentsii AIK / Red. L.I.Borodkin i V.S.Tyajel'nikova. – M.: 1995. –S.270-284.

60. Teoriya metodologiya istorii: uchebnik dlyavuzov/Otv.red.V.V.Alekseyevi dr. – Volgograd: Uchitel, 2014. – S.386-408.
61. Tompson P. Ustnaya istoriya/per.sangl. – M.: 2003.
62. Toshtemirov D.E., Abduraximov D.B., Jo'rayev U.S. Elektron darsliklarni yaratish texnologiyalari (tanlovfani) kursidano'quvqo'llanma. – Guliston: 2014. – B.11.
63. "Ta'limda Internet texnologiyalari" modulibo'yicha o'quv-uslubiy majmua/Tuzuvchilar: N.B. Usmanova, S.O. Maxmudov, X.U. Aliyev. – T.: 2016. – B.31-38.
64. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 4-jild. – T.: 2002. – B.182-183.
65. Ustnaya istoriya v Uzbekistane: teoriya i praktika. Sbornik materialov konferentsii. Выпуск I. Otv.red. R.M. Abdullayev. – T.: 2011.
66. O'zbekiston tarixini o'qitishda «og'zakitarix» (oral history) asosida ko'quvqo'llanma. – T.: 2011.
67. Xamrayeva S.I. Odiruv tizimlarivaulardan foydalanish usullari/C.I. Xamrayeva. - Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Tekhnika. Texnologii. Injeneriya. 2017. - № 2.1(4.1). – S.41-44.
68. Xristochevskiy S.A. Elektronnyy emulytimediyunyeye uchebniki entsiklopedii // Informatika i obrozovaniye. – M., 2000. №2. – S.70-77.
69. Xrolenko A.T. Sovremennyye informatsionnyye texnologii dlyagumanitariya: prakt. ruk. A.T. Xrolenko, A. V. Denisov. – M., Flinta: Nauka, 2010.
70. Shmidt S.O. Oklassifikatsii istoricheskix istochnikov // Vspomogatelnyye istoricheskiye distsipliny. - Выр. 16. – Leningrad: 1985. – S.21.
71. Shadmanova S. Tarixiy tadqiqotlarning metodologiyasi va zamonaviy usullar. Daslik. – T.: Barkamol fayz media, 2018.
72. Sulaymonova Z. Kitobatsan'ati. – T.: ILMZIYO, 2016.
73. Entsiklopediya knijnogodela/Otv.red. serii Yu.F. Maysuradze. – M.: Yurist, 1998.

IV. Internet saytlar

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. <https://www.terabayt.uz/post/innovatsiya-tushunchasi-haqida>
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Axborot_tehnologiyalari
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/TSifrovaya_istoriya
5. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=389

6. <http://docs.cntd.ru/document/1200029040-> GOST 7.83-2001. SIBID.Elektronnyyeizdaniya. Osnovnyye vidyivыхodnyye svedeniya.
7. <http://uz.denemetr.com/docs/23/index-10533.html>
8. <https://uz.m.wikipedia.org/w/index.php?title=Kitob&variant=uz-cyrl>.
9. <https://studopedia.org/5-69720.html-Funktsiyaknigi>.
10. <https://uz.wikipedia.org>
11. <https://www.tami.uz>.
12. <https://kun.uz/uz/49032491>
13. https://studopedia.su/10_21056_metodi-istoricheskogo-issledovaniya.html
14. https://studref.com/359198/istoriya/printsipy_metody_istoricheskogo_issledovaniya
15. https://spravochnick.ru/istoriya/metody_v_istoricheskoy_nauke/
16. <https://studfiles.net>
17. <http://uz.denemetr.com/docs/134/index-21371.html>
18. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=934
19. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=232 – Masofaviy ta’lim tizimi –o‘qitishning zamonaviyusuli.